

2010 ÁPR. 14

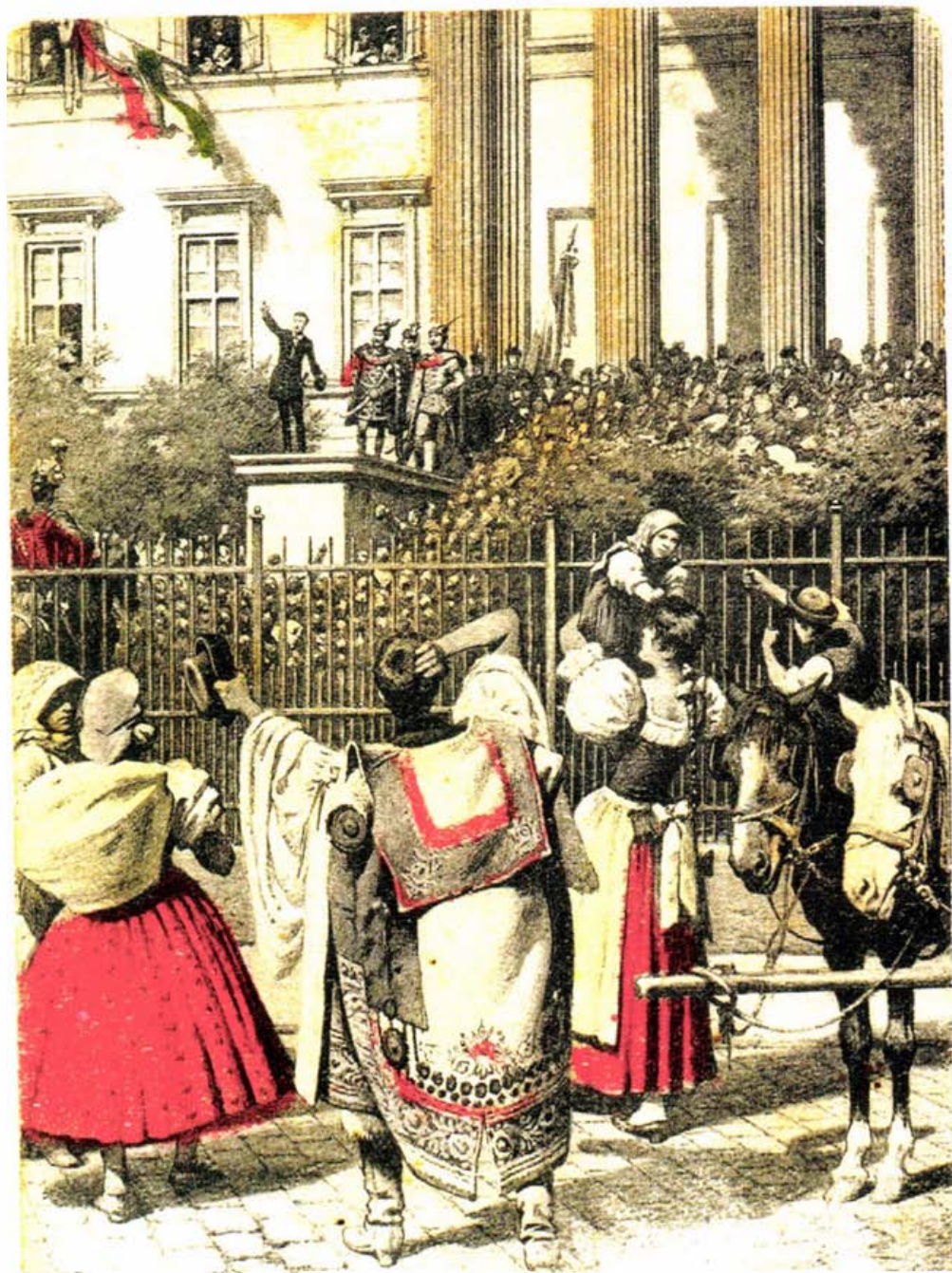

55983
93/99 FI H79
2010/2

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXVIII. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXVIII. évfolyam • 2. szám
2010. április

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
www.honismeret.hu
INDEX 25387 E-mail:
honism@interware.hu

Megjelenik
az
Oktatási és Kulturális
Minisztérium
a
Nemzeti Kulturális Alap
a
Magyar Nemzeti Múzeum
és a
Magyar Művelődési Intézet
és Képzőművészeti Lektorátus
támogatásával.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,
az egyes számok ára 460 Ft.
Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletéga
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőknél
a 11991102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.
További információ: 06 80/444-444

Kézirat-előkészítés:
Lengyel Ágnes

Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
ETO-Print Nyomdaipari Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Babós Lajos dr. ny.** egyetemi docens, Budapest
Balázs Géza dr. egyetemi tanár, Budapest
Bartha Éva, a Honismereti Szövetség titkára,
Budapest
Bárdos István művelődéstörténész, Esztergom
Blazovich László dr. ny. levéltárigazgató, Szeged
Csorba Csaba dr. ny. főiskolai docens, Szolnok
Debreczeni-Droppán Béla történész-levéltáros,
Budapest
Diószegi György Antal dr. görögkutató,
Budapest
Fabulya Éva, a Karácsonyi János Honismereti
Egyesület elnöke, Békéscsaba
Fehér József, a Kazinczy Ferenc Múzeum igazgatója,
Sátoraljaújhely
Fehér Zoltán dr. ny. főiskolai adjunktus, Bátya
Füzesné Hudák Julianna dr. közművelődési előadó,
Gyomaendrőd
Hála József néprajzkutató, Budapest
Halász Péter, az MMIKL főtanácsosa, Budapest
Kisné Bor Emília iskolaigazgató, Orosháza
Kováts Dániel dr. ny. főiskolai docens, Szeged
Labádi Lajos levéltáros, Szentés
M. Pázmány Kata művelődésszervező, Budapest
Selmeczi Kovács Attila dr. néprajzkutató,
egyetemi tanár, Göd
Somogyvári Rudolf dokumentumfilmes,
Budapest
Székely András Bertalan dr. az OKM vezető
főtanácsosa, Budapest
Szöllősy Mariann, az Újpesti Helytörténeti
Gyűjtemény vezetője, Budapest
Titkos Sándorné ny. igazgatóhelyettes, Miskolc
Tóth József dr. ny. tanár-történész, Budapest
Zsámboki Árpád ny. főtanácsos, Szombathely
- A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

Az első borítón az 1848. március 15-i múzeumkerti
eseménynek az utókor fantáziájában élő, ismeretlen festőtől
származó képe; a hátsó borítón a Nagyszombati Egyetem
Diploma Inaugurale-ja látható.

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

A 375 éves egyetem (<i>M. Pázmány Kata</i>)	3
Nyolcvan nyelvművelő írás – nyolcvan év után. A nyelvművelő Kosztolányit újraolvasva (<i>Dr. Balázs Géza</i>)	7
150 esztendeje született Kner Izidor (<i>Dr. Fűzesné Hudák Julianna</i>)	12

ISKOLA ÉS HONISMERET

<i>Kosztolányi Dezső</i> : Levél a könyvről	16
„Jobb volna tán itthon lenni”. Honismereti bemutató a Fehérlófiával (<i>Kisné Bor Emília</i>)	17

HAGYOMÁNY ÉS HONISMERET

A hagyományápolás módszertani kérdései a helytörténeti kiadványokban (<i>Csorba Csaba</i>)	20
Hagyomány és honismeret a megyei folyóiratokban (<i>Halász Péter</i>)	28
A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei honismereti egyesület és a hagyományörzés (<i>Titkos Sándorné</i>) ..	33
A Vas megyei hagyományok gondozása (<i>Zsámboki Árpád</i>)	35
A Kultsár István Alapítvány helytörténeti ösztöndíjai (<i>Bárdos István</i>)	36

SORSKÉRDÉSEK

Levél az ASTRA 1911. szeptember 4-i balászfalvi gyűléséről (<i>Kós Károly</i>)	38
Akikért nem szól a harang. Vészjelzések egy süllyedő hajóról (<i>Dr. Székely András Bertalan</i>)	40

EMLÉKHELYEK

A Nemzeti dal múzeumkerti legendája – hagyomány és valóság (<i>Debreczeni Droppán Béla</i>)	47
– Öt év, tizenkét emlékhely – Az Elpusztult és Pusztuló Magyar Falvakért Alapítvány életéből (<i>Dr. Blazovich László</i>)	49
A makói fecskepalota (<i>Jámborné Balog Tünde</i>)	53

TERMÉS

„E szegén helségnek majd annyi közbirtokos Ura, mint lakosa...” Magyar nemesek szerepe és emléke egy kétnyelvű sárközi faluban (<i>Dr. Fehér Zoltán</i>)	57
„Sem csellel, sem erővel!” A komáromi erődrendszer újjászületése a XXI. században (<i>Dr. Körtvélyesi Klaudia</i>)	68
Dr. Kós Károly – Erdély néprajzkutatója (<i>Somogyvári Rudolf</i>)	74
Az el nem veszett, de megtalált kiskunlacházi passionális (<i>Dr. Babós Lajos</i>)	77
Manno Miltiades (1879–1935) emlékezete (<i>Dr. Diószegi György Antal</i>)	81

PÁLYÁZAT

Az 51. Önkéntes Néprajzi Gyűjtőpályázat felhívása	85
A Győr-Sopron-Moson megyei Szőlőföldünk Honismereti Egyesület honismereti pályázata, 2010.	90

KRÓNIKA

Egy kisebbségi kultúrakutató jubileuma – A hetvenéves Gyivicsán Anna köszöntése (<i>Dr. Székely András Bertalan</i>)	91
Siska József Balassa Iván-emlékermes (<i>F. J.</i>)	92
Tisztújító közgyűlés a Karácsonyi János Honismereti Egyesületben (<i>Fabulya Lászlóné</i>)	93

In memoriam

Dr. Tóth Béla (<i>Bartha Éva</i>)	94
Éri István (<i>Dr. Tóth József</i>)	95
Dr. Szilágyi Ferenc (<i>Kováts Dániel</i>)	97
Roxin László (<i>Dr. Székely András Bertalan</i>)	99

KÖNYVESPOLC

Selmecei Kovács Attila: Elfeledett magyar mesterségek és népélet	102
Dr. Szilágyi András: A Kárpát-medence Árpád-kori rotundái és centrális templomai (<i>Csorba Csaba</i>)	102
Csáky Károly: Pribéltől Garamsallóig, Nemesbori sorsfordulói, Órhely a történelem sodrában (<i>M. Pázmány Kata</i>)	103
Maklári Jenőné: Újpest hőskora képekben (<i>Szöllősy Mariann</i>)	104
Kecskeméti Károly: Tök község parasztsága az Urbáriumtól az úrbéri per végéig 1770–1879. (<i>Selmecei Kovács Attila</i>)	105
Írások Nagymágocs múltjából (<i>Labádi Lajos</i>)	106
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	107

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál során könnyebbéget jelent, s a korrektúra megta-
karításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat hajlékony (flopy) le-
mezen vagy CD-n küldik el számunkra. Ezeket azonban csak magyar ékezetekkel ellátva és (a tör-
delés számára leginkább megfelelő) WORD rtf-kiterjesztésű formátumban tudjuk használni. A
szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentsék. Akár lemez,
akár e-mail esetén, cikket csak pontos névvel és címmel ellátva tudunk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Bródy Sándor u. 46. Tel.: 1-266-0857)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12. Tel.: 1-311-2241)

ÉVFORDULÓK

A 375 éves egyetem

„Egy nemzet oly magasan áll, mint egyetemei.”
(Kautz Gyula 1873)

„Dr. Hudecz Ferenc az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektora és dr. Fodor György a Pázmány Péter Katolikus Egyetem rektora közös nyilatkozatot adott ki 2010. 02. 09-én, amelyben rögzítik, hogy 2010. május 12-én a két egyetem közös szenátusi ülésével emlékezik meg a Nagyszombati Egyetem Pázmány Péter általi alapításának 375 éves évfordulójáról.” (Egyetemi Hírlevél, részlet 2010. 02. 17.)

Ezalatt a csaknem négy évszázad alatt az egyetem neve a magyar tudományos élet és művelődés magas színvonalának garanciájává vált. A nagyszombati alapítással olyan intézmény jött létre, mely a tör-

A Nagyszombati Egyetem

ténelmi helyzetek változásaival dacolva folyamatosan működött. Korábban is történtek próbálkozások a hazai felsőoktatás megteremtésére, de a kezdeti sikerek nem hozták meg a várt eredményt.

A magyarországi diákok a XIV. században, a már akkor jelentős közép-európai – bécsi, prágai, krakói – egyetemeken tanulhattak. Az első magyar kezdeményezés I. (Nagy) Lajos király nevéhez fűződik, aki 1367-ben – V. Orbán pápa engedélyével – hozta létre a pécsi egyetemet, ami 1390-ig jogi és bölcsészkarral rendelkezett. Ezt követően Luxemburgi Zsigmond Óbudán alapított egyetemet 1395-ben, kancellárja *Szántai Lukács* óbudai prépost lett. Az intézmény – amely a bolognai és párizsi társaihoz hasonló kiváltságokkal rendelkezett – négy karon oktatott. Jogi, teológiai, orvosi és bölcsészeti tanulmányokat megszűnéséig, 1420-ig lehetett itt hallgatni. Mátyás király 1465-ben II. Pius pápától kérte egy magyarországi universitas engedélyezését, mert „*Magyarországon, jóllehet terjedelmes és termékeny, nincs egyetem.*” Az intézmény azonban csak rövid ideig létezett. Mátyás, aki jelentős műveltséggel rendelkezett – latinul, németül, olaszul csehül beszélt – elengedhetetlenül fontosnak tartotta a magyar felsőoktatás ügyét. 1471-ben a budai Domokos-rend főiskoláját kezdte támogatni és elképzelései között szerepelt egy új oktatási központ alapítása is. A cél érdekében hatalmas szervezőmunkába és építkezésekbe kezdett, ám halála miatt a munkálatok félbeszakadtak.

A XVI. században a történelmi események akadályozták a művelődés fejlődését. 1541-ben Szulejmán csellel elfoglalta Budát, s a magyar főváros másfél évszázadra a török kezén maradt, a Mohács után kettévált ország három részre szakadt. Megnőtt a kereskedelmi szempontból is jelentős szabad királyi városok jelentősége. 1543-ban az esztergomi érsekség Nagyszombatba költözött. Oláh Miklós, esztergomi érsek 1554-ben itt hozta létre a káptalani-városi iskolát, és terveit között szerepelt, hogy a későbbiekben egyetemmé fejlessze. Az ő nevéhez fűződik az Egyetemi Könyvtár – ismereteink szerint 1561. évi – alapítása is. Hat évvel később tűzvész pusztított a városban, ami nem kímélte a kollégiumot sem, azonban – úgy tudjuk – a bibliotéka nem vált a lángok martalékává. Ebből az időből a mai gyűjteményben sajnos csak egy – az érsek tulajdonjegyével ellátott – könyvet őriznek. Erdélyben is történtek kísérletek a jezsuita szellemű oktatás megteremtésére, hiszen a fejedelmek mindig kiemelten fontosnak tartották, hogy birodalmukban megfelelő színvonalú tanítás folyjék. Elismerték és támogatták a jezsuita rend oktatáspolitikáját, melynek alapjául, központilag szabályozott, egyszerű iskolarendszer szolgált. Ennek értelmében, minden intézményükben egyazon oktatási módszert és tantervet alkalmaztak. Pedagógiai elveiket 1599-ben a „*Ratio atque Instituto Studiorum Societatis Jesu*” című műjükben foglalták össze. János Zsigmond, aki az iskolafejlesztések lelkes pártfogója volt, egy gyulafehérvári főiskola álmát dédelgette. Korai halála után, Báthory István támogatásával Kolozsvárott rendházat és iskolát is hoztak létre, azzal a céllal, hogy – ez utóbbit – a későbbiekben mint akadémiát működtessék. Báthory István utóda, Báthory Zsigmond azonban már nem tekintette fontosnak az oktatás ügyét. Ezt kihasználva a protestáns rendek elérték, hogy a patrónus nélkül maradt jezsuitákat kitiltsák Erdélyből.

„*Elvész az én népem, mivelhogy tudomány nélkül való.*” A Bibliából vett idézet mintha pontosan a XVI–XVII. századi Magyarországról szólna. E korból fennmaradt levelek, versek, emlékiratok szinte kivétel nélkül a hosszú ideje tartó háborút és ebből következő létbizonytalanságot említik. Az ország jelentős része a Hódoltság területére esett, ahol a közép-, és felsőfokú oktatás gyakorlatilag szűnt el. Erdélyben, ahol a reformáció eszméi terjedtek el, nem volt ilyen szomorú a helyzet. Bethlen Gábor udvarában a művelődés és tudás a társadalmi felemelkedés eszközüvé vált. A királyi országrészben – a nehézségek ellenére – építkezések indultak, nyomdák, könyvtárak létesültek, élt és fejlődött a magyar nyelv, alakult a barokk irodalmi próza. A kultúra és a művelődés új korszaka kezdődött, melyben *Pázmány Péter*nek – az 1616-ban kinevezett esztergomi érseknek – kiemelten fontos szerep jutott. Céljai között nemcsak a papnevelés megoldása, hanem egy vezető értelmiségi réteg létrehozása is szerepelt. Felmérte az oktatás fő hiányosságait, hiszen az 1614-ben alapított nagyszombati jezsuita kollégiumon kívül nem működött az országban főiskola. Az ugyanitt funkcionáló papnevelő intézetet az utolsó évek eseményei tették tönkre. A paphiány hihetetlen méreteket öltött, s a csekély számú papság képzettsége, műveltségi és erkölcsi állapota sem volt megfelelő. A főpap a megoldásra hat pontból álló javaslatot dolgozott ki, amiből négy a (elsősorban pap) nevelésre, kettő a népmisszióra vonatkozott. „*Mivel alig van nép, amely olyan nagyon óhajtáná gyermekeit latin műveltségben részesíteni, mint a magyar, segítségére volna szükség, hogy a szegényebb nemesség és mások is taníthassák gyermekeiket.*”

A Szentatya segítségét kérte a tanítás problémájának megoldásához: „*Azért, ha Özsentsége évi két-kétezer aranyat juttatna a nagyszombati nemesi kollégiumnak és a papnevelőnek, rövidesen megváltoznék a helyzet Magyarországon. Szükség volna azonban alkalmas helyen, még egy másik kollégiumra is; szükség volna a Rómában tanuló magyar kispapok támogatására, és – a magyar főpapok költségén – még egy papnevelő-intézet alapítására.*”

Pázmány 1619-től szerette volna megvalósítani dédelgetett álmát, a központi magyar papnevelő intézet létrehozását. A kedvezőtlen politikai helyzet miatt, azonban csak 1623. szeptember 20-án becsátották ki a bécsi Pázmáneum alapítólevelét, melyben részletesen szabályozta a papnevelde célját és működési rendjét. Kitaró és következetes munkával elérte a papképzés fellendülését, azonban felismerte, hogy a drága külföldi oktatás mellett szükséges egy magyarországi egyetem létrehozása, amely a helyzet végleges és megnyugtató megoldását jelentené. Az alapítólevelében – melyet 1635. május 12-én látott el kézjegyével – a következőképpen fogalmazott: „*Gyakran aggódva fontolgattam magamban, hogyan lehetne Magyarországon előbbre vinni a katolikus vallást, és hogyan szolgálhatnék a nemes magyar nemzet méltóságának is. Minden más eszköznél előbbrevalónak tűnt fel előttem, egy tudományos egyetem felállítása, hogy ott a harcias nemzet lelkelete szelidüljön és az egyház és állam szolgálatára alkalmas emberek képeztessenek.*”

A százezer forintos költséggel alapított tanintézet székhelyül Nagyszombatot jelölte meg, de engedélyezte, hogy amennyiben az ország felszabadulna a török uralom alól, az egyetem más – az esztergomi egyházmegyéhez tartozó – városba is átköltöztethető legyen. Ahhoz, hogy az egyetemi végzettséget elismerjék a pápától és a császártól kellett megerősítést kérni. Az oktatás megindulása azonban nem várt nehézségekbe ütközött, mert VIII. Orbán jóváhagyása csak nem akart megérkezni. Mivel a korabeli egyetemek négy karon tanítottak, de Nagyszombatban csak teológiai és filozófiai oktatást terveztek, felmerült a gyanú, hogy talán ez az oka a pápai engedély elmaradásának. Azonban a jezsuita felsőoktatásban nem volt szokatlan, hogy orvosi és jogi kar nélkül működtek. A pápai engedély késésének, majd elmaradásának oka talán a kényes politikai helyzetben, valamint Pázmány és a Szentatya között – 1632-ben, egy diplomáciai ügy során – kialakult véleménykülönbségben keresendő. Ennek ellenére II. Ferdinánd felruházta az egyetemet mindazokkal a jogokkal és kiváltságokkal, amelyek segítségével a német birodalmi és az osztrák tartománybeli intézményekkel egyenrangúvá válhatott. Az iskola vezetését az érsek a Jézustársaságra bízta, akik garantálták – az eleinte kis létszámú – megfelelően képzett tanári kart. A rendi generális feladata volt az egyetemi rektor kinevezése, akinek munkáját a kancellár segítette és egyben a tanulmányi ügyeket is felügyelte. A tanmenetet, illetve a tanítás alapját itt is a – már említett – szigorú szabályokba foglalt, „*Ratio atque Instituto Studiorum Societatis Jesu*” írta elő.

Az alapító megtervezte az egyetemi pecsétet is, amelyen Mária látható, karján a kis Jézussal. Feliratán ez olvasható: „*Patrona Hungariae, Mater Universitatis Tyrnaviae*”, azaz „*Magyarok védőasszonya, a nagyszombati egyetem anyja*”

A nagyszabású megnyitó 1635. november 13-án, Pázmány Péter, a Szent Miklós Székesegyházban celebrált miséjével kezdődött. Ezután, az érsek átadta az alapító és megerősítő okiratot Dobronoky György rektornak, majd Jászberényi Tamás, a Bölcsészettudományi Kar dékánja mondott beszédet. Másnap a bölcsészeti karon megindult az oktatás, melyhez a teológiai kar csak az 1636/37-es tanévben csatlakozott. Dobronoky feljegyzéséből tudjuk, hogy az első félév végén ünnepélyes disputát rendeztek, melyen az érsek is megjelent, és kétszer is közbeszólvá hozta zavarba a magyararzó professzort. Ilyen, a vizsgák részét képező nyilvános vitákon lehetett megszerezni a tudományos fokozatokat. Elsőként a babérkoszorús (baccalaureatus), másodikként a magister, majd a teológiai doktor címért kellett vizsgát tenni.

Létrejött a magyar egyetemi szintű képzés, azonban – az idő múlásával – egyre inkább szükségessé vált a karok bővítése. A jogi kar alapításának feltételeit Lósy Imre és Lippay György teremtette meg mikor – e nemes célra – végrendeletükben, mindketten 15 000 – 15 000 Ft-ot ajánlottak fel. Az ünnepi megnyitót 1667. január 16-án tartották, másnap megkezdődött a tanítás. (Teológiát csak azok hallgathattak, akik a bölcsészeti kart elvégezték. A jogon nem volt ilyen kötelezettség, de gyakran előfordult, hogy a tanulók a filozófia elvégzése után kezdték meg jogi tanulmányaikat.)

Az intézet önállóan igazgatta magát, bíraskodási joggal rendelkezett, ami azt jelentette, hogy a városi bíróság nem vonhatta sem a diákokat, sem az ott dolgozókat felelősségre. Az egyetemi bíróság azonban akár halálbüntetést is kiszabhatott.

Nagyszombatban – az universitas létrejöttével párhuzamosan – építkezések kezdődtek. 1637-re Esterházy Miklós nádor támogatásával felépült az egyetemi székesegyház. Pozsonyból a városba költözött az érseki nyomda, mely 1669-ben új épületet kapott, valamint elkészült a csillagvizsgáló is.

Mária Terézia oktatáspolitikája jelentős előrelépést hozott az egyetem életében. 1769. december 14-én alapítólevelében mondta ki az orvosi képzés megindítását: „*Ő császári királyi felségének az a jószákos akarata, hogy a nagyszombati egyetem a jövőben mindennemű tanulmány (az orvosi karon) a bécsi egyetemen bevezetett módszer és szabály szerint szabályoztassék és megfelelően alakíttassék...*”

A Budai Egyetem ünnepélyes megnyitása 1780. június 25-én

Az orvosi kar létrehozásával a nagyszombati intézet teljessé vált. 1773 nyarán XIV. Kelemen pápa felszánta a jezsuita rendet. A királynő még az ősszel elrendelte egy új országos tanulmányi szabályzat kidolgozását, valamint felmerült az egyetem Budára helyezésének gondolata. Azt, hogy a magyar közvélemény a kezdetektől fogva érdeklődéssel figyelte az egyetem életét, bizonyítja, hogy az átköltözéssel kapcsolatosan az összes vármegye felemelte szavát. Az intézmény a hazai tudományos élet jelképévé vált. „*Békés vármegye az országgyűléshez intézett 1794-i feliratában az egyetemet a nemzet szent letéteményének (sacrum nationis depositum) nevezte.*”

A Magyar Királyi Egyetem az Egyetemi Könyvtárral karöltve 1777-ben költözött Budára, majd 1784-ben Pestre. 1780-ban a Diploma Inaugurale-ban – ami a második alapítólevelének tekinthető – Mária Terézia megerősítette és kiegészítette az intézetre vonatkozó a jogokat és kiváltságokat, valamint új pecsétet és címert adományozott. Előterbe került a tudományos képzés, amit nemzetközileg elismert tanári kar garantált. „*A Diploma Inaugurale átadása korszakforduló volt: lezárult a század közepétől kezdődő folyamat, amelynek során a nagyszombati érseki egyetem átalakult budai királyi egyetemmé.*”

Az universitas, „*mely a fővárost művelődési központtá tette*” – a történelem során – többször is nehéz helyzetbe került, amikor megpróbálták működését korlátok közé szorítani, központilag szabályozott tananyag tanítására kötelezni, megkísérelték elszigetelni más, európai egyetemektől. Nem egyszer változott az elnevezése, 1921-től felvette alapítója nevét és Pázmány Péter, majd 1950-től Eötvös Loránd Tudományegyetemként dolgozott és dolgozik tovább. 1950-től a Hittudományi Kart leválasztották és megszüntették. (Negyvenkét év után, 1992-ben indult újra, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen.)

Azonban minden nehézség ellenére az intézmény végig megőrizte a magyar felsőoktatásban meghatározó, vezető helyét. Elsők között hozta létre doktori iskoláit. Színvonalas, a mai kor követelményeit minden szinten kielégítő képzést nyújt. Tanárai országosan, sőt nemzetközileg is elismertek, többen akadémikusok, PhD fokozattal rendelkező szakemberek. Diplomája nemcsak belföldön, külföldön is elfogadott. Jelenleg nyolc karon folyik az oktatás, hallgatóinak száma, társadalmi megbecsültsége jelentős. A 375 év alatt hű maradt az alapítói elképzelésekhez, a rábízott feladatot, mint a magas műveltség elsajátításának segítségét, a tudományos képzést, sikerrel teljesítette és teljesíti a mai napig. Összefoglalva elmondható, hogy nemcsak múltja és jelene, hanem reményteljes jövője is van.

Az Egyetemi Könyvtár – az ország első nyilvános könyvtára – 1876 óta a Ferenciek terén található. Gyűjteményében számos ritkaságot, közöttük igazi kincseket – kódexeket, Corvinákat, ősnymotatványokat – őriz.

Az ELTE és a PPKE rektorai következőképpen foglalták össze közös céljaikat: „*A két egyetem rektora fontosnak tartja az alapító Pázmány Péter példáját a tudomány és az ország iránti odaadása terén. Mindkét felsőoktatási intézmény vállalt feladata, hogy korszerű tudással rendelkező, sokoldalúan művelt, felelős értelmiségieket képezzen, akiket az elemzőkészség, konszenzuskeresés, etikus és értékorientált viselkedés jellemez.*”

Kedves ELTE! Sok boldog, sikeres évfordulót!

M. Pázmány Kata

Felhasznált szakirodalom: Bitskey István: Pázmány Péter Gondolat Kiadó. Bp. 1986.; Dr. Óry Miklós S.J.: Pázmány Péter, a nemzetnevelő; Farkas Gábor Farkas: A nagyszombati egyetemi könyvtár az alapításkor. Országos Széchényi Könyvtár. Budapest-Szeged 2001.; Hekler Antal: A Budapesti Pázmány Egyetem sorskérdései. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Bp. 1931.; Nemeskürty István: Mi magyarok Történelmünk ezerszáz éve. Akadémiai Kiadó. Bp. 2006.; Schultheisz Emil–Magyar László András: Orvosképzés a Nagyszombati Egyetemen 1769–1777. MTI. Pilscsaba 2005.; Sik Sándor: Pázmány az ember és az író. Szent István Társulat. Bp. 1939.; Szögi László (szerk.): Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002. ELTE Eötvös Kiadó. Bp. 2003.

Nyolcvan nyelvművelő írás – nyolcvan év után

A nyelvművelő Kosztolányit újraolvasva

Eleve elrendelés – folyamatos értékörzés

Saját tulajdonú Kosztolányi Dezső *Nyelv és lélek* című (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971.) könyvem elején szép beírás van: „Balázs Géza VIII. o. tanulóknak az irodalmi szakkörben végzett kiváló munkájáért. Bp. 1974. jún. 8. Ráczy Béláné igazgató”. Akkor még aligha gondoltam, hogy igazán értékes könyvet kaptam, és sorsom valahogy összefonódik vele. Vagyis, hogy valaha engem is nyelvművelőnek fognak tekinteni. Többször is elolvastam Kosztolányi nyelvművelő írásainak gyűjteményét, először középiskolásként, később felnőtt korban, sokféle ceruzás aláhúzás található benne, a hetvenes és talán a kilencvenes évekből...

Mi fogott meg a nyelvművelő Kosztolányiban? Talán az írás világos volta. A nyelvre való okos figyelmeztetés. A nem föltétlenül okítás-tanítás, hanem a gondolkodtatás. Bevallom, gyermekkoromban sem szerettem túlzottan a nyelvművelő irodalmat. Hogy ezt ne, azt ne, ezt másképp, azt másképp. Kosztolányi nem ilyen.

A *Nyelv és lélek*ben nyolcvan hosszabb-rövidebb, nyelvről szóló írás található. Tudjuk, hogy Kosztolányi maga is külön gyűjtötte nyelvészeti-nyelvészeti írásait, s Illyés Gyula rendezte ezeket sajtó alá, az általa adott *Hátrahagyott művek, Erős várunk a nyelv* (1940), illetve *Abécé* címmel. Az újabb kiadás – amelyet iskolásként kaptam – már Réz Pál gyűjteménye (1971), s benne további esztétikai írások kaptak helyet az írásról, az olvasásról, a versről, a prózáról és a fordításról.

Kosztolányit újraolvasva minden alkalommal frissessége és modernsége győzött meg. A szervezett nyelvművelés idestova több mint kétszáz éves történetének egyik legfontosabb üzenete ugyanis az, hogy először okosan, a nyelv törvényszerűségeit ismerve-ismertetve kell vizsgáldni, s csak azután kell (ha egyáltalán kell) véleményt mondani. Ha a nyelvművelő véleményt mond, akkor soha ne legyen „vaskalapos”, ma azt mondanánk: „legyen nyitott”, mérlegeljen, semmiképpen se bántson. Kosztolányi messzemenően képviselte a magyar nyelvművelés egyik etalonjának számító Kazinczy Ferenc magartásmódját: a nyelvművelő legyen elegáns, nagyvonalú, legföljebb a jelenségre dühös, de sohasem az emberre. És persze legyen vitatkozó, ha arra van szükség. És a vitában is elegáns, nagyvonalú.

Kosztolányiban ezt szerettem, s ha nyelvművelő írásait újraolvasom, ismét ezt találok bennük: nem lettek porosak, avittak az elmúlt nyolcvan év alatt.

A laikus nyelvművelők egyik hibája, hogy a nyelvi változást nem vagy csak nehezen fogadják el. Kosztolányi távol állt ettől: „Hérakleitosz mondása semmire sem áll inkább, mint a nyelvre. Minden fo-

lyik, hullámzik és megújódik. A nyelv is. Sőt a nyelv élete talán leginkább hasonlít a miénkhez...” (Őreg szavak, 15.)

Vagyis a nyelv is mintha élő organizmus lenne. Ennek természetes következménye egy nyelven belül a változás, az átalakulás, sőt egyes jelenségek hirtelen előtérbe helyeződése, a nyelvi divat is: „öt-tíz év alatt egy egész új magyar nyelv alakult, s öt-tíz év alatt szinte váratlanul kicsöppent a használatból néhány komoly és becsületes szó, sem jobb, sem rosszabb, mint a többi, a divat és az élet kegyeltje” (Őreg szavak, 13–14.)

Ha élő organizmus, akkor nyilván természetes módon fejlődik. Itt van a nyelvművelés kapcsán az egyik legnagyobb vitatéma. Békén hagyni a nyelvet, avagy ápolni, gondozni, nyesegetni (a nyelvre vonatkozó metaforáknak igen gazdag tárháza nyílhat meg előttünk, ha csak Kosztolányi, avagy szélesebb körben az írók-költők írásaiban kalandozunk). Gumicsont ez is, annyit vitatkoztak már ezen, s a viták az elmúlt két évtizedben ismét fellángoltak. Pedig Kosztolányinál van válasz erre a kérdésre is, okos, visszafogott: „Mások azt hánytorgatják föl, hogy a nyelv természeti jelenség, s abba mesterséges eszközökkel nem lehet beavatkozni... Ezek az ellenfeleink szigorúan bölcséleti álláspontra helyezkednek. Mindent megértenek, mindent megbocsátanak. Azt vallják, hogy ami él és van, jogos, pusztán azért, hogy él és van, különben az erők harcában meg se szülehetett volna... Nem támadom ezt az elméletet, mellyel végeredményben minden pusztítást és romlást is igazolni lehet. Csak azt nem hiszem el, hogy ezek a bölcselők akkor is ilyen elnézők, mikor olyan értékeket látnak veszélyeztetve, melyek nekik valóban becsesek és kedvesek...” (Nyelvtisztítók és nyelviszkítók, 154–155.)

Kosztolányi általában értékekről beszél, amelyek közé értelemszerűen besorolhatók a nyelvi értékek. S egyértelműen elmagyarázza, hogy mit tekint nyelvi értékeknek. A nyelvben felhalmozott kulturális javakat. Ezeknek a figyelembevétele nézőpont kérdése. Ha ugyanis nem tudatosítjuk a nyelvet, s a benne őrzött javak fontosságát, akkor nincs miről beszélni. Ha azonban kialakult valamiféle nyelvi tudat, akkor már igenis van. A következő idézet másik fele, a vogulok példája erre utal. Kosztolányi a kor híres, kiváló nyelvészével, Gombocz Zoltánnal vitatkozik, aki nem vesz részt a nyelvművelő mozgalomban: (Gombocz Zoltán) „Nézete szerint a nyelvbűvár, akár a természettudós, minden jelenséget tudomásul vesz úgy, ahogy van. Semmit se tart se szépek, se rútak, se helyesnek, se helytelenek, mert nincs rá föltétlen mértéke. A pelimi-vogulok például a pelimi-vogult beszélük úgy, ahogy beszélük, most, ebben a pillanatban, és nyelvük se tiszta, se zagyva, se jó, se rossz... Egy ilyen nyelvnek a népben szinte nincs is öntudata. Mintegy az örök jelenben él. De az irodalmi nyelvnek már van öntudata és emlékezete is. Éppen arra való az írók, hogy a nyelvnek ezt az emlékezetét eddzék, távlatát kiterjesszék a múltra s a jövőre is.” (Nyelvművelés, 199.)

Olcsó poén lenne most azt mondani, hogy a vogulok nyelve mára teljesen visszaszorult, s legközelebbi nyelvrokonaink nyelvi halála már igen közeli. Ez főként politikai-nyelvpolitikai okok eredménye, de ez utóbbiak közé tartozik az is, hogy a vogulok csak igen későn és akkor is csak korlátozottan kaptak lehetőséget anyanyelvünk szélesebb körű kifejlesztésére, s mire lehetőséget kaptak, már nem fogalmazódott meg rá tömeges igény. Ezt (és a mai nyelvek túlnyomó többségét érintő) nyelvvisszaszorulást tekinthetjük „természetes” folyamatnak, sőt „tudomásul vehetjük”, de azért talán nem nagy baj, ha valakik, mondjuk éppen a nyelvészek vagy ezek a „gyanús” nyelvvédők mégis csak szót emelnek a nyelvek fennmaradásáért. Ma már tudjuk, fontos ökológiai mozzanat is ez: a biológiai sokféleség megőrzése mellett a kulturális-nyelvi sokféleség megőrzése legalább annyira fontos. Tudományos feladat ez? Aligha vitatható.

De a vitában van egy másik lényeges szempont is. Tényleg elfogadható, hogy a tudományt valaki „csak” leírásnak, a dolgok „tudomásulvételnek” és magyarázatának tekintse. „Tiszta” tudománynak nevezhetjük az efféle hozzáállást. A nyelvészetben több irányzat is próbálkozott a tiszta, csak logikai levezetéseket tartalmazó elméletekkel, levezetésekkel. És ezzel nincs is semmi baj. Egyszerűsítve kvalitatív (mennyiségi adatokra támaszkodó) és strukturalista tudománynak tekinthetjük az ilyen megközelítéseket. Csakhogy vannak másféle tudományos módszerek is: amelyek tekintetbe veszik kvantitatív (minőségi) és az egyszerűség kedvéért most humánnak vagy kulturálisnak mondott törvényeket is. A nyelv voltaképpen struktúra és kultúra. A nyelvtudományt egyaránt jellemzi a strukturalizmus és a kulturális szemlélet. Ezek tudományos szempontból különválaszthatók, egyes korszakok vagy kutatók tevékenységében külön-külön is megjelenhetnek, de az egyik oldalról a struktúrák, másik oldalról a kultúra törvényeinek figyelembe nem vétele vétkes könnyelműség, felelőtlenység és zsákutca.

Ha a strukturális jegyekre nem figyelünk, abból nyelvi babonák (logikailag végig nem gondolt, a nyelvi törvényekből nem indokolható vélekedések) szülehetnek. Kosztolányi sok nyelvi babonával

vette fel a harcot – némelyikkel szemben Don Quijoteként, merthogy ma ugyanolyan erősen élnek. Lásunk most kettőt: *a magyar mondatok rövidségének*, valamint *a határozói igenév + létige szerkezetnek* a babonáját. „Tévedés azt hinni, hogy a rövid mondatok 'magyarosabbak' és 'természetesebbek'” (Rövid és hosszú mondat, 283.), „'meg vagyunk elégedve'. Ez... hibátlan... [!] 'A rét le van kaszálva.' Már rég lekaszálták, s a széna ott hever, talán több napja. 'A rétet lekaszálták.' Nemrég kaszálták le, talán az imént.” (Nyelvtisztítók és nyelvpiszkitók, 157.)

Vagyis nincs a rövidségre vonatkozó szabály, pedig Kosztolányi korában, a stílusmegújítás időszakában elég sokan vélték úgy, hogy a rövid, tömör mondatok a magyarosak; az összetettek, különösen az alárendelők pedig idegen hatásra terjednek. S ugyanez vonatkozik a határozói igeneves szerkezetekre, amelyeket természetes magyar nyelvi példákkal védett meg Kosztolányi: *a rét le van kaszálva*... Mi lenne ebben a nem természetes? A hiba? Hogy máig sokan óvnak a létige + *-va/-ve* szerkezetről, s ezt az ostoba „a macska fel van mászva a fára” példával érzékeltetik, nem a nyelvművelés hibája. Száz éve minden mértékadó nyelvművelő munka azt mondja, hogy a kimondottan cselekvést jelentő igék kivételével (némi további nyelvtani korlátozással) a szerkezet helyes, bátran használható. Mégis, még a mai közbeszédben is sokan elnézést kérnek egy-egy ilyen szerkezet használata utána: ki van merülve, el van intézve. Ha Kosztolányit olvasták volna, egy kommunikációs zavarral kevesebb lenne...

Kosztolányi nagyon jól érzi, hogy van nyelvi logika, de ez nem föltétlenül valamilyen matematikai logika: vagyis a jelentések nem egyszer s mindenkorra adottak, s azok átvitele lehetséges, illetve tagadásuk is egyszerű minta szerint történik. Ma talán azt mondanánk, hogy a jelentések nem föltétlenül a tudományos, egymást kizáró igen–nem viszonyoknak felelnek meg, hanem sokkal inkább valamiféle (elsőre nem is mindig világos) inkább igen–inkább nem skálán szerveződnek, s ennek oka nem a logikátlanság, hanem éppen a nyelvi logika: a nyelvi történetiség és sokféleség. Lássunk erre egy tipikus példát, a kettős tagadás „logikátlanságát” (amelyet ugyancsak máig hangoztatnak, s megkérdőznek a nyelvészek): „Egy kifejezés jogosságát mindig inkább a lélektan és a nyelvszokás szabja meg, nem az értelem. A nyelv olyan rendszer, melyben sok örület van, sok törvényesített, emberies örület. Valójában esztelenység azt állítani, hogy semmim sincs, mert valamim nincs (és nem semmim), mégis az előbbi a helyes, mert így szoktuk mondani.” (Nyelvtisztítók és nyelvpiszkitók, 157.)

Kosztolányi hitt a nyelvújításban, mert józanul látta a nyelvújítás sikerét – a nyilvánvaló túlkapások és visszasságok ellenére. Érdekes, hogy a vita máig előkerül, igaz, a többségi vélemény szerint a nyelvújítás használt a magyar nyelvnek, mert modernizálta azt. Kosztolányi saját korában is elhatárolódott a túlzásba esőktől – ami a művelése, emberi józansága mellett a nyelvművelői morórának is egyik fő, és mindenképpen hangsúlyozandó jellemzője: „Hegedűs Lóránt egyik hozzám intézett cikkében azt indítványozta, amitől egyébként már nyelvújító elődeink is irtóztak, hogy az elbeszélés tömörsége érdekében különböztessük meg egy jellel a nő és férfi nemét, legalább a harmadik személyű névmás esetében. Múltkor pedig a fehér asztalnál azt mondotta nekem, hogy a nő legyen *ő*, a férfi pedig *ű*. Az ötlet elmés, megvesztegető, rendkívül tetszetős. Az *ő* a finomabb, a nőiesebb, az *ű* pedig, mely a népnyelvben máris hallható... az érdesebb, a marconább, a férfiasabb. Ennélfogva a jövő regényírója így írhatna: 'Ű megcsókolta az ő száját, mire ő arcul legyintette ű-t.' Csakhogy ez az újítás aligha verne gyökeret, mert sokkal jobban ellenkezik nyelvünk szellemével, mint Baróti Szabó Dávid legerőszakosabb szóalkotása.” (Ábécé..., 78–79.)

Túlzásokba esni nem, de józanul cselekedni igen! Ez Kosztolányi alapvető harcmodora. Máig idézgetjük mondását (szinte nyelvművelő szállóigévé) vált, hogy a magyarosításra mikor is van szükség: „A fogalmakat akkor kell megmagyarosítani, mikor átlépik a határunkat, s megismerkedünk velük.” (Nyelvtisztítók és nyelvpiszkitók, 162.)

Ma egyre több a határátlépés, gyorsabb az idegen szavak áramlása, ezért is indokolható a tudatosabb nyelvművelés, a nyelvstratégia. A jelenséget pedig elneveztük „nyelvi kapuőrzésnek”, ha már mások az információs kapuőrzésről beszélnek. Az idegen szavak érkezése – Kosztolányi számára is világosan, és azóta is minden nyelvművelő munkába foglaltan – természetes jelenség. Ha egy kultúra nyitott, akkor abba a kultúrába idegen hatások áramlanak. Önmagában nincs ezzel semmi baj. És ugyanígy nincsen azzal sem semmi baj, ha – kulturális törvényszerűségként, igényként – egyesek, a kultúra munkásai arra figyelmeztetnek, hogy a „technicizált” világban felgyorsult (interkulturális) nyelvi áramlatok, hatások veszélyeztetik egy-egy nyelvi kultúra jellegét, tehát legalább figyelmeztetni kell a beszélőket, esetleg éppen olyan szervezeten, összefogottan kell válaszlépéseket tenni (az ébersztyeg mellett esetleg nyelvújító mozgalmat szervezni). Egyébként nincs modern nemzet, amelynek életében ne lettek volna, vagy éppen ma ne lennének nyelvújító és nyelvvédő mozgalmak, miért kellene szégyenkeznünk ne-

künk emiatt, s miért kellene tudományosan elítélni a tudatos, okos nyelvfejlesztő törekvéseket. Kosztolányi nem volt az idegen szavak ádáz ellensége. Például filozofi örömmel üdvözölte azokat, amelyek úgy elmagyarosodtak, hogy apjuk-anyuk se ismerne rájuk: „Csinos szótárt lehetne összeállítani azokból az idegen szavakból, melyeket csak nálunk ismernek, de otthon, hazájukban, Németországban, Franciaországban, Angliában merőben idegenek.” (A nyájtól elbitangolt szavak, 144.)

Diagnózis és terápia: a nyelvészeti nyelvművelésnek ez a lényege. Kosztolányi is felfigyelt a magyar nyelv, elsősorban városi környezetben és nyelvi divatként terjedő változó hangsúlyviszonyaira. Kosztolányi fölvetését követte a nyelvészetben ugyancsak elmélyült Kodály Zoltán híres kiáltványa, amelynek máig tartó hatása a széles körű, szépkiejtésre ösztönző mozgalom. Kosztolányi még csak a színházi beszéd szerepének fontosságára utalt: „Künn az utcán és a családokban járvány dúl, hangsúly-járvány. Ki fogunk belőle lábálni. De a színház legyen kórház, ahol meggyógyul a sínylődő magyar nyelv, ne pedig a fertőzött új telepe és betegágya.” (Nyílt levél a magyar színészekhez! 86.)

Írásom elején említettem a Kosztolányi szemléletének frissességét. Jól mutatja ezt az új szavak és kifejezések mellett a szójátékokra való figyelmeztetése. Aki szereti a nyelvet, s egy író hogy ne szeretné a nyelvet, az figyelni, követi, és különösen a nyelvi leleményeket, a szójátékokat lajstromozza. „Egy főváros életében és fejlődésében... már értékjelző a szójáték... Mindegyik nagyváros roppant sok szójátékot termel.” (Budapest, a szójátészó, 17.)

Sokszor szóba kerül Kosztolányinál a magyarosság. Vannak, akik ezen is gúnyolódnak, mondván: mitől is lenne valami magyaros. Kosztolányi erre jól ráérezett. Föltétlenül magyaros gondolkodásra (vagy sajátos gondolkodásra) vall (később Karácsony Sándor ment tovább ezen az úton) a személynevek sorrendje (akkor is, ha tudjuk, hogy más népeknél is előfordul): „Egy nyelvben az az illendő, mit századok gyakorlata szentelt meg. De a keresztnévek hátravetése a tetejében fölöttébb böles intézkedés is. A családnév tágabb fogalomkör, szélesebb gondolatsoprotot jelent, melyet a keresztnév utóbb elszűkít, közelebről is meghatároz... Ennélfogva a mi jelzőmódunk ésszerűbb, és inkább megfelel az általános emberi gondolkozásmentnek.” (Zweig István és Alexander Petőfi, 306.)

Végül Kosztolányi nyelvművelő ars poétikájára hozok idézeteket. Arra, hogy türelmes, megértő, megegyezésre törekvő, ám egyúttal határozottan elkötelezett volt. Lássuk előbb a türelem szavát: „Ne bántsuk a dilettáns nyelvészeket... Nemrégiben divat és *bon ton* volt, hogy helyesen beszéljünk magyarul, vidéken családi asztaloknál, szivarszónál arról vitatkoztak, helyes-e vagy helytelen-e ez vagy a szó, a pesti kávéházakban pedig nem volt érdekfeszítőbb sport, mint egy új, talpraesett magyar szó keresése.” (A! – Aszó, 26–27.)

Valóban: miért baj, ha a nyelvvel amatőrök, köztük olykor dilettánsok is foglalkoznak. A mai nyelv-tudomány részéről szinte egyértelmű „lesajnálással” és türelmetlenül tekintenek a „nyelvészkedőkre”, még akkor is, ha csak kérdeznak... Ha valakit nyelvi kérdések izgatnak, az gondolkodó, kereső személyiség. Miért lenne ez baj? Sokkal inkább meg kellene hallgatni őket, s tudományos ellenérveket felhozni. Hátha lesz a kétféle elképzelésből valami. Egyébként, amennyire én látom, a nyelvművelés ezt a feladatot is végzi. Különösen akkor, ha a nyelvművelésbe tartozónak gondoljuk (és én úgy gondolom) a nyelvi rejtvényeket, játékokat, amelyek ugyancsak pallérozzák az elmét, gyakoroltatják-segítik a kommunikációs képességeket.

A másik fontos magatartásjegy: a megegyezés. Kosztolányi bár többször is kemény és okos vitába keveredett (A magyar nyelv helye a földgolyón. Nyílt levél Antoine Meillet úrhoz, a Collège de France tanárjához, 253, Nyelvünk ügye. Nyílt levél dr. Nékám Lajos egyetemi tanárhoz, 253, Zárószó egy vitához. Felelet Nékám Lajos dr. egyetemi tanárnak, 266.), a kivont kardot mindig visszafogott szavakkal kísérte, és igyekezett ellenfeleit nem megsérteni. „Valamennyien a nyelv munkásai vagyunk. A nyelv a tudósnak ereklje, a költőnek, a írónak hangszer, a hírlapírónak fegyver. Vajon nem közös érdekünk-e, hogy ez az ereklje minél tisztább, hogy ez a hangszer minél zengőbb, hogy ez a fegyver minél fényesebb és élesebb legyen?” (A nyelvtisztaságért, 175.)

Végül pedig nem feledkezhetünk meg a leginkább lírai Kosztolányi-sorokról, amelyek az anyanyelv iránti szeretetét fogalmazzák meg vallomásosan, lírikusan. Nem csoda, hogy szállóigévé váltak sorai, idézzük fel, és ismételgessük mi is, gyakran: „Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható.” (Ábécé a nyelvről és a lélekről, 74.)

Napjaink felvonása

De valóban kiállja-e a próbát a nyelvtudomány szemével Kosztolányi munkássága? Nyolcvan év a tudományban nagy idő: nyelvészeti irányzatok jöttek-mentek, a világ is meglehetősen nagyot fordult, a technokultúra, az informatika, a posztmodern világában nyilván nem maradhat meg egy eszményi Kosztolányi-álláspont vagy -értelmezés.

Nem is maradt.

Sándor Klára: Írás Kosztolányi nyelvszemléletéről (2001) című esszéjében figyelhető meg legjobban ez az újraértelmezés. Újraolvasói élményét így összegzi: „Először unalmas volt, aztán vicces, aztán bosszantó, aztán kiábrándító, aztán elgondolkasztó, s végül, most talán érdekes újra.” Ezzel nincs semmi baj, az olvasásnak-újraolvasásnak ez a természetes velejárója, s a lényeg mindig a végső ítélet: „most talán érdekes újra”. A deheroizálás, a „távolítás” minősítései az esszében: (Kosztolányi) unalmas, okoskodik, „legbosszantóbb írása nekem mindenképpen a *Túlvilági séták*”, vagy, hogy egy kissé nagyobb részletet is idézzek: „olyan gyógyszerőveg, mint a Szomszédok volt, vagy mint amivel Kiss Zoltán mosógépszerelő akar bennünket rávenni a Calgonra, esetleg Béres Etelka valami szappanra. Vagy amiket az Édes Anyanyelvünk-ben szoktam olvasni. (Legtöbb barátom szerint ez perverzció, de nincs igazuk. Nagyon szórakoztató lap.) Ez volt egyébként az egyik legmeglepőbb fölfedezés, ami Kosztolányi nyelvvel kapcsolatos írásainak olvasgatása közben ért: hogy a magyar nyelvű művelők lényegében Kosztolányi modorában írnak – lehetőlegrosszabb írását követve, igaz... Kétségtelen viszont, ha nyelvű művelő lennének, csakis ez az írás lenne a bibliám.”

Az igazsághoz tartozik, hogy a szerző fölfedezi Kosztolányi nyelvészeti értékeit, bár inkább csak írónként: „akkor tökéletesebben magyarázza el a beszédaktus-elmélet, a nyelv identitásjelző szerepe, a szleng, a stílustörténet, az akkomodáció-elmélet vagy a 'szociopragmatika' lényegét, mint bármelyik nyelvészeti tankönyv. Ez persze minden valamirevaló szépirodalmi műre érvényes, de Kosztolányi úgy ír ezekről, hogy kifejezetten rólok ír, nyelvi jelenségekről, középpontba állítva őket, és úgy azért nehezebb.”

A nyelvész azzal zárja sorait, hogy igazságtalan lenne, ha csak a számára negatív jelenségeket sorolná fel, s mi is inkább ezeket a gondolatokat őrizzük meg: „Sokkal több volt az olyan írás, amely alapján ki lehetne nevezni 'zseniális ösztönös nyelvész'-nek, ha nem lenne értelmetlen ilyesmit tenni, egyrészt mert túl jó író volt ahhoz, hogy ne az legyen, másrészt ez a nyelvészeken kívül úgyse érdekel senkit. Ezeket az írásokat egyszerűen jó olvasni, azt kapja az ember, amit vár. Kosztolányisak.”

Itt érdemes átvezetni a gondolatmenetet egy másik nyelvész, Szili Katalin Kosztolányi nyelvi írásainak, szemléletének nyelvészeti értelmezésére (2009), amelyben a mai nyelvtudomány szemszögéből igencsak elismerően szól Kosztolányiról – s amely jellemzőket Sándor Klára Kosztolányi irodalmi munkásságában vél fölfedezni. Szili Katalin a nyelvi írásokból is szövegszerűen bizonyítja. Most csak összegzését idézem: „Kosztolányi nyelvről szóló munkáiban egy felelősen gondolkodó művész ösztönös felismerései, megérzései elegyednek a sokszor a nyelvészeket is megszégyenítő okos szakmai megállapításokkal. Nyelvészeti életműve tárháza a nyelvről szóló megszívlelendő üzeneteknek, a mai irányzatok (pragmatika, kulturális, interkulturális nyelvészet) előtt is megoldandó feladatként álló megsejtéseknek.”

Befejezésül a nyelv kulturális és metafizikai törvényszerűségeit talán leginkább felidéző sorait idézi a nyelvész: „Beletörődöm abba, hogy megsemmisülök. De nem tudom elfogadni, hogy szellemiségemnek legalább az a töredéke ne maradjon utánam, melyet valaha átítattam a lelkeimmel, s hogy miután lélegzetem mindörökké elakad, maradjon azok a szavak ne lebegjenek sírom fölött, melyeket egykor a leheletemmel mozgattam, az anyanyelvem, a legközelebbi testvéreim beszéde, a lélek beszéde, mely minden elmúláson túl is olyan, mint a családi folytonosság dallama. Úgy érzem, hogy az élet e nyelvi túlvilág nélkül aljasan állati volna, s a halál még vigasztalanabb, még sötétebb.” (Nyelv és lélek, 228.)

Hogy ma magyarul beszélünk, az igen nagyrészt köszönhető jeles elődeinknek, s ebben a sorban kiemelt helye van Kosztolányi Dezsőnek, s ha okosan cselekszünk, akkor létünknek ez a legfontosabb mozzanata tovább éltet mindannyiunkat, közösségünket.

Balázs Géza

Irodalom: *Kosztolányi Dezső: Nyelv és lélek. Az írásokat összegyűjtötte és a szöveget gondozta: Réz Pál. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp. 1971. – Sándor Klára: Írás Kosztolányi nyelvszemléletéről. Üzenet, 31: 2001. 197–205. old. – Interneten: www.bibl.u-szeged.hu/mirror/zetna/zetna/zek/folyoiratok/53/sandor.html. (2001. 11. 30.) – Szili Katalin: Kosztolányi a nyelvről. (Kosztolányi nyelvszemléletének kérdéséhez). Magyar Nyelvőr, 133: 2009. 14–28. old.*

150 éve született Kner Izidor

150 éve, 1860. február 5-én a Békés megyei Gyomán látta meg a napvilágot a magyar nyomdaipar egyik kiemelkedő alakja, Kner Izidor. Életútját végigtekintve klasszikus cégalapító, a lehetőségeket észrevevő és azokkal élni tudó vállalkozó¹, közismert személyiség pályáját követhetjük nyomon. Szívós munkával elérte, hogy a sáros alföldi település neve nemzetközileg is jól csengő könyves műhely fellegváraként lett közismert.

A Kner-család ősei több nemzedékre visszatekintve vándor könyvkötők voltak, Kner Izidor édesapja, Kner Sámuel szerint nevük a tót lakosság becéző megszólításából, a „pán knyihár” kifejezésből lett Knerre. Kner Izidor nagyapja a Vág vidékéről került a Pest megyei Gyón községbe. Továbbvándorolva 1830 körül Békésszentandrásra érkezett, ahol könyvkötőként dolgozott haláláig. Két fia könyvkötő, a harmadik cserzővarga volt. Közülük Kner Sámuel néhány hónapos inakodás után Nagyváradon, majd Szarvason dolgozott. El akarta kerülni, hogy apjának konkurense legyen, ezért 1854-ben átköltözött Gyomára, ahol könyvkötő műhelyt nyitott.²

Kner Izidor Amerikában élő leszármazottai meséltek egy kedves legendát, mely szerint a család valamelyik könyvkötő őse 1825–1830 körül megbízást kapott az egyik Estreházy hercegtől, hogy néhány értékes könyvét kösse be. Nagyon megtisztelő volt ez a felkérés, ám a könyvkötő gondatlanul végezte munkáját: a lapszék aranyozásakor nem elég szorosan helyezte a könyveket a présbe és a ragasztó befolyt a lapok közé. Csak másnap vette észre, hogy óriási hibát követett el, hiszen a könyv lapjai összeragadtak. Ezért ijedtében, a herceg haragjától való félelmében igyekezett olyan messzire menni, hogy ne találják meg. Így került a Dél-Alföldre.³

Mint felmenői, Kner Izidor bölcsője is könyvek között ringott, így szinte természetes, hogy ő is családja ősi mesterségét folytatta. Inasévei alatt több nyomdában, könyvkötészetben dolgozott és „kontár” módon elsajátította a nyomdász-mesterséget is. Ennek akkor vette hasznát, amikor 1882-ben a gyomai előljárók biztatására 74 forint készpénzzel és a helyi takarékpénztár hitelével nyomdai vállalkozásba kezdett.

A kiegyezés utáni fellendülő gazdasági időszakban kezdte meg működését, de a nyomdaalapítást maga Kner is bizonytalan kimenetelűnek érezte. 1883-ból származó iparendelvényének alsó részén olvasható kézirásos megjegyzése, miszerint: „*A nyomda 1882. júniusban nyílt meg apám nevében és iparendelvény nélkül volt üzemből a fenn nem állhatás reményében a fenti ideig*”⁴. A szegényes, mostoha körülmények között dolgozó Kner első kiadványai rövid terjedelmű egyházi nyomtatványok voltak. Szívonalas, kiváló minőségű termékei azonban hamar kiemelték a többi nyomda közül. A jó üzleti érzék, a kiváló minőség, később az alkalmazottak szaktudása és munkamorálja, a munkaszervezés és a reklám meghozták az eredményt. Az egyszemélyes vállalkozás az évek, évtizedek alatt komoly üzemmé vált. Az első világháború kitörésekor már több mint 150 főt foglalkoztatott. Munkásainak megbeszülését jelzi, hogy az árszabály rendeletben előírtnál két osztállyal magasabbra soroltatta be cégét a tulajdonos, és így magasabb bért fizetett nekik. Alapítványt hozott létre munkásai javára és kollektív szerződésben rögzítette a munkaidőt, a munkabért és a fizetett szabadságot. Rangot és biztos megélhetést jelentett Kner alkalmazottnak lenni. A nyomdaalapító, majd később a cég vezetésébe belépő fiai is korrekt kapcsolatot építettek ki az alkalmazottakkal. Mindvégig az egymásrautaltság, a kölcsönös tisztelet és megbecsülés jellemezte viszonyukat.

A minőség, a szép könyvek, izléses nyomtatványok által ismertté vált Kner Izidor a magyar közigazgatás megreformálásában is úttörő szerepet játszott.⁵ Már nyomdai működésének indulásakor elkezdte készíteni a községi igazgatási nyomtatványokat és ügyesen megszervezte, hogy azok időben megérkezzenek a megrendelőkhöz. A községek jegyzői között hamar elterjedt, hogy ha gyorsan kell a nyomtatvány, Knerhez kell menni Gyomára. A nála készült rendelési illetve raktári számmal ellátott nyomtatványok kicsinyített másaiból katalógusokat, mintatárakat készített. A jegyzők ezekből könnyen beszerezték

¹ Erdész Ádám: A taposósajtótól a könyvüzemig. In: Sokszinű kapitalizmus. 2004. 132–153. old.

² Kner Izidor: Félévszázad mezsgyéjén. Kner Izidor ismert és ismeretlen emlékezeiseiből. 1987. 12. old.

³ Füzesné Hudák Julianna: „Virágzó könyveskert” 2005. 6–8. old.

⁴ Lévay Botondné-Haiman György: A Kner-nyomda a, kiadványainak tükrében 1882–1944. 1. kötet. 1982. 23–24. old.

⁵ Kner Izidor: Fél évszázad mezsgyéjén. Kner Izidor ismert és ismeretlen emlékezeiseiből. 1987. 77–100. old.

ték a szükséges nyomtatványokat. Az 1901. évi belügyi reform csak erősítette nyomdájának ezt a profilját, s a községek nyomtatványszükséglete hosszú évtizedekre biztosította nyomdája számára a tisztességes megélhetést. Annak érdekében, hogy az elvárásoknak meg tudjon felelni, fejlesztenie kellett üzemét. Újabb hitel segítségével 1902-ben felépült a korszerűen berendezett üzeme, ahol kiváló szakembergárdája készítette és expedálta a nyomtatványokat szinte az ország minden részébe. A megrendelők érdekében irodaszereket gyártó magyar cégek termékeit forgalmazta, ezzel is igyekezett segíteni saját és mások üzleti vállalkozását.

Napi kapcsolatban állt a közigazgatás szakembereivel, így Kner és később fiai maguk is a közigazgatás szakértőivé váltak. Ez a gazdasági alapot jelentő tevékenység mindvégig jellemezte Kner Izidor könyvnyomdáját, ám emellett izléses merkantil nyomtatványokat is készítettek, különleges, művészi báli meghívókat is forgalmaztak és értékes, szép tipográfiajú könyveket adtak ki.

A művészi báli meghívók készítése és forgalmazása további babérokat termelt. A századfordulót követő években Kner Izidor pályázatokat hirdetett a Lyka Károly szerkesztésében megjelent „Művészet” című folyóiratban báli meghívók tervezésére. A több száz beérkezett pályamű zsűri elé került és a megfelelő színvonalúnak talált alkotásokkal a Röpke Lapok című, rendszertelenül megjelenő folyóiratban találkozhatott a közönség. A változatos technikájú és stílusú alkotások igen népszerűek voltak, illusztrálták az álarcos, jótékony célú, bálók, hangversenyek és hazafias rendezvények hangulatát, különlegesen az arató-, szüreti, sport, tűzoltó és más mesterségekhez kapcsolódó rajzok, festmények. Kner Izidor szerette volna piacát szélesíteni, külföldön is forgalmazni ezeket a báli rendezvényekhez kapcsolódó meghívókat, plakátokat, belépő- és tiszteletjegyeket, de az első világháború megakadályozta ebben.

Különös, hogy a gazdaságilag kevésbé kifizetődő könyvkiadás⁶ tette igazán híressé a nyomdát: a szép könyv fogalma mellett a Kner és Gyoma szavak párosultak. A Gyomán készült könyvek nemcsak tartalmuk, szerzőjük miatt értékesek, hanem igényes kivitelük miatt is. Kner Izidor az alapítástól kezdve foglalkozott könyvkiadással. Ám 1907-től kezdve már elsőszülött fia, Kner Imre is bekapcsolódott a nyomda életébe, munkájába és egyre meghatározóbb szerepe lett a könyvkiadásban. A tartalom és a forma egységét sikerült művészi színvonalon megvalósítani, tipográfiai stílus kísérleteik egyedülállóak.⁷

A könyvek megjelenésében különböző korszakok figyelhetők meg: a korai szecessziós stílust az 1910-es években tipográfiai „letisztulás” követte. Kozma Lajos 1920-és 1930 között tervezte meg és készítette el Knerék számára a barokk könyvdiszketek, körzeteket, iniciálékat és nyomdajegyeket. E könyvdiszkeinek alkalmazásával megvalósult és kiteljesedett a barokk tipográfia, a legszebb könyvsorozatok 1920–1922 között készültek. A Kozma-féle ornemens készlet egységes, de ugyanakkor egyedi arculatot adott a gyomai kiadványoknak: alkalmazhatták könyvön, oklevélen, részvényen vagy banki nyomtatványon, és különféle merkantil nyomtatványon. A Bodoni betű megvásárlásával és használatával következett a klasszicista korszak. Az elegáns tipográfiajú könyvek számos hazai és külföldi kiállításon szereztek elismerést. A nyomda jubileumai alkalmával különleges albumok, kötetek láttak napvilágot, míg a bibliofília körébe tartozó magánkiadások igazi irodalom- és nyomdatörténeti kuriózumok. A munkában magas minőségi követelményeket támasztó Kner a könyvkiadás terén is alkalmazta a reklám eszközeit, apa és fia grafikusokkal tervezette meg a nyomda cégjegyeit, vízjelét, könyvdiszketek, könyv és egyéb illusztrációkat. Megjelenő könyveit plakátok, könyvjelzők segítségével hirdették. A levelezőlapokon megjelenő könyvillusztrációk reklámcélokot szolgáltak és egyre ismertebbé váltak. Knerék kiadói tevékenysége, a szakmai és irodalmi munkásságuk révén kialakult szellemi kapcsolat igen sokoldalú, szerteágazó volt. A nyomdászat, a közigazgatás, az irodalom és a művészet világából sokan látogattak el Gyomára.

A nyomdaalapítónak és feleségének, Netter Kornéliának hat gyermeke született, közülük négy könyves területen dolgozott. Imre és Endre Gyomán maradtak. Imre mint technikai vezető a nyomdát és a könyvkiadást irányította, Endre a gazdasági ügyeket intézte. Erzsébet könyvkötő műhelyt nyitott Budapesten, míg a legkisebb fiú, Albert a budapesti Hungária Nyomda művészeti vezetője volt.

Kner Izidor és családját általános közmegebecsülés és tisztelet övezte. Kner Izidor jótékony tevékenysége legendás volt, az élet szinte minden területén segített a rászorulóknak. Vendégszobát tartott fenn a vándorló nyomdászok számára. Alapítványok, fiatal tehetségek, alkotók, művészek számíthattak támogatására. Szűkebb pátriájában is sok egyesület, társaság támogatója, díszelnöke volt. Mint Gyoma

⁶ Egy nyomdaműhely titkaiból. 1882–2007. 2007. 32–145. old.

⁷ *Haiman György*: A Kner család és a magyar könyvművészet. 1979. 15–49. old.

virilise és a helyi képviselőtestület tagja, a közügyekben is igen aktív volt, sok jó kezdeményezés fűződik nevéhez. Gyűjtést szervezett Kálmán Farkas síremlékére, a helyi tűzoltóság támogatására, szervezte a járdaépítést, a Körös-parti szabad strand vagy a vízvezeték kiépítését. Az 1848–49-es szabadságharcban és az első világháborúban elesett gyomai hősök emlékére 1927-ben szobrot állítottak, majd néhány évvel később hársfákat ültettek. A Református templom kertjében található szobor napjainkban is a városi ünnepek egyik helyszíne. A Hősök útján zöldellő fák helyi védeltséget kaptak. A szegény családok gyermekeit iskolakezdekori tanszerekkel látta el és saját házában gyakran látta vendégül őket vasárnapi ebéden. 1912-ben életre hívta majd fenntartotta a Kner SC futball csapatát⁸. Számos hazai társaságnak, egyesületnek volt a tagja, munkásságát kitüntetésekkel díjazták.

Közéleti és szakmai írásai, cikkei gyakran jelentek meg a helyi, megyei és országos lapokban. A jó tollú, jó humorú Kner rendszeresen látogatta a Borsszem Jankó című politikai élclapot szerkesztő Kagál társaságot. Aforizmái, humoros írásai nemcsak a sajtóban, hanem összegyűjtve, kötetben is napvilágot láttak. *Apró lurkóságok* címen adta ki gyermekei, unokái kedves, vidám gyerekszóját történeteit. 1931-ben jelent meg életét és nyomdatörténetét tartalmazó kötete *Félévszázad megyéjén* címmel.

Küzdelmes életútja 1935. augusztus 19-én fejeződött be. Kiadványai és jubileumi kapcsán mind kortársai, mind napjaink neves személyiségei méltatták életútját, elért eredményeit, továbbá a nyomdászatanban, a közigazgatásban és a könyvkiadásban betöltött szerepét.

Imre fia 1936. április 5-én, a Gyomai Ipartestületben édesapja, Kner Izidor arcképének leleplezésekor elmondott beszédében így emlékezett meg édesapjáról: „... 32 évet töltöttem el közös munkában Atyám oldalán (...) ez alatt a hosszú idő alatt módomban volt ugyanis megismerni az ő gondolkodását, azokat az elveket, amelyek munkáját, üzleti tevékenységét irányították (...) Megtanultam tőle azt, hogy az iparos tevékenységének fő törvénye a becsület, a vállalt kötelezettségek minden nehézség és akadály dacára való feltétlenül teljesítése. E hosszú idő alatt egyetlen egy esetre sem emlékszem, amikor bárkivel szemben is adott ígéretünket ne teljesítettük volna. Ha ő valamely munkát adott határidőre elvállalt, mindig inkább egy nappal előbb szállította azt, mint egy órával később. De ugyanilyen szigorúan vette mindig azt is, hogy a vállalt mennyiséget és minőséget a legpontosabban betartsa, sőt inkább többet és jobbat szállítson a kikötőtnél. Ezenkívül minden törekvése az volt, hogy munkájának színvonalát, minőségét folyton fejlessze és a rendelkezésére álló eszközökkel mindig a legszebbet, legjobbat állítsa elő, amit egyáltalán elérni lehetséges. Istenadta tehetsége és töretlen szorgalma, akaratereje mellett egyik legfőbb eszköze céljai elérésében tudásvágya volt. Kisgyermekkorában kezdte a tanulást s folyton tanult és olvasott, amíg ezt csak egészsége engedte. Hiszen csak három elemi osztályt végzett és 19 éves korában már munkatársa volt Jókai Űstökös című élclapjának. Amit tehát tudott, azt tisztán önképzés útján érte el, a szakadatlan tanulással. Szerinte az ipari pályán sincs kevesebb tudásra, intelligenciára és képzettségre szükség, mint a diplomás vagy hivatali pályákon. (...) Ő maga is szegény munkássorsból emelkedett ki s tudta, milyen a munkás sorsa. Nem tudott többet fizetni, mint amennyit a konkurencia lehetővé tett számára, de ezen a kereten belül igyekezett munkásainak a legtöbbet fizetni, a keresetüknek állandóságát biztosítani. Már 1898-ban önként rövidítette az akkor még nagyon hosszú munkaidőt, egy heti fizetett nyári szabadságidőt engedélyezett minden munkásának, s úttörője volt a magyar munkabér-rendezési törekvéseknek. Amikor a vidéki nyomdász árszabály létrejött, önként magasabbra soroztatta be Gyomát, mint Békéscsaba és Arad volt sorozva, hogy többet fizethessen munkásainak.

Amellett mindig vállalta a kötelezettségeket a közzel szemben is. Kivette a részét községe, megyéje és az ország közügyeiből (...)

Sokan azt szokták mondani, hogy szerencséje volt. Én közelről láttam 32 éven át az ő munkáját és tudom, hogy ez nem igaz. Pályája kezdetén amint egy kis tőkéhez jutott, ezzel szegény családját támogatta. Később, amikor az üzlet lendületbe kezdett jönni, betegség támadta meg, amelyről orvosi tévedés folytán azt kellett hinnie, hogy már csak néhány éve van hátra, amikor pedig a nyomdaépület felépítésével súlyos adósságokat vett magára. Mire ez a tévedés kiderült, következett az exlex, a nemzeti ellenállás kora, amikor két éven át a közönség nem fizetett adót s [meg]rendelői ezalatt alig fizettek. Mire ez valahogy kiheverte, egy jótállás következtében 20 000 aranykoronás váratlan veszteséget kellett elszenvednie. Majd következett a háború [első világháború], mely reá csak veszteséget hozott. Előbb a Felvidék orosz megszállása, majd Erdély első megszállása okozott neki súlyos veszteségeket, hiszen a megszállott községek évekig nem tudták tartozásaikat fizetni, s ő ekkor óriási összegeket áldozott arra, hogy az ellenség kitakarodása után újrászervezett községek nagy részét ingyen nyomtatványokkal lássa el.

⁸ Füzessné Hudák Julianna: i. m. 16–49. old.

Az ország megcsonkításával elveszítette megrendelői kétharmadát, és az elszakított területeken maradt követeléseket is elveszítette. A nyomda kifosztásakor [román rekvirálás] elveszítette felszerelése háromnegyedét s a rákényszerített kártérítéshez már csak teljesen elértéktelenedett összeggel juthatott hozzá. Mindez azonban az ő hitét soha meg nem rendíthette. Tudta, hogy azok az üzleti elvek, amelyekre munkáját alapította, helyesek, becsületesek és igazak, azokkal sikerült a közönség becsülését, bizalmát és támogatását kiérdemelnie s mindig változatlan hittel, bizalommal fogott újra munkához. Amikor a harmadára kisebbedett országban, üzeme kifosztása és pénzének elértéktelenedése után újrakezdte a munkát, ezt mondta: »Annak idején 74 forinttal kezdtem. Most ennél sokkal többem van, mert van nevem, amelyre támaszkodhatom.«⁹

Füzesné Hudák Julianna

A Kner Nyomdaipari Múzeum épülete

⁹ Részlet Kner Imre 1936. április 5-én, a Gyomai Ipartestületben édesapja, Kner Izidor arcképének leleplezésekor mondott beszédéből. A teljes szöveg és az ünnepségről szóló tudósítás megjelent a Gyomai Újság 1936. április 11-i számában. In: Egy nyomdaműhely titkaiból, 1882–2007. 11–12. old.

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Kosztolányi Dezső:

Levél a könyvről

Kedves fiam! A könyvről írok neked. Lásd, alig kezdem, máris elakadok.

Hidd el, nincs nehezebb, mint a fiatalsághoz szólni. Abból az időből tudom ezt, mikor magam is olyan fiatal voltam, mint most te. Elpirult az arcom, valahányszor a felnőttek „bölcse” intelmeit olvastam. Szégyenkeztem, hogy fölényes jósággal nyitják ki előttem tapasztalásuk tárházát, melybe beraktározták mindazt, amit évek során gyűjtöttek. Ennél fogva hozzá se nyúltam. De sokkal jobban szégyenkeztem, mikor odakuporodtak mellém, selypegtek, s arcukra az ifjúság lurkómosolyát – festve, pajtikájuknak nevezték. Ilyenkor még inkább éreztem a köztünk levő korkülönbséget. Arra gondoltam, szívesebben tiszteltem őket, semhogy „ilyen jóban” legyek velük ..

Azon igyekszem, hogy most egyik hibába se essem belé.

Nem tanítani akarlak, csak vallani, hogy milyen viszonyban vagyok a könyvvel. Nerl. dicsérem. Prédikálni se fogok róla oktató modorban. Mindez céltalan volna. Amennyiben vonzódol a könyvhöz, csak olyasmit ismételtetnék, amit nélkülem is tudsz, s amennyiben idegenkedsz tőle, semmiféle rábeszélésre se hajtanál. A könyvet nem lehet megszerettetni, mint valami tárgyat, valami portékát. Csak tok ez, melybe valami be van zárva. A tartalmát kellene megszerettetnem, az éterrengéseit, a szellemet, melyből a könyv létrejön. Ehhez kevés pár perc. Kevés egy emberélet is.

Aztán félve tekintek magam köré is. Ez a század az újdonságok, a fölfedezések, a találmányok százada. Viszont a könyv fölfedezésnek ósdi, találmánynak túlonultul egyszerű és régi, mint halottjaink csontja. Krisztus előtt 2500-ban, Babilonban már voltak agyagtáblákra ékírással rótt könyvek, a Krisztus előtti VII. században Ninivében már könyvtárak is. Ezek a könyvek és könyvtárak hasonmái a maiaknak. Bizonyos Önézettel mutathatnék rá erre a dicső családfára. De tudom, hogy a könyv nem divatcikk ma, s a jelen más egyebet bámul. Ennek a Gutenbergje Edison és Marconi, Blériot és Lindbergh. Inkább nézi a könyvet a mozi képeiben, inkább hallgat-, Ja a könyvet a rádió hangszórójából, mely az emberi hangot mindenütt jelenlevővé teszi. Inkább a kilométerekkel és mérföldekkel viaskodik. Nincsenek többé távolságok. Ázsia, Amerika és Ausztrália egyformán közel van hozzánk. Repülőgépen, léghajón sétálunk át egyik világrészből a másikba, gépkocsikkal szeljük át a glóbuszt. Ez nem kicsinylendő vívmány. Úgy látszik, lebírtuk egyik ősi ellenségünket, a teret. Az emberiség részegen és megbűvölten vágat előre földön, vizen, levegőben; tudja, hogy még mindig nem érkezett el a végső határig, hogy a gépek, melyek a képet és hangot közvetítik, még mindig tökéletesülhetnek, a közlekedő eszközök még mindig gyorsulhatnak, az iram még mindig szédületesebb lehet.

Egyszer azonban ennek is vége szakad. Akkor az emberiség 19y kicsit megdöbben. Ekkor majd magába száll, s tűnődik útjáról, rendeltetéséről. És választ is keres a kérdésre paragon hagyott, elkérgesedett lelkében. De egyelőre nem talál.

Erre felel majd a könyv. A könyv, melyet lenézett és sutba dobott. A könyv, az álmodozók irkafirkája, a haszontalanság loomtára, mely szürke az „arany valóság” mellett. A könyv, melyet holtnak hitt, az ócska, vén salabakter, minden élet kútforrása. A könyv, mely fölmérte lelke délköreit, kibányászta agya mélyét, s a legnagyobb magasságba, a legmesszebb távolságba vitte az előző nemzedékeket. A könyv, a szellemi manna melyből mindenki jóllakhatik, az égi táplálék, mely minél inkább fogyasztják, annál több lesz belőle, a bűvös kenyér, mely senkit se hagy éhen, minden inségest kielégít, hatalmassá tesz, úgyhogy mindenki az ismeretek tőkése és nagybirtokosa lehet általa, gondolatmilliomos. A könyv, ez a medicina, ez a lelki gyógyszer, amint Ozimandiasz egyiptomi király nevezte, ez a „beteg lelkeknek való füves kertecske”, amint egy bájos magyar költő nevezte. A könyv, mely tékozlóan odaadja magát. és so-

hase fukarkodik, sohase titkolózik. A könyv, ez az ékszerszertartó, melybe a legértékesebbek mentették bele kincseiket.

A könyv, mely századok során volt márvány, érc, papiruszt hártya, kéreg, viasz, fatábla, bőr és rongy, de változtatva anyagát, mindig megtartotta belső, rejtélyes mivoltát. A könyv, ez a tekeres, ez a gyöngy, ez a gyöngy. A könyv, mely az ókorban és középkorban kolostorok homályában ritka, egyetlen gyémánt volt, s a nyomtatás föltalálásával oly általánossá vált, mintha az utcán kavicsként heverne a gyémánt, és a szellemi jólétet oly' magasra fokozta, mintha a munkások gyémánttűt viselnének, gyári lányaink fülében briliáns szikráznék. A könyv, mely által megismerjük elődeinket, hírt kapunk a múltból, s nélküle szellemi sehonnaik volnánk, bitang jöttek, akikre nézve nem is léteznek az, amit előttünk járó testvéreink tapasztaltak és láttak: A könyv, melynek segítségével, utódjainkkal érintkezünk, és üzenünk a jövőnek. A könyv, mely nemcsak azt tette lehetővé, hogy gép nélkül Budapestről New Yorkba és Yokohamába szálljunk, hanem azt is, hogy elzarándokoljunk a Krisztus utáni XVIII. századba, és benyissunk a Krisztus előtti VIII. századba, mint holmi szomszédos szobába. A könyv, mely mindenütt jelenlevővé varázsolta a szellemet, meg teremtette az emberiség lelki közösségét. A könyv, mely nemcsak II teret hódította meg, hanem béklyóba verte a tért is nagyobb ellenségünket, az időt. Ennél nincsen nagyobb csoda. Mindig a legegyszerűbb dolgok a valódi csodák. Freud tanár egy baráti társaságban egyszer ezt mondta: „Csoda, hogy drót nélkül telefonálhatunk, de még nagyobb csoda, hogy dróttal telefonálhatunk, és legnagyobb csoda, hogy két ember a pusztaság szó által megérti egymást.” A könyv is ilyen mindennapi csoda. Hadd mámorosodjam meg ettől a gondolatától. Hadd vegyem kezembe a könyvet” mely oly magától értetődő, mint az elemek, s mégis megfoghatatlan, forradalmian nagyszerű, mint minden, mihelyt mélyebben szemléljük. Hadd mutassam magasba. Tekintsd alak- „ját, mely zárt egységében téglához hasonlít. Évezredeknek kellett elműlniök, amíg magára öltötte ezt a formát. Annak előtte lapos volt és merev, mint a kölap, majd gömbölyded, és pálcára göngyölték, hosszúsága szerint mérték, akár a filmeket. Voltak húsz méter hosszú könyvek is. Ezek egymás mellé fektették a polcra, vízszintesen. Csak később támadt az a most természetesnek látszó ötlet, hogy lapjait négyzetüregre vágják, egymás fölé rakosgassák, s függőlegesen állítsák a könyvtárba. Martialis még csodálkozik ezen az elmés leleményen. Valamint az építkezés is sokáig egyszintű maradt, s a falvak, a városok szélében terjeszkedtek mindaddig, amíg kevesen éltek a világon, csak aztán voltak emeletet emeletre az emberek elszaporodásával, azonképp a könyv is csak azóta emelkedik magasba, tör fölfelé, mióta a gondolatok, az érzések megsokasodtak, s egyre többen érzik szükségét, hogy ezekkel a téglákkal a szellem tornyait és felhőkarcolóit építsék, gátakat és bástyafokokat az elműlés ellen. Egy életen át majdnem mindenkinek összegyűlemlik annyi becses észrevétele, fájdalmas mondanivalója, amit senki másra se bízhat, csak a könyvre. Ez a védekezés a föllebbezés egy magasabb ítélőszékhez. Ez szolgáltat igazságot a kárvallottaknak, kik a kortársak között nem találhatnak igazságot. Ez az istenek időn kívülsége s a diplomatak területenkivülsége, ígéretlevél és *salvus conductus*. *Játszállójege a leendő századokba, reménység, hogy a néma betűk valamikor megszólalnak, s a papíron elraktározott, szunnyadó eszmék fölébrednek, másokban. Ez ad nekünk szólásjogot az után is, hogy a könyörtelen természet megvonta tőlünk a szót, s gégénk elporlad, testünk semmivé válik. Ezáltal beszélnek a halottak. Ez töri be a kripták bronzkapuit. Ez semmis életünk örökkévalósága; Ez hirdeti azt, hogy jobbik részünk fönnmaradhat, hogy még sincs egészen halál, és hogy van föltámadás.*

Ezt az erekljét, ezt a fegyvert, ezt a varázsszert szeretném kezembe adni útravalóul, fiam.

(Literatúra, 1929. június)

„Jobb volna tán itthon lenni”

Honismereti bemutató a Fehérlófiával

A Honismeret 2008. évi 2. számában Bárdos Zsuzsa írása révén már betekintést nyerhettek egy oroszországi iskola hagyományörző törekvéseibe. Bemutatott programjukban a lokális történelem iránti érdeklődés felkeltésére, a megismert hagyományok ébrentartására, élettörténetek gyűjtésére összpontosítottak. Időközben egyre többen kapcsolódtak be hagyományápoló tevékenységükbe, a mindenkori tanítványok és szüleik mellett, a korábban végzetek és az elszármazottak is. Az akkor bemutatott iskola mára egy nagyobb szervezeti kultúra részévé vált, ahol újabb támogatókra talált. Élükön az alkotó pedagógiai gondolkodású székely intézménnyel, ahol tevékenységük elismeréseként rendezhették meg

2006-ban a XI. Országos Értékközvetítő és Képességfejlesztő Program tanácskozást a Zsolnai József által meghirdetett „Lokális identitás pedagógiája tudománypedagógiai megközelítésben” címmel. A település intézményvezetése elkötelezett tehát a helytörténeti kutatómunka mellett, jó ideje segíti a helyi értékek beillesztését az iskolai oktatásba. Mára szellemi alkotóműhely alakult a helytörténettel szívesen és saját indítatásból foglalkozó pedagógusokból, együttműködésükből hosszú távú koncepció és helytörténeti programcsomag születhet. Vezetőjük, Bárdos Zsuzsa, összegyűjtve több mint tízéves tapasztalatait, példa értékű helytörténeti „kalauz” alkotott szellemi útravalóként.

Nemrégiben került sor az Orosháza Város Általános Iskolája és Pedagógiai Szolgáltató Intézménye gondozásában megjelent módszertani segédanyag bemutatására. A kiadvány bevezető kötete egy hosszú távú programnak, amely egyrészt tanítási segédanyagok megjelenését szorgalmazza, másrészt a publikációs lehetőséget teremt alkotó pedagógusok számára.

Pustainé Szabó Margit főigazgató, a sorozat megálmodója szerint „nem mindennapi feladatra vállalkozott e kiadvány szerzője, Bárdos Zsuzsa tanárnő, amikor a kiadványt összeállította. A könyv egyszerre aktuális és hiánypótló”. Illeszkedik az értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógiához, elősegíti a tanulói képességek, kompetenciák sokoldalú fejlesztését, változatos, a gyakorlatban is jól működő tevékenységeket, munkaformákat mutat be. Különböző módszerek körvonalazásával (a teljesség igénye nélkül néhány példa: szakkör, múzeumi órák, hangzó anyagok gyűjtése, városvédő ifjúsági programok, hagyományörző napok, tudományos diákköri kutatómunka, helytörténeti csoportok stb.), segítséget nyújt a helytörténeti ismeretek átadásához, elsajátításához. Gazdag bibliográfiát kínál Békés megye és környéke, különösen Orosháza helyismereti irodalmából, betekint az országos módszertani anyagok kronológiai rendszerébe, internetes elérhetőségeket ajánl. Jól bizonyítja, hogy a lokális történelem iránti érdeklődés felkeltése és fejlesztése, a helytörténeti kutatások eredményeinek követése és felhasználása gazdagítja az iskolai oktatást, fontos szerepe van a tanulók szociális és lokális identitástudatának alakulásában. A könyv második részében e célkitűzések jegyében alaposan kimunkált és kipróbált témafeldolgozásokat, szövegrészleteket találhatunk.

Orosháza képviselőtestületének kezdeményezésére a város iskoláiban a helység 1744-ben történt harmadik megtelepülése emlékére minden év áprilisában „Orosháza órák”-ra kerül sor. A szerző ezekhez az órákhoz, illetve a település 250 éves történetének feldolgozásához részletes kronológiát, helyszínjegyzéket, forráshelyeket közöl az 1744–1994 közötti időszakról. Dr. Szabó Ferenc ny. levéltár- és múzeumigazgató, a kiadvány lektora, a kötet szaktudományi megalapozottságát, kutatás-módszertani útmutatásait emelte ki, majd a közgyűjteményekben elérhető lehetőségek beiktatását méltatta. A kötet átgondoltan megtervezett és változatos témákat felsorakoztató óravázlatokat, projektterveket, forgatókönyveket tartalmaz, különböző korosztályú tanulók számára. (Például az orosházi parasztság élete a 1940-es, 1950-es években, Békés megye irodalmi hagyományai a XX. század első feléig, iskolai megemlékezés 1956-ról, drámajáték óra, nem szakrendszerű óra stb.).

A helytörténet tanítása lehetőséget ad a múlt értékeinek közvetlen, élményszerű átélésére a ma élő nemzedék számára. Elősegíti annak felismerését, hogy ők nem csupán szemlélői és passzív résztvevői, hanem tevékeny tagjai is saját koruknak. A múlt ismerete hozzásegíti a fiatalokat a jelen jobb megértéséhez. A helytörténeti emlékeknek nagy a bizonyító erejük, könnyen ellenőrizhetőek, jelen vannak a mindennapokban, a családi hagyományokban.

A lokális identitás kialakítása tanulás, egyben értékválasztás kérdése is. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a lakóhelyét (annak történelmét, néprajzát, kultúráját, etnikai, vallási, közigazgatási, iskolázási jellemzőit stb.) mindenkinek meg kell tanulni, és ezt célszerű már egészen kisiskolás korban elkezdni. A helytörténet tanításának abban van szerepe, hogy értékválasztásaik révén kialakuljon bennük a lakóhelyükkel való azonosulás vagy elutasítás (elhagyás, netán megtagadás) igénye. Az értékválasztás csak abban a helyzetben következhet be, ha a tanulók megismerik a helytörténeti értékeket, megértik és maguk is szerepet vállalnak ezek feldolgozásában, az új információk összegyűjtésében. Bárdos Zsuzsa könyvében pedagógiai gyakorlatából kipróbált, és jól működő tanulás-szervezési módszereket, tevékenységeket kínál fel a tanulók számára az önmegvalósításra, az énképük és önismeretük fejlesztésére, érzelmi nevelésükre és helyi kötődésük erősítésére. Ugyanakkor alternatívákat nyújthat más települések iskolái számára is modellértékű helytörténeti segédletével.

A könyvbemutatót renghagyó irodalomóra követte, mely az orosházi Szántó Kovács János Területi Múzeum „Fordított világ meséi képei” című vándorkiállításához kapcsolódott. A Fehérlőfia gondolat-körét dolgozták fel a rákóczi telep iskola 5. c osztályosai, a kötet szerző Bárdos Zsuzsa magyartanár,

irodalmi muzeológus vezetésével. Ráhangolódásként *Varga Miklós: Fehérlófia, Isten szülötte* dala szólt meg, amelyet egyszerű mozgásos motívumokkal kísérték a gyerekek.

*Fehérlófia, Isten szülötte,
az út előtted áll.
Lovad dobog a ház előtt,
indulj a hegyeken át.*

A tanulók az Arany László gyűjtötte népmese megismerését a műben szereplő szimbólumok: Fehérlófia, háromfejű sárkány, griff, égig érő fa stb. képi bemutatásával, értelmezésével kezdték. Színesítette a feldolgozást *Demjén Ferenc: Kell még egy szó* dala, amit a közönséggel együtt énekeltek a szereplők. A valóság és mese összefonódását, egymásba kapaszkodását – amely a világ mindenkori rendjéről árulkodik – változatos formában láttatták: árnybábok, zene, mozgás, ördögbotozás, tánc, mozgó kiállítás, közös éneklés segítségével.

Külön érdekessége volt a foglalkozásnak, amikor a tanulók mozgó kiállítás keretében bemutatták az általuk készített – a Fehérlófia gondolatkör ihlette – rajzos alkotásaikat.

A magyarság etnogeneziséről alkotott elképzelésüket színesítette a meséhez készült báb- és képanyag, ami tapinthatóvá, megfoghatóvá vált azáltal, hogy beköltözött a tanterembe. Szemléltetve ezzel a múzeumbarát iskola és iskolabarát múzeum gyakorlatát.

A foglalkozás zárásaként Dúró Imre kortárs szerző feldolgozásában hallgathattuk meg a Fehérlófia történetét. A téma sokszínű megközelítése a gyerekeket egyéni olvasatokra, értelmezésekre ösztönözte, aszerint, mit jelentett nekik a történet, mit kaptak ők ettől a mesétől. Végezetül megosztották a látogatókkal „kenyerük felét” és útravalóul a következő gondolattal köszöntek el: „*Veszteségeink érlelnek bennünket a győzelemre, csalódásaink a bölcsességre, fájdalmaink a boldogságra!*”

Kisné Bor Emilia

A hagyományápolás módszertani kérdései a helytörténeti kiadványokban

A témakör megjelölése az előadót szinte megoldhatatlan feladat elé állítja, hiszen a helytörténeti kiadványok olyan nagyszámúak és oly nehezen hozzáférhetőek, hogy áttekintésük gyakorlatilag lehetetlen, főleg ha egyetlen személy próbálkozik meg ezzel. Az előadás tudatosan csupán az utóbbi két évtizedben megjelent kiadványok elemzésére vállalkozik. Az azt megelőző négy évtized monográfiáiban többnyire erőteljesen érvényesültek a napi politika elvárásai, korlátai, azok elemzése külön előadás tárgya lehetne. Nem tehetjük meg viszont azt, hogy legalább érintőlegesen ne térjünk ki az 1945 előtti időszak kiadványaira.

Az 1944 előtti monográfiáknak máig egyetlen (bár korántsem hiánytalan) adatbázisa *Bodor Antal* bibliográfiája.¹ Folytatása 1972-ben jelent meg csaknem ezer oldal terjedelemben.² Csomornak két évtizedet felölelő bibliográfiája azért múlja felül Bodor kötetét terjedelmében kétszeresen, mert nemcsak az önálló kiadványok, hanem a folyóiratok cikkeinek adatait is tartalmazza.³

Az 1970 óta eltelt idestova fél évszázad honismereti-helytörténeti bibliográfiája viszont egyre fájóbban hiányzik. A Honismeret számaiban közölt bibliográfia az egyetlen országos, sőt a mai határainkon túlnyúló összegzés, ami persze semmilyen vonatkozásban nem törekedhet teljességre, és kutatási szempontból természetesen nehezen kezelhető.

Módszertani megfontolások

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy teljességgel hiányzik a helytörténeti-honismereti kiadványok készítésének módszertana. Ami módszertani útmutató íródott, az többnyire öt-hat évtizeddel ezelőtt készült.⁴

Bár készültek olyan (levéltári) kiadványok, amelyek a krónikairáshoz, egy-egy falu, iskola, vagy falu történetének megírásához próbáltak módszertani segítséget nyújtani, azonban ezek országosan ismeretlenek maradtak, másrészt időközben el is avultak.

Ebből a helyzetből logikusan következik az a gyakorlat, hogy úgyszólván ahány kiadvány, annyiféle (leszámítva némely sorozatokat), mind a szerkezetét, mind a forráskutatást, mind a források felhasználását, közzétételét tekintve.

A magyar helytörténeti kutatás részletesebb historiográfiáját időhiány miatt mellőzni vagyok kénytelen, de utalok arra, hogy ezt „Helytörténeti kutatás” címmel megírtam.⁵

* A XIII. Országos Honismereti Kiadványszerkesztő Konferencián elhangzott előadásokból. (Szerk.)

¹ Magyarország honismereti irodalma 1527–1944. (Gazda István által kiegészített változata 1984-ben jelent meg).

² *Csomor Tibor* gyűjtésében Magyarország honismereti bibliográfiája I. köt. Külön kötet sorozatban tette közzé a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest honismereti-helytörténeti bibliográfiáját.

³ A vaskos kötet azt a látszatot keltheti a gyanútlan olvasóban, hogy az 1945 óta eltelt negyedszázadban (1970-ig) soha nem látott nagyságú helytörténeti-honismereti publikációs tevékenység folyt. Azonban ennek éppen az ellenkezője az igaz. Az akkor született írások nagyobb része a múlt és a jelen torzítása, sőt meghamisítása jegyében íródott, mert az volt az írásoktól megkövetelt cél, hogy bizonyítsák, a „felszabadulás” utáni világ az ország aranykora, amelynek minden eredménye a (különböző neven szereplő) kommunista pártnak köszönhető.

⁴ Pl. *Bodor Antaltól A falukutatás vezérfonala, 1935.; Uő.: A honismeret könyve, 1935, Ványó Tihamértől A plébániatörténetírás módszertana, 1941., stb.*

⁵ Magyarország a XX. században (Szerk. *Kollega Tarsoly István. Szekszárd 2000.*) V. köt. 409–441. old.

Természetesen egyetlen, rövide szabott előadásnak nem lehet a feladatává tenni, hogy egy teljes, kidolgozott módszertani ajánlást fogalmazzon meg, sőt olyan célzattal, hogy ez az ajánlás valamiféle országosan elfogadott „kánon” lehessen.

Ezek az előljáró gondolatok azonban korántsem jelenthetik azt, hogy az előadó feladatának megfogalmazása pontatlan, helytelen, fölösleges, vagy akár célszerűtlen, sőt teljességgel irreális lenne. Éppen ellenkezőleg! Már nagyon régóta esedékes a módszertani kérdések megvitatása a honismeret-helytörténet legtöbb vonatkozásában. Ráadásul személyesen is igencsak érintett vagyok a kérdésben, hiszen 2011-re a kötet egyetlen szerzőjeként el kell készítenem, vállalásom szerint, Sátoraljaújhely város történeti monográfiáját. Ez azt jelenti, hogy ezekben az években saját magam is megtapasztalhatom, hogyan, miként lehet, kell, vagy kellene egy olyan monográfiát összeállítani, amelynek célja nemcsak a múlt bemutatása, hanem a hagyományok megtartásának elősegítése is.

Az utóbbi két évtizedben a honismereti-helytörténeti kiadványok száma az 1970/80-as évekhez viszonyítva megsokszorozódott (statisztikai gyűjtés hiányában persze a pontosabb arányszámokat nem ismerhetjük). Azt sem tudjuk, hogy ezeknek a kiadványoknak a megjelentetésére mekkora pénzösszeget fordítottak. De alighanem több százmilliós nagyságrendű összeget számolhatnánk össze, ami bizony nem lebecsülendő. S még nagyobb lenne a summa, ha azokat az idegenforgalmi (turisztikai) kiadványokat is ide számítanánk, amelyek többé-kevésbé átmenetet jelentenek a honismeret-helytörténet és az idegenforgalmi propagandaanyag között, főleg a hagyományápolás tekintetében.

Az említett összeg nagyságát nézve, másrészt a kiadványok megjelentetésének céljait is figyelembe véve, egyáltalán nem lehet közömbös számunkra, hogy a százával és ezrével megjelenő művek (leporrellók, füzetek, kötetek, újság, hetilap és folyóiratcikkek) milyen értéket képviselnek, voltaképpen mire is használhatók, és mennyire értékállóak.

Az első kérdésünk talán az lehet, hogy voltaképpen milyen céllal jelentetik meg a helytörténeti kiadványokat? Erre a viszonylag egyszerűnek tűnő kérdésre korántsem könnyű egyértelmű, pontos, s – nem utolsósorban – tisztességes választ adni.

Ha pontosan szeretnénk válaszolni a kérdésre, akkor valamennyi kiadvány esetében kézbe kellene vennünk a kiadó célkitűzését megfogalmazó irományt, továbbá végig kellene olvasnunk valamennyi kiadvány elő- vagy utószavát (amennyiben e szövegekben kitérnek a célkitűzésre). Ez a beláthatatlanul hatalmas munka azonban bizvást elhagyható, hiszen az esetek többségében a célkitűzések pusztán általánosságokat, közhelyeket tartalmaznak.⁶

A kiadványok megjelentetése az esetek többségében (mondhatni szinte minden esetben) szubjektív emberi okokra (célokra) vezethető vissza. Tehát pusztán amiatt, mert egy adott településnek (településrésznek) nem született eladdig honismereti-helytörténeti feldolgozása (monográfiája), vagy amiatt, hogy valamilyen jelentős hagyomány őrzője, még korántsem következik „automatikusan” az, hogy adott időszakban készül-e kiadvány, s ha igen, az sem kiszámítható, hogy milyen terjedelmű, milyen jellegű lesz.⁷

Települések közigazgatási vezetői (vezető testületek befolyásos tagjai), egyes politikai vagy civil szervezetek vezetői, vagy vállalatok (vállalkozások) vezetői, tulajdonosai ugyanúgy befolyásolhatják egy-egy kiadvány megjelentetését, mint egy-egy településen élő, vagy onnan elszármazott jelentősebb (köztisztelőben álló) személyiségek. Felsőoktatási intézmények (egyetemek, főiskolák), olykor általános- vagy középiskolák vezetői vagy oktatói is lehetnek egy-egy kiadvány megjelentetésének kezdeményezői, vagy alkotói.

A kiadványok jellegét, minőségét jelentős részben meghatározza a kiadó mibenléte. A további személyi kérdések jelentősége is igen-igen fontos. Az, hogy kit, vagy kiket bíztak meg az adatgyűjtéssel, a mű (vagy annak bizonyos része) megírásával, kit bíztak meg a szerkesztéssel, kit (kiket) kértek föl lektornak, s az egész munkára mennyi időt hagynak. A megbízott személyek általános szaktudása, lelkiismeretessége önmagában még nem „szavatolhatja” az „elvárható lehető legmagasabb színvonalat”. Mert gyakran előfordul, hogy egy-egy tájat (települést) csak felületesen (vagy úgy sem) ismerők vállal-

⁶ Napjainkban sem lehet ritkaság, hogy egyes vezetők (testületek) politikai, vagy üzleti célból iratnak meg honismereti-helytörténeti cikket, füzetet, kötetet, s a szerző(k), szerkesztő(k) kezét az elvárások erősen megkötik.

⁷ Néhány nagyobb várost leszámítva az a gyakorlat, hogy a munka nagyságához képest meglehetősen későn határozzák el egy-egy monográfia megjelentetését, ami miatt a szakembergárda, a kutatók, előtanulmányok megszerzésére nincs elegendő idő. A rohammunkában elkészülő (vagy késve készülő) művek aztán nem érik el a megkívánható színvonalat.

nak el különböző okok miatt monográfia (vagy monográfia-fejezet) megírását, és pusztán rutinból (mellőzve az alaposabb könyvészeti és levéltári kutatást) készítik el az adott művet.

A kiadványok jellege, nagysága nem feltétlenül volt (és van) arányban az adott település (rész) pénzügyi lehetőségeivel, az adott település múltjának, hagyományainak, dokumentumainak gazdagságával. Esetenként a kiadó presztizskérdést csinál(t) abból, hogy adott kötet az átlagosnál testesebb, nagyobb formátumú, meg díszesebb kivitelű legyen. Olykor a monumentalitás látszatát egyszerű (primitív) tipográfiai eszközökkel is próbálják elérni⁸. Bizonyos lexikonok, vagy sorozatok esetében⁹ előfordult, hogy valamiféle módszertani, szerkezeti (szerkesztési) útmutatót dolgoznak ki, amely lehetővé tette, hogy egységes jellegűek legyenek a település-leírások. A Fejér megyei Levéltár évkönyveiben megjelent településtörténeti-sorozat, vagy a Szolnok megyei Levéltár Adatok Szolnok megye történetéből I–II. című kiadvány településtörténeti leírásai ilyen egységes jellegűek.¹⁰ Az 1970/80-as években a hajdúvárosok illetve egyes hajdú-bihari és békési település-monográfiák is többé-kevésbé egységes szerkezetűek.

A település-monográfiák sorában sajátos jelleget képviselnek a néprajzi település-monográfiák, és az irodalmi (szociográfikus jellegű) falumonográfiák. Ezek elemzésére részletesebben nem térek ki. Ennek a műfajnak klasszikus remekei közismerteknek számítanak.¹¹ Ebbe a sorba sajátosan illeszkednek az 1970-es évektől a Magyarország felfedezése sorozat kötetei. Az utóbbi fél évszázadban egész sor paraszt- és munkásember, iparos és értelmiségi (nők és férfiak) írták meg az emlékeiket a „régí világról”, és nekik köszönhető, hogy az egykor még élő, majd lassanként sorvadó, kiháló hagyományoknak egyre több részletet ismerjük.¹²

A település-monográfiák sajátos csoportját jelentik a több ezer oldalas (3–6 kötetes) mamutvállalkozások. Készültek ilyenek a Monarchia időszakában is (Pozsony, Kolozsvár, Szeged, Arad, Miskolc), majd az 1970/80-as évektől bekövetkezett ezeknek a nagyvállalkozások a reneszánsza. Így készült el Budapest története öt kötetben, Debrecen története, Szeged története, s legutóbb Miskolc története hasonló terjedelemben. Jellemzőjük, hogy végigolvasásuk voltaképpen reménytelen vállalkozás (aligha tették meg ezt maguk a szerzők, szerkesztők is). Csak nagyon szűk szakmai közönség forgatja ezeket a „mamutokat”, s aki megvette, annak a polcán egy-egy sorozat általában a porosodó szabadísz szerepét tölti be. Fejezeteiket az adott szűkebb témával foglalkozók persze kézbe veszik, és gyakorta meglepetve tapasztalják azt, hogy a súlyos „kódexek” részletkérdések tekintetében olykor meglepően felületesek, hiányosak, pontatlanok. A sokszerzős művek tudományos színvonalra is többnyire erősen hullámzó. Az 1940-es évek (befejezetlen) Budapest történetének legszínvonalasabb darabja pl. *Fekete Lajos* Budapest a török korban c. kötete volt. Ehhez képest az új Budapest története török kori része csupán Fekete Lajos alapművének rövidített, gyatra kivonata.¹³

Vannak viszont olyan jelentős városaink, amelyeknek múltjukhoz méltó terjedelmű monográfiája mindmáig sohasem készült. Ilyen pl. Pécs, Győr, Sopron, Kassa, Eger, Szatmárnémeti, Nagyvárád, Nagyszében stb.

A nagy terjedelmű monográfiák pusztán terjedelmüknél fogva sem igen alkalmasak arra, hogy a hagyományápolás eszközei legyenek. Feldolgozási módszereik sem elsősorban erre irányulnak. A megoldás az lehetne, ha a monumentális, tudományos igényű feldolgozások mellett elkészítenék azok rövidebb változatát is, amelyek a honismeret-hagyományápolás céljait (is) szolgálnák. Van erre példa Budapest esetében.¹⁴ Még sikerültebbnek számít *Blazovich László* nagy sikerű cikksorozatának könyvvé

⁸ Friss, 2009-es példa erre az alig 2 ezer lelkes Jász-Nagykun-Szolnok megyei Alattyán monográfiája.

⁹ Pl. Révai Új Lexikona, Katolikus Lexikon, Ceba kiadó megye-sorozata, Száz magyar falu könyvesháza stb.

¹⁰ Hasonló ehhez egy újabb, rövidebb adattár *Simon Béla* szerkesztésében (Szülőföldem, a Jászkunság, Jász-Nagykun-Szolnok megye településeinek története. Szolnok 1992.).

¹¹ pl. *Illyés Gyulától* a Puszták népe (1936), *Szabó Zoltántól* A tardi helyzet (1936), *Balázs Ferentől* A rög alatt (1936) [Erdély], *Darvas Józseftől* A legnagyobb magyar falu (1937) [Orosháza], *Bálint Sándortól* A szegedi nép (1968), *Györffy Istvántól* a Nagykunsági krónika (1922), *Balogh István*: A civisek világa (1973), *Novák Lászlótól* A három város (1986), stb.

¹² Legújabbban pl. *Nemeskéri Kis Margit*: Emlékeim. Kairosz Kiadó, 2007. *Csiffáry Tamás*: Évgűrű(k) avagy a mi kis történelmünk. H. n. 2009. *Kisida Erzsébet*: Felvidéki harangszó. Kincsesládikánk. Kráter. Pomáz 2009.

¹³ Pedig a régészeti ásatásoknak és a forráskiadásnak köszönhetőn a török korra vonatkozó ismereteink az 1945 utáni évtizedekben sokszorosára nőttek.

¹⁴ *Bácskai Vera–Gyáni Gábor–Kubinyi András*: Budapest története a kezdetektől 1945-ig. Bp. 2000.

formálása.¹⁵ Blazovich a természeti kép bemutatása után a magyar honfoglalás előtti időket tekintette át, majd hat korszakra osztotta a város történetét a honfoglalástól a XX. század végéig terjedő időben. Az egyes korszakoknál először a „köztörténetet” tekintette át, majd ezt követték a tematikus részek (városkép, várossalrajz, népesség, igazgatás, gazdasági élet, társadalom, művelődés, stb.).

De nemcsak a sokkötetes monstrumok, hanem az egy-két kötetes, 6-800 vagy 1000 oldal körüli, „közepes” nagyságú monográfiák sem célozzák meg (néhány kivételtől eltekintve) a hagyományápolás céljait. Szerzőik nagyjából meglehetősen nehézkesen fogalmazó szakemberek, akik ahhoz vannak szokva, hogy szűkebb szakközönség számára fejtik ki (írásban vagy szóban) az adott témakört. A szakmában egyébként csak a legnagyobb szabású város-monográfiák munkálataiban való részvételnek van rangja (ilyeneket olykor több egyetemi tanszék is föl vállal), a kisvárosok és falvak monográfiáit többnyire csupán pénzkereseti forrásnak tekintik a „neves” és „rangjukra” adó kutatók, és általában rutinszerűen igyekeznek minél kevesebb időbefektetéssel megoldani a feladatot. A helytörténetnek az utóbbi fél évszázadban nincs nálunk igazán tudományos rangja. Jellemző, hogy 1989 előtt a központi történelmi folyóirat, a Századok hasábjain csak a „megtört” kategóriába sorolt kiváló történész, Benda Kálmán vállalta el ezeknek a műveknek rendszeres ismertetését. A „magára adó” történész nemcsak nem ír, hanem ügyesülván „hagyományosan” nem is igen vesz a kezébe helytörténeti műveket, még akkor sem, ha adott országos témája szempontjából az hasznos lenne.¹⁶ Sokan vannak, akik odáig sem „alacsonyodnak le”, hogy személyesen fölkeressék (és alaposan tanulmányozzák) azokat a történelmi helyszíneket, ahol azok az események történtek, amelyekről „nagy összefüggésekben” írni szándékoznak.

A történészek esetében a viszonylag nagy terjedelmű dokumentum-közlések, bonyolult statisztikai táblázatok, régészek esetében hosszú oldalakon keresztül ásatási helyszínek és tárgyak számainak leírásai nem a szűk szakmához tartozók számára egyszerűen emészthetetlenek. Ezek szétfeszítik még egy nagymonográfia kereteit is. A sok száz lábjegyzet, a bonyolult hivatkozási-utalási rendszer miatt a szövegek a kötetbe belelapozó „átlag-olvasónak” alaposan elveszik a kedvét attól, hogy elmélyedjenek az olvasásban.

A továbbiakban néhány kiválasztott monográfia-mintán mutatom be a honismereti-helytörténeti köteteknek elsősorban a hagyományápolással kapcsolatos jellegzetességeit, kitérve egyéb módszertani kérdésekre is. Két megye, az alföldi Jász-Nagykun-Szolnok megye, illetve az északkelet-magyarországi Borsod-Abaúj-Zemplén megye monográfiáit próbáltam meg (korántsem a teljesség igényével) áttanulmányozni. Emellett némely határon túli, erdélyi és felföldi (szlovákiai, kárpátaljai) és délvidéki monográfiákat is kézbe vettem.

Ha az érdeklődő gyorsan, rövid idő alatt szeretne képet kapni egy adott megye helytörténeti-honismereti irodalmáról, akkor általában legcélszerűbb a kiválasztott terület megyei könyvtárának (általában szabadpolcos) helyismereti részlegében széjjel nézni. Szolnokon mintaszerű gyűjteményt találtam, ami megkönnyítette a munkámat, hiszen egy magánkönyvtár általában nemigen lehet annyira teljes, mint egy nagy közkönyvtár. Szolnok város a magyar keresztény államalapítás millenniumára (2000) készített egy kb. 300 oldalas (többnyelvű kivonatot is tartalmazó), jórészt fekete-fehér képekkel illusztrált áttekintést, amelyhez a polgármester (Szalay Ferenc) írt ajánlást.¹⁷ Egy tucatnyi szerző (nagy részét muzeológusok, meg könyvtárosok, levéltárosok, újságírók, főiskolai tanársegéd) vállalkozott a város múltjának és jellegzetes „arcainak” a bemutatására. A történeti áttekintés rövid, lényegre törő, nem unalmas adathalmaz. A parasztpolgári viselet, a művésztelep, a színház, a főiskola (ismertetése angolul is olvasható!), a vallások, az ipar és kereskedelem bemutatása mellett üde színfoltok hatnak a régi újsághírek közötti bogarászás eredményei. A város valaha élt jeles személyiségeinek arcképcsarnoka, a mai város építészeti értékei, a városrészek bemutatása után a történeti utcanévllexikon is különösen érdekes olvasmány. A város belterületének térképe a hátsó borító belső oldalán tanulmányozható. Természetesen nem hiányzik a kötetből a jól megválogatott bibliográfia sem. Mindezeket azért tartottam fontosnak ilyen részletesen leírni, mert ez a kötet a honismeretet, a hagyományápolást előtérbe helyező monográfia mintája lehet.

¹⁵ Szeged rövid története. 2007. második jav. bőv. kiadás. Mindössze 2600 példányban jelent meg, így nem csoda, máris hogy keresett ritkasággá vált.

¹⁶ Kivéve, ha egy-egy összetartó kör munkáiról van szó, akik következetesen idézik egymás műveit, viszont az adott körbe nem tartozók műveit gyakorta „elfeledik” említeni, mintha nem is léteznének (még arra is sajnálják a nyomdafestéket, hogy kritikai megjegyzésekkel illessék az „érdekkörbe” nem tartozók munkáit.

¹⁷ Szolnok. A várispánságtól a harmadik évezred küszöbéig. Szerkesztette V. Szász József. Dinasztia Kiadó. Bp. 2000.

Az említett kötettel egy időben jelent meg az a képes kiadvány, amely *Kardos Tamás* szolnoki képeslevelezőlap- és fotógyűjteményét tette közzé, mintegy ezer képet (!).¹⁸ Ennek is a polgármester írta az ajánlását, s ebben olvashatjuk a következő frappáns mondatot: „Szolnok nemcsak volt, hanem lesz is”.

Aki a város rövid művelődéstörténeti összefoglalására kíváncsi, az a kitűnő néprajzkutató, *Szabó László* kötetét forgathatja haszonnal.¹⁹

A Jászság a hagyományápolás, hagyományörzés mintaszerű régiójának számít nemcsak a megyében, hanem országosan is. Ez tükröződik a helytörténeti-helyismereti irodalomban is. Jellemző, hogy a Jászság bibliográfiájának 2002-es kiadása 1303 tételt tartalmazott, az új, bővített és átdolgozott kiadás viszont már 2768 tételt.²⁰ Hasonmás kiadásban jelentették meg a legfontosabb jászok alapműveket.²¹

Kiss Erika összeállításában a Jászberényi múltidéző (Jászberény 2006) az 1920/30/40-es évek városát mutatja be a Jász Hírlap cikkei tükrében (mellékelten közli reprodukcióban a város 1909. évi térképét). A régi, azaz 1945 előtti sajtóban (hírlapokban) történő „mazsolázás” a leghálásabb feladat, a csaknem kétszáz oldalas kis kötet is a műfaj egyik remeke lett.

A Fodor István Ferenc színes képekkel illusztrált műve annak a mintája, hogyan lehet egy kisebb település múltját vonzóan, érdekesen bemutatni.²²

Jászdózsáról a 100 magyar falu könyvesháza sorozatban *Gulyás Éva* és *Szabó László* írt könyvet. Alighanem a sorozat egyik legjobban megírt darabja. Az életmód, a hagyományok, a nevezetességek leírása igen szemléletes. Terjedelme (124 oldal, sok képpel) okán is nagy sikerre tarthatott számot. Frappánsak a fejezetcímek, amelyek közül a legszembetűnőbb a következő idézet: „A legjobb magyarok a jászok”.²³

Az utóbbi időkben (szinte az utolsó pillanatokban) döbbsen rá a gyűjtők, milyen értéket képviselnek a képes levelezőlapok mellett a családi fotók (amatőr képek) is.²⁴ Ezeknél a képeslap-kiadványoknál a legfontosabb, amire ügyelni kell, az, hogy a képek erőteljesebb nagyításától óvakodjunk, mert ellenkező esetben a képek szétessenek, és nemhogy jobban látnánk az arcokat, viseleteket, tárgyakat, épületeket, hanem éppen ellenkezőleg, csak elmosódott foltokban „gyönyörködhetünk”. Takarékosági okokból olykor olcsó nyomdát választanak a kiadók, de a képek gyenge nyomása, a nem jól megválasztott nyomópapír, és a nem eléggé tartós, nem eléggé tetszetős kötés sokat ronthat az egyébként jobb sorsra érdemes kiadványokon.

A megye legerjedemesebb várostörténeti monográfiája Törökszentmiklósról készült.²⁵ Jó szakemberek által írott könyv, de bizony kevésbé olvasható.

¹⁸ Múltlapozgató. Szolnoki képeskönyv. Szerk.: *Kardos Tamás* és *Varga Ferenc*. Szolnok, 2000.

¹⁹ *Szabó László*: Szolnok város művelődéstörténete 1075–1990. Szolnok, 1998. 222 old. (képekkel, térképekkel, irodalomjegyzékkel).

²⁰ *Gulyás Éva* (szerk.): A Jászság könyvészete. Jászberény 2008. 634 old.

²¹ *Gyárfás István*: A jászok története (1870–1885, hasonmás 1992.), *Palugyay Imre*: A Jász-Kun kerületek s Külső-Szolnok vármegye leírása (1993), *Fodor Ferenc*: A Jászság életrajza (1942).

²² Jászkákóhalma története. Jászberény, 2008. Az Évek könyve. Jászboldogháza régen és ma (1996) is hasonló terjedelmű kötet. Terjedemesebb kiadvány *Tóth Pál Péter* szerkesztésében az Emlékképek. Fejezetek Jászárokszállás történelméről I-II. köt. (2000, 2003).

²³ *Gulyás János*nak a Jászság és Dósa c. kötete (Olvasókönyv. Jászdózsa 2001.) (több mint kétszeresen) terjedemesebb, mint a Száz magyar falu sorozatban megjelent Jászdózsa kötet. Részletesen bemutatja a szokásokat, honismereti szempontból szintén jól használható. Akit a részletek érdekelnek, haszonnal forgathatja.

²⁴ Ennek bizonyossága a Jászapáti képekben, Az 1850-es évektől az 1950-es évekig (Kiadja: Jászapátiak Baráti Egyesülete. 2004. 343 old., 612 kép). Kunhegyes képeslapok és fotók tükrében 1885–1945. Összeállítás *Oláh Lajos* gyűjteményéből (Kunhegyes, 2000. 112 oldalon 600 kép. Ennek a folytatása az 1945–1990 közötti képeket közreadó kötet (Kunhegyes, 2006). A közölt képek nyomdai színvonala viszonylag gyenge, a képek olykor a túlzott nagyítás miatt szétestek.

²⁵ *Selmezi László* és *Szabó Antal* (szerk.): „A városnak a városról” Fejezetek Törökszentmiklós múltjából I-II. köt. Törökszentmiklós, 2001, 2005. (448+358 old.). Azokra is gondoltak, akik ódzkodnak a terjedelmes monográfiáktól. *Galsi Lajos*nak a Mesélnek a szentmiklósi utcák (2008) c. műve az utcanévek történetét írja le, bemutatva az utcák névadóit. *Galsi Zoltán* két kötete (Törökszentmiklósi kép-mutató, 2. kiadás 2004.; Törökszentmiklósi képes lapok (2001) 256 ill. 284 képet közöl. A képeken megjelennek a település jelentős személyiségei (pl. Szabados Mária), a nevezetes épületek, az iskola, az egyházi, az egyleti élet, az ünnepek és hétköznapi jelenetei, a család, a katonaelet, a mozi, a tűzoltóság, Markóczy fényképész fotói, a szenttamási Almásy-kastélyt és a kengyeli Blaskovich-kastélyt ábrázoló képek. Kisújszállás még az 1989-es fordulat előtti időszakban megírta történetét (I-III. köt. 1986–1988), amely az akkori „sablonok” szerint íródott, terjedelme és stílusa miatt aligha lett sokak kedvelt olvasmánya.

Túrkeve földje és népe címmel háromkötetes tanulmánygyűjteményben dolgozták föl a település történetét (1992-től), amely terjedelme és szövegezése miatt inkább a szakemberek szűkebb körének szólt, mintsem a lakosság szélesebb rétegeihez.²⁶

Szép és igényes kiadvány Elek György összeállítására.²⁷ A Karcagon kiadott (1997) kötet 109 oldalán 152 igényesen reprodukált képeslap látható, általában eredeti nagyságban. Jobb nyomdatechnikával még inkább élvezhetőbbek lennének.

Igazi hagyományörző kötet Víg Márta műve,²⁸ amelyben a történeti összefoglalás mellett olvashatunk a kunhalmokról, a betyárokról, a hagyományörzésről, stb.

Besenyszögön Boros Antal és Boros Bálint Szülőföldem Besenyszög címmel régészeti, helytörténeti, néprajzi olvasókönyvet állított össze (2003). A szokások, a hagyomány, az életmód bemutatása mellett közölnek visszaemlékezéseket, mondákat is. A túlzottan nagy betűk miatt viszonylag vasos (300 oldalas) lett a kötet. Kissé nagyobb formátumban és kisebb, szokásos könyv-betűmérettel 150-200 oldalnál nem lett volna terjedelmesebb, viszont jobban használható lenne.

A *Kelemen Éva, Pató Mária, Szlankó István* szerkesztésében megjelent Tiszaföldvár²⁹ című kötetben olvashatunk a hagyományokról, hagyományörzésről is.

Baranyi Mihály polgármester és *Páder Lászlóné* jegyző állította össze a Kenderes város lett c. 120 oldalas helytörténeti füzetet (2005), amely elsősorban a jelent mutatja be. A múlt, a hagyományok iránt érdeklődők számára ott van viszont a száz magyar falu sorozatban megjelent szép Kenderes-kötet.

Köszegi János egész sor Tisza-menti település rövid történeti összefoglalását készítette el (Tiszaigar, Abádszalók, Tiszaörs, Tiszaszőlös, Tiszaszentimre, stb.), amelyek kéziratként kerültek sokszorosításra). Az ilyesfajta kiadványok száma országosan meglehetősen sok lehet, teljes körű felmérésük még várat magára.

Alattán már említett monográfiája (szerk.: *dr. Mosonyi Sándor*), amelyet előszava szerint „időt, fáradságot nem kímélve” készítettek a „lelkes alattániak”, több mint félezer oldalon, kilenc fejezetre tagoltan valóságos állatorvosi lónak tekinthető a legújabb monográfiák között. A kötet alakjával is a monumentalitás látszatát kívánja kelteni. A szöveg betűnagysága átlagon felüli. Így sikerült a „normál” állapotban mintegy 200 oldalt kitevő szöveget (amely hemzseg a nyomdahiabáktól) csaknem háromszoros terjedelműre „föltornázní”. László Gyula régészprofesszornak az 50 rajz a honfoglalókról c. kötetéből (1982) tucatnyi rajzot jórészt eredeti méretben átvettek, noha azok az ábrázolások semmilyen vonatkozásban nem kötődnek Alattánhoz, legfeljebb olyanformán, mint más sok ezernyi Kárpát-medencei településhez. A színes képek nyomtatása jóval átlag alatti színvonalú. A festményekről készült illusztrációk fotós „megoldásai” is fölöttébb szokatlanok, sőt megdöbbentőek, a dilettáns amatőrizmus negatív „csúcsát” képviselik. A történeti szöveg folyamatos olvasását nehezíti, hogy teljes szövegükben közölnek egyes dokumentumokat, amelyeknek legfeljebb a függelékben lehetne helyük.

A települések múltjának bemutatása mellett egyre erőteljesebb az érdeklődés az egyes jelentősebb személyiségek tevékenysége, meg a családi hagyományaik iránt. Ennek tudható be, hogy megjelent *Talpalló Piroskának* Túrkeve lexikona (2000), majd Túrkevei képes ki-kicsoda c. kiadványa (2007). 1998-ban *Kurucz János* Kisújszállás két történelmi családja történetét dolgozta föl (Illéssy- és Kerek-család). A következő évben jelent meg a karcagi származású, Kazinczy Ferencel is kapcsolatban álló XVIII. századi életrajzíró *Laczká János* emlékezete (Karcag, 1999), majd *Kurucz János* család-történeti műve.³⁰

Tóth Boldizsárnának magánkiadásban jelent meg *Tücsökzene* című kötete.³¹ A terjedelem negyedét teszik ki a dokumentumok, fényképek). Borítólapján Virágh László festményének (Az öreg tanya) színes reprodukciója látható, amely jól érzékelteti a sajátos alföldi életet. Műfaját tekintve a szerző család-regénynek határozza meg könyvét. Voltaképpen regényes egységbe foglalta össze mindazokat a törté-

²⁶ Újabb, rövidebb kiadvány (tanulmánygyűjtemény), de igen apró betűi miatt alig olvasható *Csajbók Ferencné* szerkesztésében Szülőföldem, Túrkeve. Túrkeve, 2000. 309 old.

²⁷ „Üdvözet Karcagról!” (Karcagi képeslapok 1897–1945).

²⁸ „Itt születtem és, ezen a tájon...” Kunhegyes. Kunhegyes, 2007. 262 old.

²⁹ Tiszaföldvár (Fejezetek a város történetéből. Tiszaföldvár, 2002. 286 old.; német és angol tartalmi kivonattal).

³⁰ A Nagykunságban „lakozott” Laczka-család (Karcag 2002.). Terjedelemben és adatgazdagságban ezeket sokszorosan fölülmúlja *Kurucz János* Terebélyes családfánk a kun-magyar erdőben c. összeállítására (I-II. köt. Karcag 2005. 406+388 old.).

³¹ Tücsökzene (A Boldog család története). Mezőtúr 2006. 400 old.

neteket, amiket nagyanyjától és nagybátyjától hallott a XIX. század közepétől nagyanyja haláláig (1980) terjedő időszakról.

Az utóbbi évtizedek sajátos színterét jelentik a „múltat végképp eltörölni” jelszó jegyében eltüntetett arisztokrata réteg tagjainak visszaemlékezései, amelyek sajátos világot tárnak elénk.³² Ezeket kiegészítik a riportkötetek.³³

Borsod-Abaúj-Zemplén megye honismereti irodalma is meglehetősen gazdag, s mivel jóval nagyobb területű és több települést foglal magába, mint Jász-Nagykun-Szolnok megye, ezért hasonló részletességű áttekintés esetén az előző résznél három-négyszer terjedelmesebb lehetne az összegzés. Ilyen terjedelmes adattár ill. elemzés közlése azonban nem vállalkozhatok, csak szemelgetek a kiadványok között.

A megye nagyobb települései az 1970/80-as években készítették el monográfiáikat, amelyek (a helyi politikai vezetésnek köszönhetően) az országos átlagnál jobban átpolitizáltaknak számítanak. Nagyobb munkát igénylő kiadványok helyett inkább képeskönyveket jelentettek meg a Hernád, vagy a Bódva völgyéről, Sátoraljaujhelyről stb.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye monumentális története és legújabbkori adattára vaskos kötetei eladatlanul porosodtak, még ajándéknak sem szívesen fogadták és tették polcra az 1980-as években (!). 1989 után alig fél évtizeddel aztán megjelent egy reprezentatív képes összefoglaló *Viga Gyula* szerkesztésében³⁴, amelynek viszont határozott sikere volt, ezért javított kiadásban ismét kiadták (2002). A települések is egyre nagyobb számban kezdték megjelentetni monográfiájukat. Ezek között voltak olyan tanulmánykötetek,³⁵ amelyek elsősorban szakemberek számára íródtak, több száz, olykor több mint félezer oldalas kiadványok lévén, az átlagolvasó számára leginkább szabadisztként funkcionáltak, ha egyáltalán eljutottak hozzájuk. Más kötetek, pl. a szász magyar falu könyvesháza kötetei sikeres, kelendő olvasmányoknak számítotak, szerzőik a hagyományok bemutatására is különös gondot fordítottak.

Jellemző a világhírű bortermő Hegyalja helyzetére, hogy a nagy hagyományú bortermelő mezővárosok többségéről nem jelent meg olyan monográfia, amely bemutatná a gazdag hagyományanyagot.³⁶

Országos híru történészeket toboroztak Sárospatak monográfiájának megírására, azonban a tanulmányok többsége nem készült el, a kiválasztott szerzők azóta nagyrészt elhaltak.

Jelen előadás szerzője egyedül kapott megbízást Sátoraljaujhely monográfiájának elkészítésére, amely topográfiai gyűjtéseket és elszórt adatközléseket nem számítva feldolgozatlan, a levéltári anyag meglehetősen hiányos ill. szétzórta, ami roppant megnehezíti a munkát. Az abaúji-zempléni térség több településéről viszont egymás után láttak napvilágot, a hagyományanyagot bemutató, a honismeret szempontjából jól hasznosítható kiadványok.³⁷

³² Pl. *Sztárayné Kézdy Éva*: Egy eltűnt réteg nyomában. Egykori arisztokrata családok leszármazottai a mai Magyarországon. Bp. 2009.). *Gróf Edelsheim Gyulai Ilona*: Becület és kötelesség (1-2. köt., Bp., 2000–2001.); *Erba Odescalchi Sándor herceg*: Testamentum. Életem regénye (1-2. köt. Bp. 1991.); *Lázár Mária*: Jó volt élni (1999); *Gróf Nádasdy Borbála*: Zagolni szabad? (Méry Ratio, Somorja 2008); *Odescalchi Eugénie*: Egy hercegnő emlékezik (Bp. 1987); *Széchenyi László*: Mégis kisüt a nap (Bü. 1992); *Nemeskéri Kiss Margit*: Emlékeim (Kairoz. Bp. 2007.). Az eredetileg nemesi származású, de paraszti és munkás rétegbe került *Csiffáry*okról legutóbb izgalmas visszaemlékezés-összeállítást adott ki Csiffáry Tamás Évyüru(k) avagy A mi kis történelmünk címmel (szerzői kiadás 2009). Valamennyi roppant érdekes, izgalmas olvasmány.

³³ Pl. *Bánó Attila* (Régi magyar családok – mai sorsok) és *Adonyi Sztancs János* (Arisztokraták ma I-II. köt.).

³⁴ Borsod-Abaúj-Zemplén. Megyekönyv. Miskolc 1994.

³⁵ Pl. Halmaj története, Ónod monográfiája, Szendrő monográfiája, Szerencs monográfiája, Putnok története, Tokaj három várostörténeti tanulmánykötete.

³⁶ A Tokaj-hegyaljai Kalendárium is mindössze két évfolyamot élt meg (1990–1991).

³⁷ Ilyenek pl. *Kovács József*ről az Olaszliszka kötet (Olaszliszka–Sárospatak, 1998. Lektora és szerkesztője *Ködöböcz József*); *Pozbai Dezső*nétől Bodrogolasi története (megjelent 2005-ben, 560 old.); *Kovács Dániel* mintaszerű Zemplénagárd krónikája (2000), amely terjedelmének mintegy egyharmadát teszi ki a hagyományanyag, s a bel- és külterület teljes helynévanyagát is megismerhetjük. *Fehér József* és *Kovács Dániel* szerkesztésében készült Alsóregmec kistűkre, Füzérradvány falukönyve (2004). Pálháza Történelem és hagyomány alcímet viselő kötetének (2002) *Kovács Dániel* a lektora volt. *Fehér József* szülőfaluja, Bodroghalom (Luka) történetét, hagyományait dolgozta föl. A Bodrogköz egyik legjelentősebb néprajzi gyűjtője, *Nagy Géza* tanár úr életművének betetőzése volt Az ezeréves Karsa krónikája (2002). Két kis abaúji falu (Fony és Göncruszka) egy-egy kismonográfiát köszönhet *Bojtor István* református lelkész kedves és szorgalmas feleségének, *Toókos Uzonkának* (2000-ben és 2005-ben jelentek meg a kötetek). Szerzőjük nemcsak ír, hanem tesz is a hagyományápolásért. A bodrogközi általános iskolai igazgató, *Hogya Viktor* művei is figyelmet érdemelnek (Ricsé krónikája. 2001.; Hamvadó parázs. Ricsé népszokásaiból. 2003.; Szülőfalum, Kisrosvágy – ahol a múlt tündökölt. 2009.).

Sajátos sorozatot jelentenek a monográfiák között a *Takács László* és *Kovács Zsolt* által irt-szerkesztett kötetek.³⁸ Ezek elsősorban levéltári és könyvtári anyag alapján készült történeti áttekintések, a hagyományok bemutatását és kifejezetten a hagyományápoláshoz kapcsolódó vonatkozásokat általában mellőzik. Kivétel az Ongát bemutató sorozat.³⁹

Szekrényessy Attila kötetében saját családja egykori Borsod községben állott udvarházának életét dolgozta föl – mintaszerűen.⁴⁰ Kisida Erzsébet bíró-ügyvéd viszont az észak-borsodi Viszló letűnt paraszti világát, a XX. század első felének szokásait örököltette meg, ahogyan anyjától, nagyanyjától, s rokonaitól hallotta (látta).⁴¹

A honismeret-helytörténet eredményes munkájában igen nagy szerepet játszik évtizedek óta a megyei múzeum, és annak fiókinézményei (Sátoraljaújhely, Putnok, Szerencs, stb.), és a zempléni térségben újabban egyre többet vállal magára a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma (Sárospatak). A miskolci egyetem és a sárospataki főiskola, meg a sárospataki Református Kollégium tanárai is meghatározó személyiségek a régióban. Zemplénben és Abaújban az 1985-ben alapított Kazinczy Ferenc Társaság a kiadványok szervezésében, a gyűjtőmunkában, a megírásban, szerkesztésben, sőt a terjesztésükben is tekintélyt vívott ki magának az eltelt negyedszázad alatt.

Vázlatos áttekintésünk után természetesen azt a kérdést kellene megválaszolnunk, hogy mi is lenne a teendő. Nem könnyű röviden kifejteni, hogy mivel is segíthetnék a helytörténet-honismeret művei a hagyományok megismertetését, megtartását, föllevenítését. Ha közhelynek is hangzik, bizony az 1945-től kezdődött csaknem fél évszázad hagyomány-rombolását nem könnyű ellensúlyozni. Még ma is emberek millióinak az van a fejében, hiszen olykor szó szerint „beleverték”, hogy vannak „haladó” és „retrográd”, leközöndő, megsemmisítendő hagyományok. Az ismert mozgalmi dal fölszólítása („a múltat végképp eltörlőni”) nem csupán jelképes értelmű volt, hanem véresen komolyan is vették. Az általánosított iskolák régi könyveit általában „kiselejtezték” (ami többnyire a megsemmisítést jelentette), s ez lett a sorsa egyes szertáraknak, iskolamúzeumoknak is. A munkás-paraszt szövetség éltetésébe belefért a munkás- és paraszthagyományok szétverése, leszámítva a mozgalmi hagyományokat.

E kitérő után mit is tanácsolhatnék a hagyományörzést szívükön viselő településeknek. Az nem megkerülhető, hogy az adott település jellegzetességeit jól ismerő kutatókkal ne konzultáljanak, ne használják föl megjelent műveiket, vagy ha egyes témakörök feldolgozása még nem történt meg, akkor jól kiválasztott szakemberre kell bízni a kutató és feldolgozó munkát.

Ha a településnek elegendő pénze van, akkor a kutatást és az eredményeként elkészülő kisebb-nagyobb monográfiát lehetőleg ki kell adni. De ezt követően egy jól szerkesztett, érdekesen megírt, jól illusztrált, rövid füzetben (vagy füzet-sorozatban) össze kell foglalni a legfontosabbakat, külön kitérve, melyek a megőrzendő hagyományok, s az már tervezés kérdése, hogy a hagyományok ápolását milyen formában szeretnék biztosítani. Nem minden esetben a szobor, az emléktábla, a múzeum az egyedüli megoldás. Szükség lenne élő hagyományokra is, amelyek beleépülnek az ott lakók mindennapjaiba, s még inkább az ünnepeibe.

Mіндеzt leírni meglehetősen egyszerű, a gyakorlati megvalósítás viszont annál nehezebb. S nem pusztán pénzügyi nehézségek miatt. Az óvodai és iskolai oktatás (egészen a legfelsőbb szintig) erőteljes reformja és a felnőtt lakosság tömegei szemléletének alapos megváltozása nélkül a hagyományörzés nem válik általánossá. Azt kell tudatosítani, hogy minden településnek (településrészeknek) vannak megőrzésre érdemes hagyományai, s ezeket büszkén vállalni kell. Ezeket föl kell kutatni, közkinccsé kell tenni, meg kell ismertetni minél több emberrel, fölhasználva a mai technika minden adottságát (rádió, televízió, internet).

³⁸ Elsőként Onga története jelent meg (1998), majd 2000-ben ezt négy kötet követte: Baktakék története, Bodrogkisfalud története, Válogatott források Dédestapolcsány történetéhez, valamint Vatta község története.

³⁹ 2001–2006 között a következő ongai vonatkozású kiadványokat készítette el *Takács László*: Barangolások Onga múltjában (helyismereti munkáltató tankönyv), Válogatott források Onga történetéhez; Az ongai református templom és egyház története; Adalékok az ongai oktatás történetéhez. Ezek és még további ongai kiadványok DVD-n is hozzáférhetőek. Az ongai általános iskolában intenzíven használják is az oktatásban ezeket a honismereti segédanyagokat.

⁴⁰ Egy borsodi udvarház története. Bp, 2006.

⁴¹ A Felvidéki harangszó. Kincsesládikánk című kötet (Pomáz 2009) különleges érték, valóban kincsesládika.

Napjainkban még nagyon a kezdeteknél tartunk. A települések honlapjainak többsége hagyomány-ápolás szempontjából igencsak szegényes (ha van egyáltalán honlap), s az idegenforgalmi szervezetek munkája is felszínes, az idegenforgalmi kiadványok, a helyi sajtó is (tisztelet a kivételnek) igencsak alacsony színvonalú. A Honismereti Szövetség és tagszervezetei a jelenlegi támogatottság mellett nem lehetnek képesek az ország egésze közvéleményét a jó irányba átformálni.

Csorba Csaba

Hagyomány és honismeret a megyei folyóiratokban

Az a dolgom, hogy a megyei folyóiratokban a honismeret jelenlétét vagy éppen hiányát áttekintsem. Ez nem könnyű feladat, hiszen elég sok megyei folyóirat van, de szerencsére elég régóta ismerem ezeket a sajtótermékeket, úgyhogy kissé össze is tudtam hasonlítani, hogy milyen volt egykoron a honismereti tartalmuk, és milyen most, már amelyek még egyáltalán életben vannak. Így, hogy *honismeret* – ezek a megyei lapok nemigen foglalkoznak a témával. az is véletlen, ha kiejtik ezt a szót a szájukon, vagy leírják ezt a szót, hogy *honismeret*. De nem is ez a lényeg, hanem az, hogy érdemben hogyan foglalkoznak a témával. Ezért azt kerestem hogy hol találok *valóság irodalmat*, melyikben és milyen formában: szociológiát, néprajzot, helytörténetet. Vagyis az elmúlt két évtized látletét kerestem leginkább, mert az lenne a honismereti mozgalom feladata, hogy áttekintse a körülöttünk lévő világot, jelet hagyjon a jövő számára, milyen is volt ez a két évtized, ami itt velünk történt. Mert sajnos nem mondhatjuk, hogy mit csináltunk, hanem ami történt velünk. Milyen jó lett volna, ha ennek emléke, dokumentációja megmaradt volna a különböző megyei folyóiratokban és más helyeken is természetesen. Mindjárt mondom is, hogy mikre gondolok: Debrecenben az Alföld, aztán a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szemle, a Tiszatáj, a Forrás Kecskeméten, azután a Jelenkor, a Vasi Szemle, a Somogy, azt hiszem, nem is hagytam ki semmit. Ezeket néztem át, ezekben kerestem a honismereti szempontokat. Mert milyen jó is lenne, ha rendelkezésünkre állna az elmúlt húsz esztendő történéseinek krónikája! Nem is mondom, hogy elmélyült szociográfiai, szociológiai áttekintés, elemzés, összehasonlítás, hanem csak a krónikája. Pl. a termelőszövetkezetek, állami gazdaságok, gépállomások – hogy a mezőgazdaságnál maradjak –, vagy a különböző ipari üzemek hogyan mentek tönkre, miként tették tönkre azért, hogy olcsón privatizálni lehessen. Mit jelentett ez a vidék ellátottsága és megélhetése szempontjából. Akik megélték, azok nyilván tudják és föltételezem, hogy olyan rosszul még nem állunk ebben az országban, hogy ezt ne lehetne megírni. Nem föltétlenül a neveket, hanem a módszereket. Nem föltétlenül ujjal mutogatni azokra a bűnözőkre akik ezt végrehajtották, hanem úgy általában a köröket megjelölve. Ez hallatlanul fontos lenne. Aztán a paraszti gazdaságok újjáélesztése sikereinek vagy sikertelenségeinek a krónikája. Néhány parasztgazdaságnak, néhány olyan vállalkozónak aki megpróbált valamit, akár a termelőszövetkezetből kimenekített állatokkal vagy ültetvényekkel, földolgozó apparátussal próbált új életet kezdeni. A siker vagy a sikertelenség története. A települések szétválásának a krónikája, mert jónéhány település önállósult, ezek egy része eredményes volt, más része nem volt eredményes. Nyilván megvan az oka, hogy miért volt sikeres, vagy miért nem, milyen jó lenne ezekről olvasni. A munkanélküliek élete és a falusias magukra találásuk. Nagyon sok munkanélküli kiment a városból a faluba, tanyákra, és ott megpróbált új életet kezdeni – vagy talpra állt, vagy nem. A cigányságtól fojtogatott települések látletele és krónikája. A jó próbálkozások dicsősége, a rosszak dicsétlensége. Polgármesteri kezdeményezések eredménye vagy éppen elhalása. A városra válások folyamata. Minden esztendőben kb. 40-50 települést nyilvánítanak várossá, vagy kapja vissza a városi rangot. Ezeknek is hallatlanul érdekes történetük van. Nagyon különbözőek ezek a történetek, és biztos vagyok benne, hogy nem, vagy nem csak az egy főre jutó, egy kilométerre jutó ez-az, és hasonló mutatók érvényesülnek, hanem aszerint is, hogy milyen az *identitása* annak a településnek, milyen a vonzáskörzete, hogy tudja kiszolgálni a környékét és hasonlók. Ha ezeket a honismereti mozgalom által – jó esetben – megfigyelt jelenségeket a megyei lapok közölnék, annak óriási jelentősége lenne. Aztán ott vannak a testvértelepülési folyamatok, a kiváló és helytálló személyiségek portréi. Ezeket a jelenségeket kerestem tehát a folyóiratokban, és meg kell mondanom őszintén, hogy nem nagyon találtam.

Ennek biztosan az is az oka, hogy nincsen anyag. Nem találkoztam a megyei kiadványokban, a megyei periodikákban a számos honismereti mozgalomban tevékenykedő embernek mint szerzőnek a nevével. Nem hiszem, hogy nem közölnék, hogyha jó anyagokat küldenének hozzájuk. Valami tehát nem igazán jól működik, és valamivel adós a honismereti mozgalom. Még ahol találtam is honismeretet ezekben a periodikákban, ott is elsősorban a „klasszikus” témákról írtak, a régműltről. 48-as hagyományokról, a temetőben lévő sírok személyiségeiről és hasonlókról. Tehát nincs sok új ötlet és azt gondoltam, hogy meg kellene rágni, talán az elnökségi ülésen is beszélhetnénk is róla, hogy ha lenne rá pénzünk, akkor milyen pályázatot tudnánk kiírni, milyen olyan-amiyen munkákat díjaznánk. De azt hiszem, hogy vannak olyan munkák, amikre nem is kell pénz, csak érdeklődés kell és jó szándék. Tehát félve fogalmazom meg és valószínűleg nincs igazam, de időről-időre úgy éreztem, mintha kimerült, kiöregedett volna a honismereti mozgalom írógárdája.

Ezek az általános szempontok, és most megpróbálom konkrétan felvázolni a kérdést. Három részre osztottam a különböző megyei lapokat, legalábbis azokat, amikhez hozzáfértem. Az egyik gondolatot, ami itt az áttekintés során eszembe jutott, a „befelé fordulás” címszó alatt vettem figyelembe vagy foglaltam össze; lényege, hogy én írok a te könyvedről, te írsz az én könyvemről – ez a szemlélet az uralkodó és ezzel úgy elvannak. Ez régen is jellemző volt bizonyos lapokra – nem akarok megsérteni – lehet, hogy most már nem jellemző, de most mintha kicsit általánosabb lenne.

A *Forrás*nak az elmúlt évfolyamában találkoztam a német megszállás, a frontátvonulás Kecskeméten – nagyon érdekes téma –, aztán Ács Margitnak a „Megrablott szőlőtőkék” és a „Kiszervezett mezőgazdaság” című írásával, a szociográfiai könyvek hasznáról. Egressy Zoltánnak „A város ilyenkor már részeg” címmel megjelent egy szociográfiája, ami arról szól, hogy Kecskemét város kocsmáiban este tíz órákor milyen hangulat található. Vagy a „XVII. századi népművészeti motívumok Kecskeméten” címmel. A legérdekesebb és a legizgalmasabb, nem véletlenül, „A bátyai paraszti lótarász hagyományai” – amit egy régi honismeretes ember, a bátyai Fehér Zoltán írt, aki ott van már 50 esztendeje, és szeme előtt zajlott le a lovak virágzásának és bukásának története. Ez tényleg igazi valóságirodalom, a *ló szociológiája* Bátyán. A szerző felvázolja az ívet, kezdve azzal, hogy unokája eljön a nyári szünetre és amikor meglátja a lovat azt mondja: Jé apa, milyen nagy kutya! Majd bevégzi azzal, hogy régen, amikor a bátyai szegény ember csak álmódott a lóról és azt mondta hogy: *Két lovam van, az egyik a jó-vóna a másik a ha-vóna*. Ilyen csemegek is vannak egy jó, lovakról szóló szociográfiai munkában, de ezzel ki is merülnek a *Forrás* ez évi számainak a honismereti vonatkozású cikkei, pedig, azt hiszem, ott a Duna-Tisza közén volna miről írni. A Somogy-ról ebből a szempontból nem is érdemes beszélni, sosem volt honismereti ihletettségű, valóságirodalommal foglalkozó periodika. Van benne egy cikk a Balatonról, irodalmi összeállítás, ismert írók műveinek utánközlése, van egy cikk Bokor Péterrel: „A megszállás” – Kaposvár 1944. március 19-i megszállása, de ez inkább novella, tehát nem tényirodalom, költött mesében mondja el, amit akar. Németh László: Berzsenyi földjén, nyilvánvaló utánközlés, felleveníti Németh László Berzsenyi földjén támadt érzéseit. Azután Borbély László: Elnéptelenedő puszták. Az embernek vérzik a szíve: valaki ellátogat Felsőrácegresre, tudja, hogy Illyés Gyula nyomában jár és csak azt írja le, amit egy fél óra alatt vagy egy óra alatt föl lehet fedezni: mi van az iskolában, ahol annak idején Illyés Gyula tanult; körülnéz, lát egy jobban öltözött embert, lát egy rosszabbul öltözött embert, s megállapítja, hogy hej-haj sokat változott a világ.

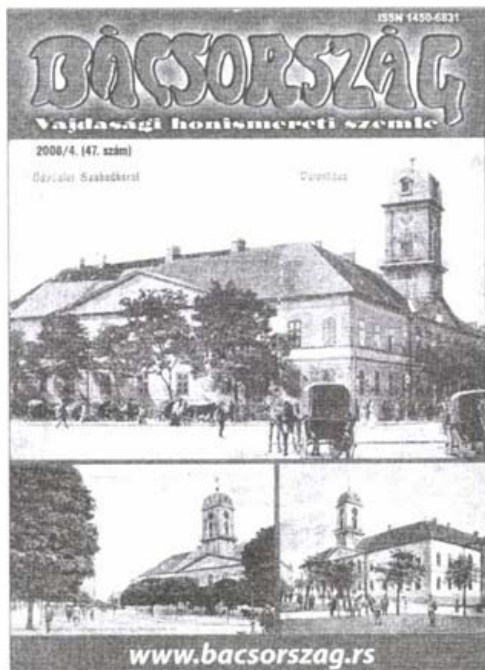
Az *Új Forrás*, Komárom-Esztergom megyei lap. Találtam benne két írást, de megmondom őszintén, hogy úgy ránézésre nem is vártam többet, mert az van ráírva, hogy Irodalom–Művészet; igaz, hogy Társadalom is oda van írva, s ebből a „társadalomból” találtam is egy érdekes írást. „Ikrek kultúrtörténete” – ez most számomra azért volt különösen érdekes, mert ugyan nem igazából honismeret, viszont egy héttel ezelőtt voltam a Délvidéken, a Vajdasági Nagycsaládosok Szervezete által szervezett tanácskozáson, és ott jövőre a *Kárpát-medencei ikrek találkozója* akarják megszervezni mint a nagycsaládoságnak az egyik formáját. Aztán van egy nagyon érdekes írás, de ez sem honismeret: Miért nem találkozott egymással Szondi Lipót és Németh László, és mi lett volna, ha találkoznak. Hogyan beszéltek volna egymással. Ez nagyon érdekes játék a gondolatokkal, dehát az *Új Forrás* soha nem volt igazán egy honismereti jellegű lap. A *Tiszatáj*, az *Alföld* és a *Forrás* után következett ebből a szempontból. Hát bizony, ahhoz képest az *Alföld*ben szinte megszűnt a valóság. Ilyen témákat találunk: A szerep és a személyiség maszkja Pirandello és Brecht műveiben. Ez bizonyára nagyon fontos néhány ember számára, de azért egy megyei lap, amelyik azért több is, mint megyei lap, hiszen a nevében is az van, hogy Alföld, többet is felvállalhatna. Vagy: Szöveghasználat és szubjektum elemzés René Polles posztdramatikusan színházában. Szóval ezekre gondoltam, amikor a befelé fordulást említettem. Tarr Sándor „A térkép szélén” című művének hősei parasztok, elmebeteg, alkoholisták vagy ahogy a recenzióban recitálják: a „meg-

alázottak és megszorítottak”, a társadalom peremére vagy alá szorított emberek. Ez hallatlanul izgalmas téma lenne, ha ezzel foglalkozna a folyóiratcikk, de nem ezzel foglalkozik, hanem egy erről szóló könyvet elemez, meglehetősen filosz szempontokból, elsősorban a stílusára ügyelve.

A *Tiszatáj* annak idején a szociográfia vezérhajója volt. Itt most is találunk helyel-közzel néhány elkötelezett irodalmat. Például Péterfi Gábor: Temetés Rákosi parancsára címmel nagyon érdekes írás, mindenkinek ajánlom, aki bele akar mélyedni abba a korbba. Amikor Szabó Dezső 1945-ben szabályosan éhen pusztult, sehoh sem akarták eltemetni. Egyik párt sem akarta vállalni a temetését, de Rákosi ráparancsolt valamelyikre és eltemették Szabó Dezsőt. Nagyon szép összeállítást olvashatunk itt Mátyás királyról: Szörényi László–Mózer Zoltán–Pajorin Klára tollából, a címe Mátyás és Beatrix. *Darvas Ferenc*: Bori tartózkodásom leírása – 1943–44-ben keletkezett napló. Nagyon érdekes, ott helyben készült emlékezés, tehát nem visszaemlékezés. *Füzi László*: Gondolatok az identitásról – a magyarságtudat megélésének új keretei. De ez sem egyéb mint *Gyurgyák János*: Ezzé lett magyar hazatok című könyvének ismertetése. Aztán írnak még Latin-Amerika messze van címmel Hajnóczy Péter újraolvasásának lehetőségeiről. Tehát hiányzik ezekből a folyóiratokból a honismeret, befelé fordulnak, nem kitekintenek.

Aztán vannak példamutató folyóiratok, ahol példamutató a módszer. Nem véletlen és nem érzem magam elfogultnak, ha a négy idesorolt folyóiratból három határon túli. És a negyedik is majdnem határon túli, mert a Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. Ahol a folyóirat rovatai már a nevükben is érzékeltetik, hogy a honismeret legalábbis nem áll tőlük messze. Ilyenekről olvassunk: monográfia, történelem, irodalom, gazdaság, évforduló, múltba néző, emlékezés. Talán még túl is teng a történelem ebben a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Szemlében, amit megtétéz, hogy időnként egy-egy tematikus számot állítanak össze. Például az ez évi 1. szám a *Báthory-családdal* foglalkozott. Általában is sajátos értéke a lapnak, hogy több alkalommal foglalkozik a térséghez kötődő családok történetével. S nem hiszem, hogy ez kevésbé érdekelné az olvasót mint mondjuk a Pirandelló színházi technikája. Megemlékezett ez a lap 100. születésnapja alkalmából a Honismeret folyóirat első szerkesztőjéről, Morvay Péterről is, igaz, hogy én küldtem a cikket. Talán csak az épített környezet az épületek világa és a táj kap érzésem szerint kevesebb helyet a Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemlében, de ezt is csak akkor érzékelttem, amikor más lapokban ennél sokkal több környezettel foglalkozó írást találtam. A tavalyi első számban megjelent például egy beszélgetés a megye új akadémiai doktorával, *Simon Lászlóval*. Azokkal a növényekkel foglalkozott doktori disszertációjában, amelyek a talaj különféle szennyezettségét, kelletlenül vagy a

megengedettnél több ólom, higany, kadmium, szelén jelenlétét jelzik. Az interjúban elhangzik a város néhány olyan üzeme, amelynek a környékén a megengedettnél sokszorosan nagyobb a talajszennyezés. Azokról a növényekről is szó esik, amelyek a helyi flóra tagjaként alkalmasak lehetnek, hogy a szennyeződéstől megtisztítsák a területet. Ilyen növények sok helyütt élnek, csak nem mindenhol ismerik föl a szerepüket. Lehet-e ennél hasznosabb honismereti téma, mint hogy a város érdekében miként lehet a doktori disszertációban bemutatott tudást fölhasználni arra, hogy a különböző üzemek szennyező eltakarítsák, úgy, hogy olyan növényeket töltenek, amelyek a nehézfémektől és más szennyező anyagoktól megtisztítják a területet.

Aztán itt van az „Erdélyi Gyopár”, az egyik kedvenc lapom. Erdélyi turisztikai folyóirat, úgy is írják: az Erdélyi Kárpát Egyesület Erdélyi Szervezett Természetjárók Köre folyóirata. Ízlésemnek kicsit sok benne az egzotikus tájról szóló írás – miként mászták meg a Popokatepetli vagy a Kilimandzsárót –, de hát nyilván egy turistának ez izgalmas dolog, még ha egy helytörténésznek nem is annyira. Ez az Erdélyi Gyopár azonban hallatlanul sok művelődéstörténeti értéket mutat be, továbbá számos olyan túráról ad hírt, amelyek egy-egy jeles személyiségről elnevezett útvonalat járnak végig, vagy róla elnevezett barlangot, vízesést, gleccsert látogatnak meg. A 908/2. számban *Gál György*: Kolozsvár újabb helytörténeti irodalmát közli a turizmus érdekében.

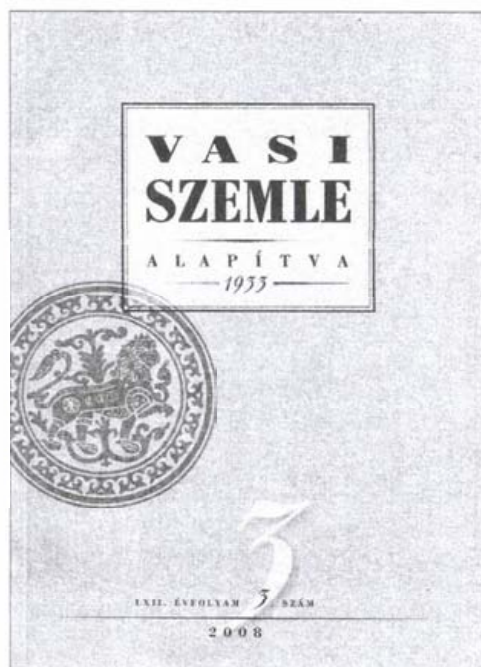
Kétségbeejtő, hogy mi emberek mennyire nem ismerjük a madarakat. Pedig hát ez is a honismeret része. *Szabó Zoltán*: Tavaszí zsongás a halastavakon című írása számos olyan madarat mutat be, amilyenekkel itt Esztergomban is nap mint nap lehet találkozni. Itt van aztán *Büs Szilárd*: A barlang élete című sorozata: élet és evolúció sötétben, élet és növényvilág, környezetszennyezés. Igaz, hogy sokszor hiányzik a művelődéstörténet, de akkor is hallatlanul érdekes a barlangok világa. További kitűnő téma a jeles személyekhez kötődő turisztikai objektumok. *Egri Ferenc*: Szoboravatás című írása Czárán Gyulának, a turizmus apostolának állít emléket. Czárán Gyula csodálatos ember volt, akinek nagy nehezen sikerült szobrot állítani, s ebből az alkalomból, éppen ezt a szellemiséget tudták bemutatni, ami az egész lapra jellemző. Megint a madárgyűrzésről, aztán az erdélyi hegyek endemikus és veszélyeztetett azaz őshonos és veszélyeztetett növényei.

A 3. számban: a *Tisztelgő túra a siklói Kós Károly tervezte templomhoz*. Aztán a Magyarremetei templom, a Meziátfalu és a Czárándi-cseppkőbarlang. *Dukrét Géza* írásai a 18. Eke vándortábor honismereti túráiról. *Csibi Márta*: Parajdi sóbánya, sószoros, öznyaló helyek, itt tudtam meg, hogy a bolti só, amit nagyon finoman készítenek és nagyon drágán adnak, mennyire nem természetes és mennyire ha-

szontalan. Mert a természetes sóban még 89 féle olyan elem van, amire a szervezetnek szüksége van, és nem a mennyiség fontos, hanem a pusztja jelenléte elég ahhoz, hogy a szervezet tökéletesen működjön.

Cholnoky Jenő régi fényképeiből is közöl a Turista Magazin, ami azt jelenti, hogy megláthatja mindenki, milyen volt az a táj, vagy az a település egy évszázaddal ezelőtt.

A *Székelyföld* folyóiratot Csíkszeredán adják ki és ugyancsak rovatokra oszlik: Szépirodalom, Academica Transsylvania, Forgószínpad, Ködoszlatás, Ujjlenyomat, Műteremtés, Szemle, Aranyág, Literata Hungarica, Irattár, és bizonyára mások is, mert minden számban kicsit más a rovatok rendszerre. Nagyon igényes a szerkesztői munka és arányos a témák elosztása. Ez különösen kisebbségi lapnál fontos, hiszen például a Csíkszeredán megjelenő Székelyföld kulturális folyóiratnak egyedül kell szolgálni a műszaki tudományok, a szépirodalom iránti, a természetjárás iránti, vagy egyéb szép és nemes dolgok iránti érdeklődést. Költő szerkeszti, Ferences István, s még a néprajzi, történelmi tanulmányok is tusrajzhoz hasonló esszék, leheletfinom költemények lesznek. *Anca Andriescu* Egy magyar nő portréja, *Liviu Brebeanu* „Akasztottak erdeje” című regényében, vagy *Táncos Vilmos*: Hajnali varázslat című írásában érzékelhetjük ezt az igényességet. Ez utóbbi arról, szól, hogy bizonyos esetekben *szóntalan kell vetni* azért, hogy a madarak ne egyék ki a magot és jó legyen a termés. A szerző elment az apjával *szóntalanba vetni*, de a szokás már kezd kicsit halványulni és a falunak egyik vagabund öreglegénye meglátja őket, amint *szóntalan* vetnek. Nagyon jól tudja, hogy mért teszük ezt, de folyamatosan provokálja őket, és nagy hangon kérdezet tőlük, amit ők aszkéta némasággal viselnek és nem válaszolnak rá. Ebből aztán nagyon érdekes novellisztikus feszültség támad az írásban, ami a történet végén természetesen feloldódik. A hagyomány élésének és elmúlásának egy sajátos és kiváló megfigyeléséről és örökítéséről van tehát szó. Jónéhány téma szerepel még a Székelyföldben, a magyarországi olvasó számára kevésbé ismeretes például a székelyek szerepe a vörös és a nemzeti hadseregben Uzbán, aztán Mátyás király Moldvában viselt dolgai, Kós Károly és Kecskemét együttműködésének a meghiúsulása, és végül a *sóvidéki lázadás* 1919. március 29 és április 6 között, amikor a bevonuló románokkal szembeálltak a székelyek. Persze, keményen megtorolták az eseményt, s 8 és fél esztendeig húzták az ítéletet, hogy a székelység kellőképpen meg legyen félemlítve. Minderről tudott ugyan a történelemírás, de itt a historia domusokat is fölhasználta a szerző, valósággal új szempontokat tárt fel. Nem tudom mennyire ismerik a Szilágysági hepe-hupa című Zilahon megjelenő szilágysági művelődési folyóiratot. Szilágysági emlékhelyekről, a szimbolikus terek megszerkesztéséről olvashatunk benne. Aztán egy elfelejtett szilágysági polihisztorról, ifj. Váncza Mihályról, továbbá „A szilágysági emberek szemét is gyógyíthat-

ta” címmel Kaan Károlyról, az utolsó Országos Szemorvosról. A „*Szilágyság 90 éve Romániában. A zilahi csata*” című írásból megtudjuk, hogy 1919. február 22–29. között itt is volt egy csata, amikor a zilahiak megpróbálták kiverni a románokat. Ez sikerült is és a visszatérő magyar csapatokat természetesen borral kínálta a boldog zilági nép, amiktől azok úgy megrészegettek, hogy a románok ismét elfoglalták a várost. Ez az esemény jó alkalom volt arra, hogy emiatt a román ortodox papok következetesen viperafészeknek nevezzék Zilahot, pusztán azért mert lakói védtek a hazájukat. Szerepel itt egy sorozat a tanítóorsókról: a Szilágyság megyei református felekezeti oktatás története, olvashatunk tőviszáti néptáncokról. Ez a folyóirat is jól kihasználja a lehetőségeket arra, hogy helyi témákkal, helyi embereknek szóló írásokkal tegye vonzóbbá magát. Tanulhatunk belőle.

Végére hagytam annak a megyének a lapjait, amelyeket már 6 évvel ezelőtt is, mikor hasonló témájú beszámolót tartottam, hangsúlyozottan említettem. Vas megyében ugyanis megvan a teljes folyóirat-vertikum. A többi megyében is lehet honismereti kiadvány, máshol van honismereti híradó, mint pl. Borsod-Abaúj-Zemplén megye vagy Somogy megye. Ismeretesek olyan megyei lapok, amelyek honismeretet is közölnek. Vas megyében azonban példamutatóan egyetlen megyében megvan a honismereti szemlélet négy szövege. Az *Eletünk* Vas megye önkormányzatának irodalmi, művészeti, kritikai lapja, amiben nagyon sok honismereti téma szerepel. Összeállítás a betyárokról – igaz, hogy nem friss anyagok, utánközlések, de legalább a térséghez, Nyugat-Dunántúlhoz kötődő betyáros anyagok. Olvashatunk művelődéstörténeti esszét a Duna mitoszáról, beszélgetést az utolsó fazekasról, Gál Józseftről, aztán Berzsenyi és szülőföldje kapcsolatáról, Radnóti bori naplójáról, Sarusi Mihálytól a népről a népről az irodalomban való elfogadottságáról; vagy el nem fogadottságáról, és érdekes kitekintésként szép összeállítást Fiuméről, amiben még Kossuth Lajos Fiuméről írt levelét is közli, amellet Kis Gy. Csaba tekinteti át Fiumének a magyar irodalomban játszott szerepét. Aztán itt van a *Vasi Szemle*, ami minden tekintetben példamutató és kifogástalan példa arra, hogy egy megyei lap miként vállalhatja föl a honismeret témakörét. A fő jellemzője, hogy megvalósul benne az össznemzeti és a helyi témák ötvözete. Jó példa erre az *Erdélyi írók országhárása Nyugat-Magyarországon 1934-ben* című. Ez nagyon fontos esemény volt akkoriban, hiszen Erdély teljesen el volt szigetelve és talán először fordult elő, hogy szervezett íróküldöttség jöhetett Magyarországra. Még olyan apróságok is kiderülnek, hogy *Kós Károly* Pápan fejezte be az országepítő című regényének utolsó fejezetét, mert úgy jött el, hogy nem volt nyomdában az egész kézirat. Aztán a *Répcse vidék nemzetisége*, a *Képes Krónika és a veleméri templom* 14. századi faedény-ábrázolásai, továbbá a *Cserefa és a székelység* – földrajzi neveink alapján téma. Aztán ásványvizekről olvashatunk meg a madárgyűrűzésről. Egyetlen számból is kiderül, hogy mennyire sokoldalú ez a Vasi Szemle. Az ember örömmel látja, hogy mennyire fontosnak tartják a honismeret értékeit. Ha itt lenne Gyurácz Ferenc, a folyóirat szerkesztője, elmondhatná hogy vajon ez milyen mértékben megy az olvasottság rovására vagy esetleg növeli a lap iránti érdeklődést. Végezetül szólunk kell a megye negyedik honismereti kiadványtípusáról, amit a *Pátria* jelenít meg és a megyei egyesület munkájáról számol be rendszeresen.

Reméljük a Honismereti Akadémián lesz még mód a megyei honismereti kiadványokkal való találkozásra, mert azt hiszem, érdemes lenne a többi megye figyelmét is felhívni arra, hogy milyen publikációs lehetőségek lehetnek a honismeret számára. Persze, rajtunk is sok múlik, küldjük az anyagokat, vigyük az írásokat, tájékozódjunk, hogy mi érdeklő az embereket. Hiszen mindenki jobb kedvvel dolgozik, ha tudja, hogy nem az íróasztal fiókjába teszi azt az írást, hanem már várják valamelyik szerkesztőszobában, iskolában, szakkörben vagy egy családi otthonban.

Halász Péter

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei honismereti egyesület és a hagyományőrzés

Megtisztelő a felkérés, hogy arról beszéljek, milyen szerepet játszanak a hagyományok megyei egyesületünk munkájában. Két részre szeretném osztani mondanivalómat: az első annak értelmezése, hogy a megyei honismereti egyesület elnöksége mi mindent tesz a hagyományok megőrzése érdekében.

2009. október végén 42. alkalommal hirdette meg a megyei honismereti egyesület az Istvánffy Gyula honismereti pályázatot a megyei múzeummal közösen. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy eredeti

dokumentumokat, eddig nem publikált, nyilvánosságra nem hozott anyagokat gyűjtsenek össze akik erre vállalkoznak. Istvánffy Gyula (1863–1921) pedagógus és etnográfus volt, elsősorban a palócok hagyományos kultúrájával foglalkozott, a gyűjtőpályázat neki is emléket kíván állítani. A pályázathoz szükséges anyagiakat a megyei önkormányzattól kapjuk, valamint könyvjutalmakkal a megyei múzeum és levéltár is hozzájárul. Két szinten hirdetjük meg a pályázatot, a felnőttek és az ifjúság számára. Mi történik az összegyűjtött anyagokkal? Természetesen sok vita folyik azon, hogy mennyire értékesek ezek a dolgozatok, vagy netán főleg munkát végeztünk a pályázókkal. Én hiszem, hogy ezek nagyon értékes munkák, mert azok az emlékek, azok a hagyományok, azok a szokások, amiket rögzítenek – családörténetek, visszaemlékezések – pótolhatatlan értéket jelentenek. Ezek a Herman Ottó Múzeum Adattárába kerülnek, ott tovább kutathatók. A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatói nem egyszer tudományos diákköri dolgozatban, szakdolgozatban használják ezeket a visszaemlékezéseket, és reméljük hogy 20–30 év múlva még nagyobb értéket fognak jelenteni. A megyei sajtó rendszeresen tudósít róla, mert fontosnak tartjuk, hogy valamennyi olvasója számára közismert legyen.

A másik terület, amit nagyon fontosnak tartok, hogy a Megyei Pedagógiai Intézet történelem szaktanácsadója, valamint a városi Pedagógiai Intézet vezetői támogatják azt a munkát, amelyet a honismereti egyesület végez. Lehetővé teszik, hogy az iskolákból a pedagógusok eljőjenek a rendezvényeinkre. Nagyon jó kapcsolatunk van a különböző helytörténettel, honismerettel foglalkozó szervezetekkel, mint például a Kazinczy Társasággal. A Honismereti Egyesület igyekszik segíteni a különböző területeken működő honismereti körök munkáját, mint az Abaúji Honismereti Egyesület Encsen, az óndói Lórántffy Zsuzsanna Honismereti Egyesület vagy az ózdi Lajos Árpád Honismereti Kör. Több, mint tíz éve kapcsolódtam be a honismereti mozgalomba, és nagyon örültem annak, hogy sikerült úgynevezett bázisintézményi rendszert kialakítani a megyében. A miskolci Zrínyi Ilona Gimnázium helytörténeti bázisintézmény kinevezést kapott a megyei önkormányzattól. Ez azt jelentette, hogy a megye történelemtanárait rendszeresen továbbképzésre hívtuk, ahol helytörténettel, megyetörténettel, nemzeti történelemmel foglalkoztunk; előadásokat hallgattak a történelemtanárok, konzultációkat szerveztünk számukra, valamint vetélkedőket. Olyan emberről neveztek el a megyei történelemvetélkedőt – amit először minden évben, később két évente szerveztünk meg –, akit példaként szerettünk volna a diákok elé állítani. *Marjalaki Kis Lajos*, Miskolc egyetlen XIX. századi humán tudósának nevét viseli ez a vetélkedő, amit a történelmet kedvelő gyermekek számára hirdettünk meg.

Tizenkét évre tekint vissza a helytörténeti táborok kialakult rendszere. Falukutatással indítottuk, a megyei levéltárban a honismereti elnökséggel beszélgettünk arról, hogy nem csak Romániában voltak falurombolások, hanem Magyarországon is készültek ilyesmire. Egy Csincse nevű kistelepülést akarták felszámolni, mert egy nagy lignitbánya közepén terült el. Közölték a falu lakóival, hogy menjenek el, mert gazdasági szempontból fontos, hogy a lignitet feltárhassák. Akkor összeszedtünk néhány lelkes gyereket, akikkel a nyári szünetben megszálltuk a 614 fős települést, mindent lefényképeztünk, interjúkat készítettünk.

Igyekeztünk mindig a gyerekek sajátosságainak megfelelően kialakítani az interjúkat készítő csoportokat, amelyek nagyon szerette a hasát, az olyan csoportba került, amely az étkezési kultúrát vizsgálta. A következő évben Vattára kerültünk, Szemere Bertalan szülőhelyére, egy parókián volt a szállásunk, mert más lehetőség nem volt a településen. Ezek a rögzített életutak, gazdasági, társadalmi, települési adatok bekerültek a Hermann Ottó Múzeum adattárába. Később a gyűjtött anyagból dr. Dobrossy István, a megyei levéltár igazgatója két könyvet is kiadott, és a gyerekek nagyon büszkék voltak arra, hogy középiskolás diákként a nevük ott szerepelt az adatgyűjtők és a felmérést végzők között.

A következő terület a különböző kiállítások, előadások rendezése, tartása volt. A gyerekeknek nagyon fontos, hogy az iskolájukhoz valamilyen formában kötődjenek, de nem sok helyen van iskolatörténeti múzeum, legalábbis a megyénkben. Ezeknek a létrehozását szorgalmazzuk és segítségünkkel sikerült is már egy néhányat megszervezni. Ehhez kapcsolódnak az általános és középiskolákban az iskolai évkönyvek és az iskolai újságok kiadása, módszertani segítségük. Szeretném kiemelni, hogy tavaly megszerveztük a Honismeret Napját és ezt szeretnénk rendszeressé tenni, hogy az utánunk jövők is megemlékezzenek erről a nappalról.

Titkos Sándorné

A Vas megyei hagyományok gondozása

Vas megyében 1994-től minden évben rendszeresen megrendeztük a Honismereti Egyesület legnagyobb szakmai napját, ez az úgynevezett megyei „Pátria Nap” Mindig más-más helyszínen kerül rá sor, nem kizárólag ott, ahol honismereti szakkör vagy közösség működik, hanem a felfedezésre érdemes településeken. Ahol valamiféle ösztökélést szeretnénk adni a szervezettebb, hatékonyabb együttlétnek és munkának. Így tulajdonképpen az egész megyét be tudjuk járni és ezeken a településeken mindig szorgalmazzuk, hogy a helyben felgyűjtött vagy élő hagyományokat mutassák be a honismereti hallgatóságnak. A megyei szervezésű programmal így tulajdonképpen egy olyan térképet kapunk a megye szellemi hagyományvilágáról, ami másoknak is ösztönzést ad. Idén azt terveztük, hogy nemzetiségiek által lakott területen rendezzük a Pátria Napunkat. Ott is több olyan kezdeményezés van, ami a magyarok lakta területeken nem ismert. Nagyon lényegesnek tartom, hogy a különféle tájegységi napokon egyre inkább helyet kapjon a hagyományok felújítása és bemutatása. Megemlítek egy olyan helyszínt, amelyet jövőre a Honismereti Akadémia hallgatóságából egy csoport biztosan személyesen is megtapasztalhat, ez pedig a vasi Hegyhátoszkó. Itt van az ún. Hegypásztor Kör, amely nagyon sokrétű tevékenységet vállal, a megye egyik legrégebbi, az egyesülési törvény előtt létrejött egyesülete, amely komplex módon foglalkozik a tájegység borkultúrájával, szellemi és vallási hagyományaival, valamint az építészetével. Mindegyikre látunk majd példát, hogy ez az egyesület, éppen a honismereti mozgalomban megszerzett ismeretek és bátorítás révén, hogyan indította el ezt az egész Hegyhát tájegységet összefogó komplex kulturális vidékfejlesztési programot.

Honismereti egyesületünk jelentős mértékben közreműködik két olyan nagyszabású programban, amely már igazán kinőtte magát. Az egyiknek a neve: *Falu a városban*. Tehát az ún. Vasi Múzeumfaluban minden évben megrendezett legjellegesebb eseményeit, népi kultúránk legjelentősebb mozzanatait mutatja be a városlakó embernek Ennek különösen a millenniumi évben volt nagyobb létjogosultsága és látogatottsága, de azon túl is közérdeklődésre tart számot. Ott mindig egy-egy tájegység mutatkozik be – az Őrség, a Kemeneshát vagy Kőszeghegyalja – és így tovább.

A másik helyszín Velem – talán sokak számára ismert – az osztrák határ mentén. Ez a kis gyöngyszem-falu a népi kismesterségek olyan nagyszerű otthonát teremtette meg, ahol a veleimi műhelyben a kismesterségek megtanítása, gyakorlása, elsajátítása történik. Ehhez kapcsolódik tavasztól egészen a gesztenyeünnep befejezéséig, tehát októberig minden hónapban a szellemi örökségünk Vas megyében, Kőszeghegyalján eseménysorozata. Ebben honismereti tartalmak vannak.

Jeles személyekhez köthető szokások felelevenítésére is nagyszerű lehetőséget kínál a megye múltja, hiszen Savariának a szülőtte Szent Márton, és ez kimeríthetetlen lehetőséget kínál a gasztronómiától a vallási hagyományok megismeréséig. Gyerekeknek felnőtteknek játékos formában is meg lehet tanítani és el lehet mondani mindazt, ami a nép szerint Szent Márton életéhez köthető, és ezt várostörténeti vetélkedősorozat több fordulójában fel tudjuk dolgozni. De ugyanígy említhetném a történelmi hagyományok felújítását, kiemelném a Bérei-Balogh Ádámot, Rákóczi fejedelem hűséges és sikeres hadvezérét. A *kuruc-napok* feltámasztása igazából honismereti indíttatású volt, és ma már a nagyobb táji közösség történelmi, hagyományápoló rendezvénye. Számítalan lehetőséget kínálnak a Batthyány-kultuszhoz kapcsolódó programok is.

A *Vas Megyei Honismereti és Helytörténeti Közlemények* évente négy számban közli azokat a szellemi termékeket, amelyek a hagyományhoz kötődnek.

Ugyancsak a honismereti mozgalom szülte a csempeszkopácsi Árpád-kori templom környékén tartott középkori vásárnapot, hajdanában hosszú időn át ismert volt, mint világi vásár egyházi elemekkel tarkított találkozó. Ezt még az áldott emlékü Pungor Zoltán elevenítette fel tíz évvel ezelőtt, aki ma már sajnos nincsen közöttünk, de az ő munkáját és bátorságát dicsérem, hogy a kétszáz személyes kisközségnek újra megteremtette azt a megbecsült hagyományát ami évszázadokon keresztül éltette a faluközösséget. Ugyanígy említhetném a Répce-mente kulturális egyletét. Ezekből is a Farkas Sándor Kulturális Egyletet, amely olyan jelentős kiadványokat jelentetett meg, mint a *Répcementé népmeséi, balladái*. Ebben olyan hajdani, alig ismert népszokásokat elevenít fel, mint a pünkösdi lófuttatás és mások.

Tájegységenként működő honismereti egyesületeinknek érvényesül inspiráló ereje a települések közéletére. Ha lehetőségünk van, akkor magunk is megjelentetünk szellemi termékeket, mint például dr. Kuntár Lajos *Az arany rózsafa* című vasi népmeséket tartalmazó kötetét.

Fontos az is, hogy a megyénkben a millennium évében elindítottuk az „Eltűnt települések” akciót, aminek keretében eddig 10 eltűnt község helyét jelöltük meg különféle módon, emlékjellel, emlékfával, ismeretterjesztési céllal készült táblával vagy másként, és két alkalommal tudtunk olyan emberekkel találkozni, akik hajdanában ennek az eltűnt településnek vagy majorságnak a lakói voltak. Faggattuk őket és elmondták, hogy a településen évtizedekkel ezelőtt milyen szokások éltek. Honismereti egyesületünk részt vesz a másfél évtizeddel ezelőtt elindult, a magyar–szlovén határ menti térségben megvalósuló ifjúsági levéltári kutatótáborok szervezésében. Ez a muravidéki magyarságot fogja össze, és minden évben váltakozó helyszínnel, különféle falvakban végeztek gyűjtő- és feldolgozó munkát. Jövőre azoknak a fiataloknak a konferenciáját szeretnénk megrendezni, akik részt vettek ebben a gyűjtőmunkában, és nem egy fiatal éppen ezen táborok érdekessége indított el a néprajz vagy történelmi pályán.

Zsámboki Árpád

A Kultsár István Alapítvány helytörténeti ösztöndíjai

Egy olyan alapítványról szólok, amely műhelyként működik ebben a megyében, és sok mindent próbál szerény eszközeivel tenni a honismeret érdekében. Elsősorban azon dolgozunk, hogy támogassuk a helytörténeti kutatásokat, nyomdafestékhez juttassuk azokat a tanulmányokat, amelyek értő kezekben tananyaggá válhatnak.

Névadónk *Kultsár István*. Egyaránt kötődik Komárom és Esztergom vármegyéhez – szülővárosában, Komáromban volt diák, Esztergomban volt gimnáziumi tanár – és persze az egész országhoz.

Alapítványunkat 1991-ben hozta létre a megyei önkormányzat. Honlapunkon megtalálható az Alapítvány és a Balassa Bálint Társaság teljes anyaga, benne az a bibliográfia is, amelyből megismerhető a kuratórium és a Balassa Társaság tagjainak munkássága, ösztöndíjsaink névsora, kiadványaink és pályázataink egésze.

2003-ban négy ösztöndíjasunk volt. Közülük most dr. Bodri Ferenc *Lukács érsek és kora* című kötetének a megírásához nyújtott támogatásunkat említem. 2004-ben ugyancsak négy ösztöndíjasunk volt. Akkor a holokauszt évfordulóra készültünk ezért kiemelten támogattuk Lugosi Máriát tatai holokauszt emlékmű megalkotásában.

Hosszú idő után, 2009-ben írtunk ki újból ösztöndíj-pályázatot. Ekkortól a budapesti plébániák történetét feldolgozó kutatásokat támogatjuk kiemelten. Ennek eredményeként 2009-ig összesen 41 plébániatemplom és a hozzájuk tartozó kápolna, templomigazgatóság történetének feltárása valósult meg. Valamennyi ösztöndíjasunk neve olvasható a honlapunkon.

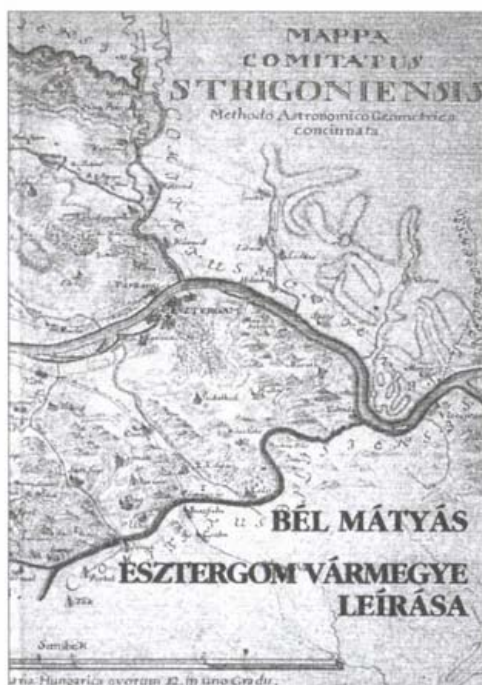
Tevékenységünk másik fő területe a *különböző kiadványok megjelenésének* támogatása. Alapelveink a következők: helytörténeti-honismereti kutatást segítő művek, bibliográfiák, XVIII–XIX. század, vármegye- és településleírások, egyesületek, intézmények, felekezetek kulturális életét feldolgozó kiadványok, települések gazdálkodásával, mindennapi életével kapcsolatos tanulmányok, önálló kötetek.

2000-ben többek között a Balassa Bálint Társaság által kiadott *Esztergom évlapjai 2000*. kapott támogatást. Ebben kapott helyet az 1926–2000 év közötti köteteinek repertórium, és Fakász Tibor: *Esztergom 1956-os históriája* című tanulmánya. 2001-ben a *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 8*. kötetének megjelenéséhez járultunk hozzá. Ebben a kötetben látott napvilágot Tisovszky Zsuzsa: *Jeles népszokások Piliscséven* című tanulmánya. Egy másik támogatott mű Turi Róbert: *Komárom-Esztergom megye néprajzi bibliográfiája* volt. Az esztergomi Balassa Bálint Társaság lefordította és az Esztergom Évlapjai 1988-as kötetében megjelentette Helischer József 1844-ben latin nyelven írt „*Esztergom vármegye leírása*” című munkáját. Az Alapítvány e kezdeményezés folytatásaként 1992-ben kiadta Fényes Elek: *Komárom vármegye leírása (Pest 1848.) facsimile változatát*. Lefordítottuk és 2001-ben megjelentettük *Bél Mátyás: Esztergom vármegye leírása* kötetét.

2002-ben támogatásunkkal jelent meg a *Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Közleményei 9*, valamint a *Központok és falvak a honfoglalás-, és kora Árpád-kori Magyarországon*.

2003–2006-ban a *Limes* folyóirat, 2007-ben pedig Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára kapott támogatást. 2008-ban kezdtük el előkészíteni egy lengyel katonatiszt 1939–40-es naplójának kiadását. Megjelenése 2010-ben várható. Végezetül, szólnunk kell, a konferenciáknak helyet adó Régi-szemináriumnak, 1956-ban a Magyar Néphadsereg esztergomi hadosztály-parancsnokságának, a mai Szent Adalbert Központnak Esztergom 1956-os történetében játszott szerepéről. Az 1956-os sortűz esztergomi áldozataira emlékezve idézzük fel Fakász Tibornak, az Esztergom évlapjai 2000-es kötetében megjelent: *Mecseri ezredes 1956-os esztergomi tevékenysége* című tanulmányból a következőket: „...az épület emeleti ablakaiban golyósórókkal, géppisztolyokkal az előző nap beszállásolt ... 15-20 fős tatabányai ÁVÓ-s különítmény, valamint ... odavezényelt tisztek, katonák álltak harci készenlétben. Déli 12 órakor a város főteréről 3 esztergomi és környékbeli, fegyvertelen tüntetővel zsúfolt autóbusz érkezett a sötét kapuhoz. Céljuk az volt, hogy az esztergomi hadosztályt megnyerjék a forradalom ügyének, a katonaság álljon a nép, a forradalom mellé. A buszon lévők lelkes biztatására az első busz óvatosan áthajtott a sötét kapu alagútján s a túloldalon megállt. A hadosztályparancsnokság ablakából pergőtűzet zúdított az autóbuszra, s tőle jobbra az épület előtt álló harcokosi parancsnoka Juhász József százados tankágyúval szétlőtte a busz hátulját. A buszból kiugró menekülők után is záporoztak a lövések. A vérengzés után Kiss Sándor őrnagy a halottakat behordatta a Parancsnokság udvarán lévő virágágyásra. Ők azok, akik életüket veszítették ennek a sortűznek a következtében”. Örizzük meg emléküket!

Bárdos István

SORSKÉRDÉSEK

Levél az ASTRA 1911. szeptember 4-i balázsfalvi gyűléséről¹

Mélyen Tisztelt Szerkesztő Uram!

Ha én itt Erdélyben magyar pap volnék, akkor a tegnapi vasárnapon prédikációm textusát Dávid zsoltárából választottam volna: „*Uram, mily nagyon megsokasodtak az én ellenségeim! Mily sokan vannak az ellenem támadók.*” (3. zsoltár, 2. vers). Mert én láttam az *Astra* gyűlését, és erdélyi magyar népemnek szerettem volna beszélni a balázsfalvi napokról. Láttam azt az ünnepet és tudom, hogy az ott Erdély oláhságának győzelme volt rajtunk. Beszélnek az ellenségeinkről az én népemnek, de nem szidnám őket, és nem kicsinyelném az ő munkájukat. Mert láttam *Balázsfalván* seregleni hatezer romániai urakat és asszonyokat, és országunk minden szegletéből főpapokat, tanárokat, birtokosokat, ügyvédeket és képviselőket, szegény prédikátorokat és dászkeleket², iparost, kiskereskedőt és pórnépet; egy egész társadalmat.

Ez a sok különböző ember mind lelkesedésből, saját jószántából jött oda, nem inni, nem mulatni, csak lelkesedni, csak tanulni, vezéreit meghallgatni, hogy szavukat szívébe vésvé, újabb tíz esztendőre való munkakedvet, nemzeti gondolatot vihessen haza az otthon maradtaknak.

Ezt mi magyarok nem tudjuk utánuk csinálni!!! Mi erdélyiek már fáradtak vagyunk; a magyarországi közvéleményt pedig most nem érdekli a magyarság sorsa. De fontos az ott mostan, hogy piszkálódásból élő újság terjesztheti-e szabadon a mocskot a magyar nép között a sajtószabadság szentségének védelme alatt vagy sem.

A sajtó a közvéleménynek hű tükré: a balázsfalvi napok idején a fővárosi lapok közöltek néhány cikket az *Astra* gyűlésről (igaz, hogy egyrésztüké, még tekintélyes napilapoké is, roppant téves és furcsa volt), de hamar végeztek vele, és ma már vígan tovább csépelik az obstrukció ócska szalmáját. De mi nem térhetünk oly könnyen és oly hamar napirendre; mert elvégre ez a játék a mi bőrünkre megy. Közvetlenül a miénk, de végeredményben az egész magyarságéra.

És mi tanulni is akartunk ott Balázsfalván, mert nagyon nagy szükségünk van immár erre, és lehetett is ott tanulni sokat az oláhoktól...

Láttunk egy hatalmas nemzetgyűlést, hallottunk halálosan komoly beszédeket. De nem láttunk pózolókat, nem hallottunk frázisokat. Ez az egyik tanulság.

Láttunk ott egy hadsereget: nemzeti hadsereget. Mert ez a gyülekezet nem Janku és Axentye hordája többé, ez nem támad ellenünk kaszával és faágyuval. És nem fog többé Bécs szolgálatába állni. Ez itt már nemzet, mely öntudatos munkával, pénzzel és kultúrával szerelte föl magát. Ez a másik tanulság.

Láttuk azt, hogy az odasereglett nép milyen áhitattal szívta magába vezéreit tanítását, milyen lelkesedéssel hallgatta a sokszor unalmas beszédeket, hogy meg volt elégedve mindennel, amit kapott, nem kritizált semmit, de fizette örömmel filléreit az Astrának. És nem volt ott rendetlenség, nem volt ott szó politikáról, nem volt ott izgatás; száraz számadatokat hallottunk, száraz tényeket soroltak elő a szónokok nyugodtan, majd nem unalmasan.

És az volt a benyomásunk, hogy ez volt az utóbbi esztendő egyik legnagyobb politikai eseménye, ez volt a legveszedelmesebb nemzetiségi politikai izgatás. Ez a harmadik tanulság.

Néhai nagy újságírónk, magyarságunk ideáljaiért utolsó leheletéig harcoló Beksics Gusztáv megjövendölte egykoron – nem is olyan régen –, hogy mihelyest az erdélyi oláhság kultúráilag, vagyoniilag és

¹ Megjelent a *Kalotaszeg*, 1911. szeptember 4-i számában. (Szerk.)

² Kántorok

társadalmilag konszolidálódik, abban a pillanatban kérdéssé válik a magyar Erdély léte. Ma, az Astra gyűlése után tudhatjuk – ha csak el nem fedtünk szemünket, be nem dugtuk fülünket –, hogy a vagyoniilag, társadalmilag, sőt kultúráilag is szervezett oláh társadalom Erdélyben készen van. Ez a társadalom tisztában van erejével, céljaival, ez a társadalom fegyvelmezt, fanatikus és idealista. Ez a társadalom: nemzet.

Olvasom a zoltárokat: „*A mi útjainkban most körülvettek minket és csak azt figyelik, mikor teperhessenek a földre.*” „*Hasonlóak a prédaleső oroszlánhoz és a barlangban ülő oroszlánkölykökhöz.*” (Dávid 17. zoltár 11-12. vers).

Ez az oláh társadalom annyira természetes ellenségünk, hogy ezt sem szép szóval, sem erőszakkal a magunk részére nyerni nem tudhatjuk. Amit állam és társadalom erre a célra áldoz, az teljesen haszontalan munka és erőpocsékolás. Az erdélyi oláh a maga jószántából magyar nem lesz soha. A magyar nyelv megtanulására sincsen szüksége – hiszen nekünk, erdélyi magyaroknak sokkal inkább szükségünk van az oláh nyelv tudására. Inkább francia és német nyelvekre tanítják gyermekeiket. De a magyar állameszme részére sem hódíthatjuk meg az oláhságunkat többé, amióta tőszomszédunk a szabad, nemzeti és hatalmasan fejlődő Románia.

Mai helyzetünk az, hogy a zárt sorokban, egységes vezetés alatt és öntudatosan előrenyomuló oláh-sággal szemben az erdélyi elszegényedett, fáradt és reményvesztett magyar társadalom lépésről-lépésre, lassan de folytonosan kénytelen visszavonulni minden téren. Sorsunkat előre látjuk, és csodára nem számíthatunk. Mi magunk gyöngék vagyunk, és segítségünkre nem jön sem a nagymagyarországi társadalom, sem az államhatalom.

A magyarországi társadalomra sohasem számíthatunk. A múltban is mi: Erdély voltunk azok, akik, ha kellett, segítséget vittünk Magyarországnak. Jutalmat ezért sohasem kértünk és sohasem vártunk.

De az államhatalommal másképpen vagyunk. Annak kötelessége volna minket legalább segíteni, ha már nem vállalja a teljes védelmet. Kötelessége volna minden eszközt, minden fegyvert a mi részünkre szolgáltatni és oláhjainktól minden eszközt és minden fegyvert elvenni, mellyel nekünk árthat. Ezt nevezhetjük jogtalanságnak, nevezhetjük embertelenségnek, jogállamban nincsen is ez helyén. De az orvos is megöli a magzatot, tehát gyilkol, amikor arról van szó, hogy vagy az anya vagy a gyermek maradjon életben. És lássuk vajon a külföld nemzeti államai milyen eszközökkel védekeznek nemzetiségük ellen, illetőleg hogyan védelmezik nemzetüket:

1. Pózenben tilos a lengyeleknek német birtokot vásárolniok.

2. Romániában tilos iskolákban (nyilvános iskolákban), sőt templomokban más nyelven, mint oláhlul beszélni és tanítani.

3. A szabad Amerika csak azt ismeri el állama polgárául, aki szóban és írásban bírja az angol nyelvet, és tisztában van az alkotmány főbb elveivel: szavazati joga pedig csak állampolgárnak van.

Mi sok törvényt, elvet vettünk át idegenből, sokszor ránk károsat vagy legalább is problematikusát; vajon mért nem vettünk át ilyenforma törvényeket is? Pedig ilyen törvényeknek sikerük van és – nem kerülnek pénzbe.

E helyett évekig tartó válságokba visszük országunkat a problematikus egyenlő, általános, titkos választójogért való küzdelemmel és a nemzeti hadseregért való harccal (ez utóbbi – elismerem – nagy dolog, de bajosabb megcsinálni, mint egy új nemzetiségi törvényt).

De nemzetiségeink kultúráját milliókkal segíti a magyar állam – méltányosság címén...

... E héten Kolozsvárott ünnepi közgyűlést tart az EMKE. Hatszáz vendég jelentkezett eddig, és a város aggódik, hogy hol helyezze el ezt a sok embert. Balázsfalván – a 2500 lakosú faluban – 6000 embert láttak szívesen vendégül három napig – a román kultúra nevében.

Kolozsvárott – a 60 000 ezer lakosú városban – 600 vendég gondot okoz – a magyar kultúra nevében. Ehhez – úgy gondolom – nem kell kommentárt fűznöm!!!

Majdnem minden évben tartunk Erdélyben székely-kongresszust; melynek eredménye mindenkor egy-egy memorandum – de sikere egyiknek sem volt. Azt hiszem, már meg is unták a minisztériumok az erdélyi magyarok ügyeit – el is olvasni. A székelyek segítségére miniszterileg Sepsiszentgyörgyre telepített „Hitelbank” akár be is csukhatja a boltját – semmi dolga sincsen. Ma is olcsóbb a Transilvania, az Albia meg a szebeni bank pénze, mint a magyar pénz. És éppen a múlt héten árvezették el a kolozsvári Nemzeti Színház alapítványi birtokát; a magyar kultúrminiszter asszisztenciája mellett – az oláhok vették meg. Ehhez sem kell kommentár.

Hát tessék Kolozsvárra jönni EMKE gyűlésre. De nekünk hiába beszélnek, hiába ígérnek már. Kezdünk nem hinni semmiben, ami Pestről jön, kezdünk nem hinni miniszteri nagy nemzetmentő terveknek.

Ha magyar pap volnék, jövő vasárnap a következő textusról tartanék prédikációt: „*A szívem remeg, elhagyott az erőm és az én szememnek világa kialszik.*” „*Barátaim és szeretteim elfordultak tőlem az én csapásomban, és az én rokonaim is elhúzódnak tőlem.*” (Dávid 38. zsoltár, 11-12. vers).

Hazafias tisztelettel: Kós Károly

Akikért nem szól a harang¹

Vészjelzések egy süllyedő hajóról

Németh László 1939-ben a kultúrát feladatokként és megfeleléseként határozta meg. Kisebbségi sorban a kultúra – legyen az akár a nép tárgyi vagy szellemi hagyatéka, akár a művészetek, az irodalom, a tudományosság, a sajtó vagy a közgyűjtemények, a közművelődés –, az anyanyelvű oktatással együtt az önazonosság-örzs súlyponti terepuma. A kultúrát teremtő vagy azzal élő ember pedig az ősrökségének továbbgondolásáért felelős, az annak való megfelelés következképp sorozatos feladatmegoldást és adekvát válaszokat igényel.

A határon túl szakadt nemzetrészeink közül a horvátországi magyarok soraiban az imént jelzett feladatokat a legmélyebben *Lábadai Károly* ismerte fel, s tette le a legtöbbet a népcsoportja és az egyetemes magyarság szellemi asztalára. A nyugat-bácskai születésű, de újvidéki magyartanári oklevele birtokában, azonnal az eszéki Magyar Képes Újsághoz került értelmiségiben kezdettől munkált a drávaszögi magyarság művelődéstörténeti, néprajzi értékei feltárásának a szándéka: a hetilapban rendszeresen tette közzé búvárkodásának az eredményeit, helyi gyűjtemények létesítésénél, gyarapításánál bábáskodott, terepmunkája terméséből köteteket adott ki önállóan vagy az anyaországi folklorista, Katona Imre munkatársaként.

Az 1990-es évek elején kitört délszláv háború épp szülőfalujában, Bácsgyulafalván érte, s a katonai behívó elől Magyarországra kényszerült menekülni, sok ezer földijével együtt. Szerencsére sikerült átmentenie addigi gyűjtéseit, amiket azután pécsi, gödöllői, váci muzeológusként, egyetemi oktatóként, további kutatásait beépítve, színvonalas szintézisekben, egymás után jelentetett meg. Közben a debreceni néprajzi tanszéken megvédte a nagydoktori értekezését – természetszerűleg a horvátországi magyarság népi kultúrájának a tárgykörében. Nem csoda tehát, ha 2007-ben az eszéki egyetemen újonnan alakuló Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék oktatási koncepciójának a kidolgozására, majd vezetésére őt kérték fel.

Lábadai Károlynak köszönhető tehát, hogy szűkebb pátriája, az alsó-baranyai Drávaszög a magyar régiók között az egyik legjobban kutatottnak mondható a népelet tekintetében. Huszonhárom önálló és társszerzővel megjelent kötete után, ezúttal a közelmúlt és a jelen, közösségének érintő eseményeinek, a megmaradást veszélyeztető etnikai, kulturális, oktatási, politikai folyamatoknak a feltárására vállalkozott.² Az e tanulmányban alkalmazott módszere inkább szociológiai, amelyet azonban nagymértékben segít a néprajzi megalapozottság.

Sajnos, alig ismert az anyaországban az a megdöbbentő tény, hogy az elszakított nemzetrészeink közül a legnagyobb erőziót a horvátországi magyarság szenvedte el: a Trianon előtti, 1910. évi népszámláláskor kimutatott, 124 ezres lélekszáma mára a hetedére, 16,6 ezerre apadt. A szerző rámutat, hogy „*elsősorban a többé-kevésbé homogén nyelvi környezetben élő drávaszögi magyarság és a négy településre olvadt szlavóniai őshonos magyarság életébe avatkozott bele jelentősen a huszadik századi történelem. A horvátországi magyarok kétharmadát befogadó területnek a honfoglalástól őshonosnak számító magyarsága a mögöttünk hagyott évszázadban hat alkalommal vált más-más ország állampolgárává: a trianoni békediktátumig a Magyar Királyság tartozékának számított, majd azt követően a déli szláv államalakulat, a Szerb-Horvát-Szlóven Királyság része lett, 1942-ben rövid időre felette újból az anyaország gyakorolt fennhatóságot, majd a második világháborút követően a titói Jugoszlávia határa-*

¹ A cím a drávaszögi Vörösmarty 2007-ben avatott emlékmű feliratára utal, de attól eltérő, szimbolikus jelentéstartalommal. A Honismeret szerkesztői ezen írás közzétételével köszöntik az idén 60 esztendő Lábadai Károlyt.

² *Lábadai Károly: Élet a háború után.* Mackensen Kft., Budapest, 2009., 120 old.

in belülrre került. Az 1991-ben kirobbant háború szerb megszállást hozott a lakosságnak, s csak hétéves súlyos, ember- és anyagi áldozattal járó időszak után lett a független Horvátország része. Természetesen, ezek az országhatár-változások általában előnytelenül hatottak etnikai térszerkezetének alakulására."

Bár a népcsoportnak a tömbhelyzet határán lévő hat tizede is rendkívül kedvezőtlen helyzetbe került, a maradék kontinentális és tenger melléki szóróvány még inkább ki van téve a beolvadás veszélyének. A kötetből kiviláglik, hogy az egész horvátországi magyarság gyors és drasztikus fogyását elsősorban a születések alacsony, az előregedés magas aránya, a vegyes házasságok többséghez asszimiláló hatása, a második világháború és a szerb megszállás alatt lezajlott etnikai tisztogatás és annak lélektani következményei, az 1991–1998 közötti menekültsorsból adódó, végleges elvándorlás vagy identitásváltás, a többséghez való átállás, a titói Jugoszlávia „fából vaskarika” jugoszláv népszámlálási kategóriája, az utolsó háborút követő gazdasági visszaesés meg a magyar intézményrendszer csupán töredékes regenerálódása, a megreggyant öntudat és a politikai megosztottság együttesen idézte elő.

A horvátországi magyarok kulturális és nyelvi határait boncolgató első fejezetből kiderül, hogy se a tömbhelyzetű és a diaszpórában élő magyarok között, se a magyarság meg a környező szláv és németiség között korábban nem alakult ki kapcsolat vagy népi kölcsönhatás ugyanakkor a XVI–XVII. századtól horvát és szerb bevándorlás, a XVIII. században pedig német telepítés történt a honfoglalás óta magyarlakta Alsó-Baranyába, valamint Kelet-Szlavóniába. A reformáció jelentős színhelyének számító terület vallási endogámiaja is megtartó erőnek bizonyult. Mindamelllett a XIX. század végétől többirányú, tárgyi-szellemi interetnikus hatások is érvényesültek, a nyelvek megtanulásának szándékával „cseregyerek”-rendszert alakítottak ki magyar–horvát–német relációban, hisz az észéki piacon zajló árucserre szükségessé tette az egymás nyelvének az ismeretét.

Lábadai nem kertel: *„a trianoni határok megvonása után komoly nyelvi terror érte a Drávaszög magyar népességét: iskoláiban átmeneti ideig idegen nyelvű oktatás folyt, a közigazgatás nyelve többé nem a magyar lett. Felgyorsult a betelepítés és betelepítés, amely igazán jelentős méreteket a második világháború befejezése után ért el: a területre 1945 és 1948 között a szövetségi letelepedési terv keretében 11 ezer család érkezett Crna Gorából, Hercegovinából és Likából. A jelenség során történetileg kipróbált recept mozzanatai jutottak érvényre: »Az így birtokba kapott területeken az új országok vezetői az őslakosságot először közömbösíteni törekednek, saját lakosságukkal keverni és asszimilálni, hogy ezáltal népességileg igazolják a megszerzett területekhez való jogukat.«³ Az 1990-es évek háborúja azután, a magyarok egyharmadának az elmenekülését, a helyükbe további szerbek telepítését hozta magával, aminek folyományaként e néptöredékünk, a hétéves távollét utáni hazaköltözés ellenére, máig nem volt képes a korábbi erejét visszanyerni.*

A szórványosodást és a népmozgalmi folyamatokat bemutató következő fejezet, a korábban jelzett tények mellett, az utolsó két népszámlálás eredményeinek a drámai különbségét is közli: 1991–2002 között több mint egynegyedével csökkent az ott élő népésünk lélekszáma, ráadásul az önmagukat magyar nemzetiségűnek vallók közül számosan anyanyelvüként más nyelvet jelöltek meg. A korábbi anyanyelvű iskolák és az oda járó gyermekek száma csökkent, hasonlóképpen a diaszpórában működő anyanyelvű iskolák (a magyar nyelvet csak tantárgyként tanító, többségi nyelvű) tagozatokhoz. *„Hogy a szórványosodás felgyorsult folyamatát valamiképpen gátolni – vagy legalább késleltetni – lehessen, újból ugyanannak a három pillérnek kell megerősödni, ami évszázadokon keresztül hozzájárult a horvátországi magyarság megmaradásához: a család, az anyanyelvű iskola és a magyarul élhető itélet.”*

Ezután a szerző számba veszi a kisebbségi alkotmányos jogok és más biztosítékok alakulását. A függetlenné vált Horvát Köztársaság Alkotmánya kétségtelenül államalkotó tényezővé emelte többek között a magyar közösséget, amely kezdettől fogva képviselőt küldhet az országgyűlésbe, a Szabóba. Az alkotmány, a nemzetközi egyezmények és a 2000-ben elfogadott kisebbségi törvény szavatolják az anyanyelv szabad használatát, a kulturális autonómiát. Ama két drávaszögi (a hercegszölösi és a bellyei) járásban és a Vukóvár-Szerém megyei Kórógyon, ahol a magyarok többségben élnek, a nyelvünk hivatalosnak számít, alkalmazása a közigazgatásban, továbbá a nemzeti jelképek használata s a himnusz éneklése megengedett.

A magyar–horvát alapszerződés 1992., majd a kisebbségvédelmi egyezmény 1995. évi aláírása az egymás országaiban élő magyar és horvát közösség identitásának a megőrzését szolgálja. Az utóbbi

³ Ujváry Zoltán: A magyar népi kultúra európai kapcsolatai és az etnikai identitás kérdései. In: Miscellanea I. Folklor és Etnográfia 89. Debrecen 1995. 228. old.

megállapodás nyomán kormányközi kisebbségi vegyes bizottság is alakult, amelybe mindkét nemzetiség delegál tagokat. A horvát kormányt alakító politikai erő, az országgyűlési képviselőt adó magyar szervezettel megállapodván, széles körű beleszólási jogokat nyújt a kisebbségi oktatás, sajtó és anyanyelvi kapcsolatok ügyeibe, ugyanakkor elvárja a kormányzati döntések támogatását. 2003 óta települési, járási és megyei kisebbségi önkormányzatok alakulhattak Horvátországban, az erőiőt mutatja, hogy a magyar testületek száma 2007-re jelentősen megfogyatkozott, ekkor már sokhelyütt legfeljebb kisebbségi ombudsmant tudtak választani.

A tájékoztatás lehetőségeit vázoló könyvrész a magyar nyelvű nyomtatott és elektronikus sajtó formáit vázolja. A jugoszláv időkben 12 fős szerkesztőség által készített *Magyar Képes Újság* nevet viselő hetilap a megszállás alatt, egyharmadára csökkent munkatársi gárdával, kisebb terjedelemben, ritkábban jelenhetett csak meg – mára ismét felfejlődött. 1994-ben az igényesebb történeti, néprajzi, irodalmi írásokat is közlő havi folyóiratként – épp Lábadi Károly szerkesztésében –, indult a *Horvátországi Magyarság*. Emellett néhányszor egyházi és világi évkönyvet, illetve gazdakalendáriumot is közzétettek.

Az eszéki és a pélmonostori rádióban napi, illetve heti kétszer félórás magyar adás készült, az utóbbi időtartamát 2005-ben napi egyóránnyá bővítették. Több mint egy évtizedes kihagyás után az eszéki Szlavón Televízió 2002 óta ismét sugároz kéthetente félórás magyar műsort, *Drávátáj* címmel, sajnálatosan egyetlen főállású munkatárs sem dolgozik ott. A Zágrábi Televízió heti gyakoriságú, Prizma c. adása több nemzetiség közös műsora – készítésében egy magyarul tudó munkatárs sem vesz részt. A magyarországi informatikai kormányzat, amikor kiépítette a Kárpát-medencei e-magyar pontok hálózatát, jó néhány drávaszögi és szlavóniai magyarlakta településre is juttatott számítógépet nyomtatóval, amelyek közösségi használatával megnőtt a bekapcsolódás lehetősége az anyanyelvű internetezés világába.

Két évtized horvátországi magyar könyv- és lapkiadását tekinti át a következő fejezet. A háború előtt csak a művelődési egyesületeket összefogó Horvátországi Magyarok Szövetsége (HMSZ) foglalkozott könyvkiadással. A *Troszt Sándor* szerkesztette tíz évkönyvük elsősorban helytörténeti, néprajzi, oktatási dolgozatok megjelenési fóruma volt, a szövetség emellett néhány monográfiát, szépirodalmi kötetet, tankönyvet és tanári segédkönyvet is kiadott.

Az 1993-ban megalakult új szervezet, a *Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége* (HMDK) – az érdekvédelem mellett – kulturális identitásörző feladatokat is vállalt. Ennek jegyében három év múlva létrehozta a HunCro Lap- és Nyomdaipari Kft-t, amely a máig megjelenő Új Magyar Képes Újság és a később mellékletévé vált Horvátországi Magyarság kiadója. 1996-ban, Zágrábban a tudományos fokozattal rendelkező, magyar kötődésű értelmiség kevésbé politikáló része a Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Társaságba tömörült. Horvát-magyar kapcsolattörténeti konferenciákat szervez (különös tekintettel a népeinket összekötő Zrínyi Miklós opusára), amelyek anyagát két-nyelvű tanulmánykötetekben teszi közzé.

1998-ban a HMDK-val szembenállók – a pluralizmus jegyében – megalakították a *Magyar Egyesületek Szövetségét* (MESZ), hozzájárulva ezáltal a maroknyi magyar közösség politikai megosztásához. Egészséges versengés helyett ellenségeskedés jellemzi az ottani magyar közéletet – választások előtt egymás becsmérlésével a másik kiszorítására törekednek –, a jelenséget a tudós szerző a közösség fennmaradása szempontjából elítéli. Mindamellett a MESZ a Hagyaték című havi folyóirattal bővítette a magyar orgánumok sorát, többnyire tematikus lapszámokkal jelentkezik.

Az 1991-es délszláv testvérharcot megelőzően, a HMSZ kézikönyvtára mellett, a pélmonostori Népegyetem központi könyvtára és fiókjai látták el az ott élőket anyanyelvű olvasnivalóval. A megszállás idején a HMSZ gyűjteményének nagy része szétszóródott, ezért is sürgeti Lábadi új, jól felszerelt bibliotéka létrehozását. Az általa megszervezett, majd vezetett magyar egyetemi tanszéki Eszéken törekszik a tudományos igényeknek is megfelelő könyvtár kialakítására. Gondot jelent továbbá, hogy az egész országban nincs egyetlen olyan könyvesbolt sem, amely a horvátországi és magyarországi magyar nyelvű kiadványok értékesítését beillesztené a tevékenységébe.

A drávaszögi táj első, tudományos igényességű bemutatására 1976-ban *Baranyai Júlia* vállalkozott: a Vízbe vesző nyomokon c. kötete azóta több kiadást is megért. Az 1980-as évek végéig még néhányan, mások is fontosnak érezték egy-egy település vagy kistáj históriája, egyháztörténete, néphagyományai részterületeinek a feltárását. „A déli szláv háború idején és azt követő periódusban elsősorban a szétszóródás, a szétszórattatás és a megsemmisülés közelsége tovább sietette, hogy sorra jelenjenek meg a helytörténeti, néprajzi, demográfiai, kultúrtörténeti színezetű könyvek horvátországi magyar kutatóktól vagy olyan anyaországiaktól, akiknek kutatómunkája kötődik a vidékhez.” E kötetek nagyobb hányada

a Lábadi házaspár – Károly és Lábadiné Kedves Klára – nevéhez fűződik. A nemzetfenntartó stratégia kialakításában is fontos szerepet játszhatna, ha a két kormány eleget tenne a kisebbségi vegyes bizottság ama ajánlásának, miszerint kölcsönösen támogatják mindkét kisebbség évente legalább 3-3 irodalmi, tudományos és/vagy szépirodalmi művének a kiadását.

Nem ad túl sok bizakodásra okot a könyv anyanyelvű oktatással foglalkozó része. Beszámol a megszállt terület magyar iskolarendszerének 1991-et követő felbomlásáról, amikor is mindössze hét tanító, tizenegy tanár és két óvónő vállalta a hősies helytállást. A viszonyokat jól jellemzi, hogy a szerbiai tanterv szerinti oktatásra, cirillbetűs adminisztrációra kötelezték őket, a két legnagyobb magyar iskolaközpontot, a laskóit és a vörösmartit összeolvastották, a korábban kétnyelvű középiskolában, Pélmonostoron pedig megszűnt a magyarnyelvűség. Az anyaországba menekültek részére ugyanakkor Zánkán, Harkányban, Mohácson, Siklóson meg másutt menekültiskolák létesültek, ahol horvátországi tanterv szerint, onnan érkezett pedagógusok foglalkoztak a gyermekekkel. A Horvátország szabad területeire vetődött magyar gyermekek rendelkezésére csak horvát tanintézetek álltak ezekben az években, így őket később középfokon is horvát iskolákba írták, növelve a magyar ajkú közösség veszteségét.

2000 óta törvény rendezi a kisebbségi iskolák státusát Horvátországban, amely az óvodától az érettségig lehetőséget tesz az anyanyelven folyó képzést. Pozitív diszkriminációt alkalmazva, egészen kis létszám esetén is indulhatnak tagozatok. Vörösmarton, Laskón és Kórogyon teljes egészében anyanyelven zajlik az általános iskolai oktatás (néhány falusi, alsós tagiskolával), Zágrábban kétnyelvű intézmény működik, emellett tíz-egynéhány településen anyanyelvűpolásra nyílik lehetőség. Sajnálatos tény, hogy Kopácson, az Árpád-kori magyar halászfaluban, 2005 tavaszán, gyermekhiány miatt lakat került a több mint félezer éve fennállt magyar iskolára. Sokak aggodalmának adott hangot ezzel kapcsolatban az akkori magyar országgyűlési képviselő: Kopács *„lakossága évszázadokon át dacolt a portyázó, zsákmányoló éhes hadakkal. Igyekezett megőrizni nyelvét, kultúráját és hagyományát, és most az Európai Unióhoz való csatlakozás küszöbén, mikor a többnyelvűség kérdéssé válása megnyitja a lehetőségeket a kisebbségi nyelvek pozíciójának megváltozásához, a kopácsi iskola bezárása számomra végveszélyt jelent.”* A döntően magyar lakosságú településen megnyíló horvát tagozat Lábadi Károly szerint is akadályt gördít az anyanyelvű kultúra megismerése és elsajátítása felé vezető útra, a magyar oktatás tradíciójának a megszakadásához vezet. Sajnos, Kopács esete nem egyedülálló a Drávaszögben, más magyar falvakban is kétségessé vált az anyanyelvű tagozat indítása, a csökkenő gyereklétszám vagy a szülők érdektelensége miatt.

Aggasztó jel a jövőre nézve az is, hogy a magyar óvodásoknak csupán az egyharmadát írták 2008-ban magyar tagozatú általános iskolába. Pedig az 1999-es év Eszéken a Magyar Oktatási és Művelődési Központ megnyitását hozta, amely néhány éve már nemcsak általános gimnáziumként, hanem szakközépiskolaként is működik. Amíg az anyaországi felsőoktatási intézményekbe iratkoztak egy része nem tért haza, addig az ottani értelmiség megerősítését szolgálhatja az eszéki Josip Juraj Strossmayer Egyetemen 2007 ősztől elindult anyanyelvű képzés. A magyar tanszék hungarológusokat és kommunikációs szakembereket bocsát ki, alap- és mesterfokon. Mivel a magyar más szakokkal párosítható, megnő az itt végzők elhelyezkedési lehetősége. A Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék létrehozásában és működtetésében Lábadi Károly tanszékvezetőnek és Juhász György lektornak oroszlárnész van.

A közoktatásban részt vevő magyar pedagógusok – politikai alapon – két szakmai szervezetben tömörülnek, amelyek viszonya, együttműködési hajlandóság híján, ridegnek mondható.

A megosztottság sajnos az anyanyelvű hitéletet is elérte a háború alatt. Nem csupán a templomtornyok váltak a mesterlövészek célpontjaivá, hanem a lelkipásztorok jó részét is elűzték. Az épségben maradt isteni hajlékokban a megszállás alatt ökümenikus istentiszteletek zajlottak, mindenkit befogadva, felekezettől függetlenül. A keresztlések száma évtizedek óta csak a töredékét teszi ki a temetéseknek, az egyházközségek híveinek a száma ugyanúgy megcsappant.

A katolikus magyarok lelki gondozását mindössze egy atya, a kisköszegi plébános látja el anyanyelven – hat településen szolgál –, másutt horvátul vagy két nyelven dicsérik az Urat. Jó hír viszont, hogy Csúzán, egy helyi vállalkozó jóvoltából, nemrég új templom épült, Djakovárról és Pécsről pedig magyar teológus hazatérését várják.

A református egyházat a háború két részre szakította: megközelítően azonos számú hivat számlál a Horvátországi Református Kálvini Egyház és a Horvátországi Magyar Református Keresztény Egyház. Amíg az elsőkben – tekintettel a vegyes házasságokra, de a többségi elvárásokra is – egyre gyakoribb a szertartásokon a horvát szó, addig a másodikhoz tartozó lelkészek és hívek, nem csupán az egyház ne-

vében, hanem a gyakorlatban is ragaszkodnak a magyarságukhoz. Szomorú, hogy a horvát állami, de még az anyaországi egyházi vezetés is jobban támogatja az elhorvátosító egyháztestet, a két egyház között pedig minimális a párbeszéd, jobbára egyéni kapcsolatokra korlátozódik.

Mindkét történelmi egyházban tehát visszaszorulóban az anyanyelv, különösen a szórványgyülekezetekben – mivel a hívek egyre kisebb hányada beszél magyarul – horvátra változik a liturgia nyelve. Lábadai professzor joggal állapítja meg: „*Identitásuk és anyanyelvismeretük kicserélődik, a nyelvváltás az identitásváltás velejárójává válik (...) Bizonyára a jelen lévő széttagoltság, széthúzás, ellenségeskedés is gyengíti és rombolja a közösséget.*”

Ilyen ellentmondásos helyzetben a civil szféra szerepe felértékelődik az összetartás és a túlélés szempontjából. A háború előtt Laskón, Vörösmarton, Kopácson és Kórógyon néprajzi, helytörténeti gyűjtemények szolgálták az ott élő magyarság önismeretét – anyaguk jelentős része 1991–1998 között megsemmisült vagy elrabolták. „*A magyar szellemi és tárgyi tényezőket a megszállók egyszerre gyengítették és pusztították, ennek következtében a drávaszögi magyarság társadalmi ökológiája elkezdett felbomlani*” – olvassuk Lábadai Károly megállapítását. A terület Horvátországba való reintegrációja után sem gazdaságilag, sem tudatilag nem volt képes teljesen visszailleszkedésre a magyarság, ezért többségi és anyanemzeti segítség szükséges, „*hogy az egyetemes magyar kultúrából erőt és energiát meríthessenek a drávaszögi magyarok. S ha lesznek anyaországi múzeumi szakemberek, akik segítő kezet nyújtanak, hogy a kis falusi gyűjtemények, ha megfogytakozott kiállítási tárgyakkal is, újból megnyílhassanak, akkor a reményvesztettségnek is útját lehet állni. Mert minden gyűjteményt azzal a céllal hoztak létre, hogy igazolják: az elődök gazdagon megrakott kaptárakat hagytak utódaikra, s a bennük rejtkező múlt tisztelete erőt és kitartást adhat az újrakezdéshez és talpraálláshoz.*”

Az etnográfus szerző legmarkánsabban a megtartó emlékezet és hagyomány fejezetében villanthatja fel szakírói és nemzetfélő erkölcsi erőit. Először is rámutat, hogy az 1990-es évek alatt bekövetkezett nagyfokú lélekszámcsökkenés „*erőteljesen hozzájárult a magyarság kultúrafenntartó erejének gyengüléséhez, emellett a háborús esztendő alatt megjelentek azok a törekvések is, melyek a magyarság identitásudatának megsemmisítését célozták. Olyan eszközöket vettek igénybe, melyek a létét kérdőjelezték meg: az erős hadi propaganda másod-, harmadrangú polgárokká degradálta őket, korlátozták nyelvük használatát, megszokott írásuk helyett a cirill betűs írásmód vált hivatalossá, lecserélték a korábbi feliratokat, számos utalás hangsúlyozta, hogy történelmük lényegtelen, közösségükre a megsemmisülés várhat stb. A több helyen épülni kezdő ortodox templomok arra emlékeztették őket, hogy ez a vallás lesz majd uralkodó. A felgyújtott református és katolikus isteni hajlékok csak fokozták a félelmet. Mindenáron múltjuk felejtését akarták reájuk kényszeríteni.*”

A magyarlakta vidékek felszabadulása utáni helyi kezdeményezéseknek a szerző különös jelentőséget tulajdonít, hiszen céljuk a közösség újra összekovácsolása, az együvé tartozás megélése. A korábban vázolt hanyatlással párhuzamosan e nép életrealitásának a jó példáival is találkozhatunk: csökkenő magyar népességű településeken is hagyományörző egyesületek alakulnak, új alkalmakat keresnek és találnak az együttlétre. A néprajzos Lábadai Károlynak feltűnik, hogy például a lakodalmakban érzékelhetően megnőtt a magyar és horvát zászlók, szalagok együttes használatának a gyakorisága, a vacsora előtt mindkét himnuszt eljátsszák. Ez egyaránt kifejezheti a sorsközösség vállalását, de az állami lojalitás demonstrálását is.

A temetések, halottak napi szokások, a halottkultusz felerősödésének számbavétele után megállapítja, miszerint „*a jeles napok, ünnepi szokások cselekményrendszerére a hét esztendeig tartó háború úgy hatott, hogy megfakultak, szegényesebbé váltak, vagy teljesen eltűntek.*” Lassan a múlt kódébe vész a húsvéti locsolkodás, viszont sok helyütt újraéledt a májusfa állításának, majd a hó végén a kitáncolásának, döntésének a szokása. Az észéki televízió magyar szerkesztősége kezdeményezte néhány éve a Luca-napi népszokások felelevenítését és népszerűsítését. A farsangi kakasütést és a hozzá tartozó közösségi eseményt is több faluban feltámasztották a tetszhalálából, ugyanaz vonatkozik az aratási ünnepségekre is. A kutató figyelmét az angolszász hatásra, újabban meghonosodó Halloween-szokások sem kerülnek el.

Bár – ellentétben a bácskai, bánági (politikai indítékú) gyakorlattal – Alsó-Baranya magyarsága a jugoszláv időkben is ápolhatta anyanemzeti kapcsolatait, ez a menekülsors alatt elmélyült. Mivel a háború miatt családok ezrei töltöttek több esztendőt Magyarországon, természetes emberi, települési, civilszervezeti kapcsolatok is kialakultak, amelyek jó részét ma is ápolják. Több szokás, esemény – pl. a falunapok – meghonosodása, testvértelepülési együttműködés is ennek köszönhető.

A csúzai szüreti bál, a vörösmarti, laskói ballagóbál, a borversenyek, a kopácsi halásznok és halpaprikásfőző verseny, más gasztronómiai eseményekkel együtt, mind-mind nemcsak helyi önazonosságot erősítő, hanem a tágabb régió határon átnyúló jelentőségű, egyben a többség és az anyanemzet érdeklődését is felkeltő alkalmak. Karancs pedig – egyedüli faluként a Drávaközben – elnyerte az „etno” jelző használatának a jogát, mivel a népszokásait olyan szinten képes feléltetni, ami által a falusi turizmust is fellendítheti. A háború alatt megrongálódott művelődési otthonok felújítása – szintén részint anyaországi segítséggel –, hasonlóképp a közösség újraeledését, a „mi-tudat” megerősítését szolgálja. Különösen fontos ez, amikor a megosztottság következtében a két ottani politikai székértábor még a nemzeti ünnepeinket sem képes közösen megszervezni.

Közösségi öndiagnózis, illetve a megmaradás esélyeinek a számbavétele zárja a kötetet. A szerző áttekinti a gazdaság gondjait, hisz a megszállás következményeként, máig az ország legelmaradottabb térségei közé tartozik Alsó-Baranya. 2001–2002-ben pl. az aktív lakosság héttizede(!) munkanélküli volt, közöttük több száz felsőfokú végzettségű. Mivel a helyzet azóta is vajmi keveset változott, nem csoda, hogy a fiatalok közül sokan a háborút követően nem tértek vissza vagy elvándorolnak, aggasztóan előregyítve ezáltal a településeket. A bellyei uradalom, később mezőgazdasági kombinát a XX. században kiemelkedő teljesítményéről vált ismertté, mára csupán veszteséget termelő, dolgozói javát elbocsátó üzem, pedig korábban a magyarok lakta térség legnagyobb munkaadója volt.

A kopácsi réten több mint egy évtized alatt sem történt meg a teljes aknamentesítés, így a hagyományos halászat, az ártéri nád- és gyékénytermelés is visszafejlődött. A gazdasági szerkezetváltás elmaradását minden ott élő a bőrén érzi: sok család csupán idénymunkát képes vállalni, ahol – visszaélve az érintettek kiszolgáltatott helyzetével – emelt munkaidővel, éhbérért dolgoztatják az embereket. Némelyek kertészettel próbálkoznak, de az eszéki piacon való értékesítést a szaporodó hipermarketek kínálata nehezíti meg. A távlatnélküliség a fiatalok külföldi munkavállalását, s nem a szülőföldön maradást ösztönzi. Az ősidők óta zajló, ottani hegyaljai szőlőtermesztés is visszaszorulóban van. Megrendítő, hogy e csodálatos borokat termő kisbirtokokat horvát újjgazdagok veszik meg, akik már csupán napszámokként dolgoztatják az egykori tulajdonosokat. A vörösmarti pincékből a hétvégeken egyre gyakrabban többségi nyelvű énekszó hallatszik, sőt magyar nyelvhasználatáért már volt; akit meg is vertek a kaptos új „honfoglalók”...

A Lábadi Károly által megszólaltatott helybéliek észlelik a beolvadás felerősödését, s azt, hogy a megmaradás alappillérei az egyház és az iskola. Az eszéki magyar oktatási központ egyik tanulójának tartást ad, hogy e „kulturális fellegvár” tagja lehet, hisz – ahogy mondja – *„én kiskoromtól kezdve olyan nevelést kaptam, hogy büszke legyek arra, hogy magyar vagyok, és ezt hangoztassam is (...) egyre kisebb azoknak az embereknek a száma, akik büszkéek rá, hogy magyarok, akik anyanyelvükön szeretnének továbbtanulni (...) ahol az egyik szülő horvát, ott már magyar gyerek nem lehet, és ha tovább nézzük, akkor a magyar gyerekek horvát közösségbe kerülnek, ott találnak maguknak barátokat, és szinte fokozatosan elvesztik anyanyelvüket. Már nem is tudják helyesen beszélni, már szinte horvátul gondolkodnak, és így szépen lassan elveszik a magyarságuk.”* A megkérdezett fiatal számára nem kétséges az sem, hogy magyar párt válasszon magának, hogy a következő nemzedék is megőrizhesse az anyanyelvét és hovatartozását.

Fontos és jellemző tünetre mutat rá egy másik diáktársa a nyelvhasználat terén: *„Van olyan, aki, mondjuk, behódol, valaki viszont nem. Nem értem azokat, akik ha vagyunk húszan egy társaságban – tízenkilenc magyar és egy horvát –, és akkor mindenki elkezd horvátul beszélni, hogy az az egy megértse. Szerintem épp fordítva kellene: ha mi vagyunk többen, akkor ők alkalmazkodjanak hozzánk, és ne mi hozzájuk.”*

Lelkipásztorok, presbiterek tudósítanak a kötetben arról, hogy a korszellemnek megfelelően egyre többen idegenednek el a vallástól. A gyülekezetek lélekszáma fogy, és tagjai egyre idősebbek lesznek, még a nemzetmegtartónak ismert református egyházon belül is. A közösségéért talán legtöbbet tevő, csúzai és vörösmarti lelkész sem tud mást jósolni, mint hogy *„az olyan helyen, ahol egy homogén vagy tiszta magyar közösség található, bizonyára nagyon sokáig fínt fog maradni, vagy meglesz, de még egy olyan helyen, ahol ki van téve egy város vonzásának vagy a beolvadás veszélyének, vagy körbe van véve horvát lakossággal, tehát ott óriási nagy gyorsasággal meg fog történni a beolvadás.”* Jól látja a szerző, hogy *„az egyéni meglátások, sajnós, nem állnak össze egységes cselekvési tervvé. Jelenleg hiányzik az az erő, amely összegyűjtené őket, s a helyzet orvoslására válaszokat fogalmazna meg az egész közösség nevében.”*

Egyértelmű Lábadi Károly erkölcsi állásfoglalása a kettős állampolgárság kérdésében. Miután Horvátország a határon túl élő horvát nemzetiségűeket természetesen befogadta a nemzeti közösségébe, a kötetben megszólaltatott horvátországi magyarok mélyesen elítélik a magyar balliberális kormány ellenkező értelmű törekvéseit. Ők, akik a megszállás éveitől, vagy a szülőföldjükön maradvá vállalták a szerb megaláztatásokat, vagy a menekülsorsból visszatértek, jogos csalódottságot éreztek a népszavazást megelőző negatív kampány, majd az eredménytelenség nyomán. A referendum után a menekültek egykori lelkeséje, az ottani magyar református egyház mai vezetője így nyilatkozott: „*Hát nincs Magyarországon kétféle magyar, aki igent mondott volna ránk? Nem tudom elhinni, hogy az emberek ennyire nem érzik, mit tettek azzal, hogy eltaszítottak bennünket maguktól, hogy tulajdonképpen szentesítették Trianont. Gondolom, azok, akik igennel szavaztak, ugyanolyan vacakul érzik most magukat, mint mi itt, a határon kívül. És nekik is üzenem, hogy mi nem adjuk fel!*” Tudatosodott az ott élőkben, hogy a határokon kívül rekedtek csak egymásra számíthatnak.

A professzor szerint ugyanakkor „*semmi se zárja ki annak a lehetőségét, hogy a magyarországi pártok és a határon túli magyar szervezetek között mindannyiunk számára megnyugtató megoldás születne a jövőben, amelyben továbbra is benne van a kettős állampolgárság könnyített úton való megszerzésének a lehetősége. A válaszokból a következmények is levezethetők: az asszimiláció pusztítóbb lesz, ugyanakkor az anyaország fogyatkozó lakossága is megsínyli, hogy a betelepülés természetes üteme a népszavazás idején keletkezett lélektani riogató – ti. hogy 800 ezer határon túli magyar szándékozik áttelepülni – következtében keletkezett ellenszenv miatt a minimumra apad, s a magyar nemzet nem tud kitörni az előregedés csapdájából, végképp az előregedő társadalmak táborába sodródik.*”

Ha a baranya-szlavóniai nemzetrészünk élni tudna a törvény adta jogaival, annak betűit átültethetné a gyakorlatba, „*ha sikerül kizárnia az ellentéteket a mindennapi és egyházi életéből, s mind az államfenntartó nemzet, mind az anyanemzet irányában egységes kérésekkel és igényekkel lép fel infrastruktúrája, érdekképviselete, kulturális önfenntartása és önazonossága további megőrzése érdekében, talán sikerül késleltetni azokat a borúlátó jóslatokat, melyek szerint húsz-harminc év múlva a horvátországi magyarság eltűnik mint demográfiai tényező.*” Ehhez azonban elengedhetetlen az anyaország gazdasági segítsége, az ott élőknek munkát adó, tőkeerős magyarországi befektetők megjelenése a határ menti térségben, a „mostohaanyai” attitűd meghaladása. Amennyiben pl. magyar–horvát közös beruházások történének itt, kidolgoznák a megmaradást szolgáló gazdasági programot, az olyan anyagi háttérrel biztosíthatna a drávaszögi magyarságnak, ami lassítaná az elvándorlást, a beolvadást. A munkalehetőség javulása magával hozhatná a népmozgalmi mutatók jótékony változását, következésképp módosulhatnának a szülők iskolaválasztási szokásai, távlatot adván a jövőnek.

Lábadi Károly felelős értelmiségiként jól látja e kívánt megújulás belső feltételeit is: „*Ha nem teremődik meg a belső béke, az érdek- és civil szervezetek közötti feszültség, ellenségeskedés nem oldódik, nem jön létre az érdekképviseletek, az egyházak és társadalmi csoportok közötti kompromisszum, egységes fellépés híján hiábavaló lesz a megmaradásért folytatott küzdelem, mert a közösségek atomizálódásával egyénileg nem lehet kilábalni az asszimiláció felé vonzó erőteréből. Ebben a közös vállalkásban meghatározó szerep hárul a közösség minden tagjára. Fel kell ismerni, hogy a papírvékony értelmiségi réteg szembenállása még nem ok arra, hogy a maroknyi népcsoport is székértáborokra szakadjon. A tragikusnak mutatkozó helyzet sem jelenti azt, hogy a drávaszögi magyarság belátható időn belül teljesen megsemmisül, feloldódik a 'népek tengerében', hiszen a századok során nem egyszer önkaratán kívül sodródott hasonló helyzet peremére. Csak akkor nem lesz ijesztő és kiüttlal a jövő, ha a köztudatban ennek ellenkezője fészkel be magát, s az etnikai közösség minden tagja tőle telhetően tesz valamit annak érdekében, hogy a horvátországi, drávaszögi magyarság száz esztendőkön keresztül formálódott identitástudata ne szűnjön meg, ne váljon szorongóvá, mert az cselekvőképességének elvesztésével jár.*”

Ahogy utószavában földije, a szintén bácskai születésű Mák Ferenc rávilágít, „*tényismeretének mélysége mellett az elkötelezettség hőfoka az, ami jelentős eseményt avatja Lábadi Károly jövőt firkésző, egyszerűsített a jövőre nyitott írását.*” A megtartó emlékezet, a hagyomány, a keresztény nemzeti értékrend alapján álló szerző – a kedvezőtlen tények reális számbavétele dacára – nem sugallhat reménytelenséget, hanem a teendők sürgetésével, cselekvésre sarkall. Nála többet senki nem tett e táj történetének, az ottani nemzetrészünk népeletének a feltárása érdekében, így ő tudhatja a legjobban, hogy nem lehetetlen az újjászületés, a feltámadás. Csak legyen hozzá élni akarás, hit, felelősségtudat és küldetéses erő – no meg egy, a nemzeti szolidaritást végre a középpontba állító Magyarország!

Székely András Bertalan

A Nemzeti dal múzeumkerti legendája – hagyomány és valóság

Az 1848. március 15-i forradalmi nap eseményei gyermekkorunktól bennünk élnek. A Pilvax kávéház, Landerer és Heckenast nyomdája, Múzeumkert, Táncsics börtöne... Az otthon hallottak és a tanórákon tanultak, a könyvekből, szakmai és ismeretterjesztő lapokból, a rádióból, a televízióból és most már mindinkább az internetről megismerhető tudnivalók e nagyszerű eseményről mind-mind ismeretünk és, ami sokkal fontosabb, identitásunk részévé tették '48 márciusát. De egy-egy érdekes előadás, egy-egy nagyon jó film mellett a legjobban az ünnepségek folyamán válik élményszerűvé mindaz, ami 1848-ban történt.

Az ünneplés legfontosabb központi színhelye már hosszú évtizedek óta a Magyar Nemzeti Múzeum lépcsője, kertje. Az emberek nagy többségének a 48-as forradalom hallatán rögtön a Múzeumkert jut az eszébe, mint a legemblemikusabb helyszín; és amikor felidézik magukban a helyszínt, akkor mindenki a Nemzeti dalt szavaló Petőfit képzei el vagy az őt évről évre megidéző előadót. Érdekes, hogy leginkább elfogadott ünnepünk egyik legelőbb mozzanata valójában csak legenda, olyan legenda, amely hagyományt szült.

Már több mint száz éve egy emléktábla hirdeti a Nemzeti Múzeum lépcsőzete bal (a múzeumból nézve jobb oldali) mellvédjének falában, hogy Petőfi Sándor 1848. március 15-én „*e helyről szavalta el*” a Nemzeti dalt. A korabeli újságok híradásaiból tudjuk, hogy az emléktábla-állítás 1898-ban, az 50. évfordulón merült fel. Az emléktábla költségeinek fedezésére a Bölcsészhallgatók Segélyező Egyesülete indított gyűjtést. Az adományok azonban lassan csordogálhattak, mert az aranyozott betűkkel kivéssett márványtábla ünnepélyes leleplezésére csak 1900. március 15-én kerülhetett sor. Az emléktábla ötlete Beöthy Zsolt irodalomtörténész, akadémikus, egyetemi tanártól származott, valószínűleg ő fogalmazta annak szövegét is. A Petőfi-emléktábla avatásakor Ónody Jenő joghallgató szavalta el a megjelölt mellvédről a Talpra magyart, majd Vörös Béla bölcsészhallgató mondott ünnepi beszédet. Ezt követően került sor az emléktábla leleplezésére. A *Budapesti Hirlap* tudósítása szerint: „*A tábla láttára percekig tartó éljenzés hangzott föl.*” A tetszésnyilvánítás után Hanzséros Bálint szavalta el erre az alkalomra írt ódáját.

Ez az emléktábla is jól tükrözi a korabeli köztudatot, melyet akkor még nem cáfol meg a történetírás sem. A történettudomány 1848-ról szóló szakmunkáin kívül a népszerű kalendáriumok és a különböző napilapok március tizenötödikei számai is erősítették a közvéleményben ezt a tévhitet. Ez aztán olyanira meggyökeresedett, hogy tulajdonképpen mind a mai napig tartja magát, noha évek óta minden ünnepi közvetítés kapcsán elhangzik a médiában, hogy Petőfi a Nemzeti Múzeum előtt nem szavalta el a Nemzeti dalt.

A Nemzeti dalt Petőfi két nappal a forradalom előtt írta – eredetileg a tervbe vett József-napi népgyűlésre. A forradalom versét a Landerer-Heckenast nyomdában nyomtatták ki (a Szép utca és a Kos-

suth Lajos utca sarkán ma is álló épületben) a *Tizenkét pont*tal együtt, mégpedig úgy, hogy Petőfi emlékezetből vetette papírra az egyes versszakokat, mivel a költemény eredeti kéziratát otthon felejtette. A „magyar sajtónak censura által meg nem fertőzöttettségéből az első törvényes testvérpárt” (Kléh István) fél tizenkettőkor kezdtek nyomtatni és ahogy elkészültek, már szét is osztották az akkorra már szép számmal megjelent pesti polgárok között. (A *Tizenkét pont*ot német nyelven is kinyomtatták a pesti német ajkú polgárság számára. A Nemzeti dal először 1848. március 18-án jelent meg német nyelven, Zerffi Gusztáv fordításában, a Pesten kiadott *Spiegel*ben.) Egy óra tájban a forradalom „szervezői” kihirdették, hogy délután 3 órakor a Nemzeti Múzeum udvarán folytatódik a népgyűlés és ott osztják szét majd az addig elkészülő nyomtatványokat. Ezeket egyébként kiragasztották az utcasarkokra is, sokan így olvasták először.

A délutáni, múzeum előtti népgyűléssel kapcsolatosan Petőfi a következőket jegyezte naplójába: „*A szakadó eső dacára mintegy tízezer ember gyűlt a múzeum elé. A szabad téren, szabad ég alatt vész előtt zúgó tengernek látszék felülről a sokaság.*” Petőfi tehát felülről, a múzeumlépcsőről, illetve a lépcső oldalpárkányáról látta az egybegyűlteket és egy rövid beszédet biztosan mondott. Ennek a népgyűlésnek több szónoka is volt: Petőfi mellett Vasvári Pál és Irinyi József.

Arra, hogy Petőfi beszédet mondott *van*, arra azonban, hogy elszavalta volna a Nemzeti dalt a múzeum előtt, *nincsen* egykorú forrás. Sem ő nem ír róla naplójában, sem a márciusi ifjak visszaemlékezéseiben nincs rá adat, de az 1848 márciusában megjelenő és a nagy nap eseményeiről szóló hírlapi beszámolóiban sem olvashatunk erről. Pedig az egykorú tudósítások minden egyes helyen megemlítik, hogy Petőfi március idusán hol szavalta el híres költeményét. Ezekből biztosan kiderül, hogy elszavalta a Pilyvax kávéházban, majd az orvostanhallgatók és harmadszor a joghallgatók előtt is. Este a Nemzeti Színházban Egressy Gábor adta elő a verset.

A múzeum udvarán tartott népgyűlésen tehát Petőfi Sándor nem szavalt, csak egy rövid buzdító beszédet tartott, lehetséges, hogy a jelenlevők közül számosan emiatt gondolhatták (messzebb állva, nem hallva őt), hogy a Talpra magyart szavalja. Egy ilyen szemtanú volt gróf Zichy Jenő, aki 14 évesen egy, a múzeummal szemközti házból látta Petőfit „szavalni”. Zichy 1904-ben emlékezett vissza, amikor már az utókor emlékezetébe élesen bevésődött a múzeum mellvédjén szavaló Petőfi alakja. „*Gyermek voltam, de ma is úgy hallom, fülemben cseng, hogy ébredj magyar.*” Zichy láthatta Petőfit, de hallani, legalábbis tisztán aligha hallhatta őt (hangosítás hiányában). Mindenesetre az „ébredj magyar” felszólítás eljuthatott a szemközti házból figyelő Zichy füléig, igaz ilyen felszólítás a Nemzeti dalban nem szerepel. (Petőfi beszédében azonban szerepelhetett.) A tévedés, illetve a hagyomány születéséhez mégis a leginkább talán az a grafikai ábrázolás járulhatott hozzá, amely a Vahot Imre szerkesztette *Pesti Divatlap* 1848. április 22-i számának mellékletében szerepelt. A melléklet a Kálóczy János által megzenésített Nemzeti dal kottáját tartalmazta, a kotta címlapján az oldalpárkányon szavaló (beszédet mondó) Petőfi ábrázolásával. Ez az ábrázolás aztán másolatokban és különböző variációkban terjedt el, illetve jelent meg újra és újra. (Lásd lapszámunk borítóját.)

Mi történt akkor valójában 1848. március 15-én a Nemzeti Múzeum előtti tágas téren?

Először is kiosztották az időközben kinyomtatott *Tizenkét pont* és a Nemzeti dal példányait, melyre Birányi Ákos, az egyik „márciusi ifjú” így emlékszik vissza: „...*a nyomtatvány-kiosztók ezeket előbb egyenként adogatni kezdték, de csakhamar ostromolt várkint rohantatván meg, csomónként magasra feldobták, s úgy szórták a nép közé. Ezer kéz viaskodott a légben utánok, és százat meg százat összetéptek, csak hogy még rongyait is szerencsések lehessenek birni...*” A Nemzeti dal egyik nyomtatott példányát maga Petőfi adta át ünnepélyesen Kubinyi Ágoston múzeumigazgatónak, melyre saját kezűleg a következőket írta: „*Az 1848diki március 15kén kivívott sajtószabadság után legeslegelőször nyomtatott példány, s így a magyar szabadság első lélekzete.*” (Ezt a példányt ma is őrzi az Országos Széchényi Könyvtár.) Petőfi, Vasvári és Irinyi említett beszédein kívül még egy említésre méltó esemény történt: a népgyűlés elhatározta, hogy a pesti Városháza elé vonul és képviselői útján a *Tizenkét pont* elfogadását követeli a tanácsnokoktól. Közfelkiáltással a küldöttség tagjává választották *Jókain, Irinyin, Vasvárin, Irányin* és Egressyn kívül természetesen *Petőfit* is.

A Nemzeti dal „múzeumkerti” hagyománya immár több mint 160 éves, szinte egyidős a forradalommal, az aznapi valós történésekkel. Bár tévedésen alapul, elmondhatjuk, hogy az idő folyamán szép és nemes legendává vált. Olyan hagyománnyá, melyet nem szeretnénk elveszteni.

Debreczeni-Droppán Béla

Öt év, tizenkét emlékhely

Az Elpusztult és Pusztuló Magyar Falvakért Alapítvány életéből

Mint a földkerekségen mindenütt, az örök változás az egyedüli állandó, minden mozgásban van. A tétel a településekre és hálózatukra ugyancsak érvényes. Alakulásuk hol lendületes, hol stagnáló képet mutat. Hazánkban, a Kárpát-medencében hasonló a helyzet, ahol a bekövetkezett történeti folyamatokat általában a honfoglalás idejétől vizsgáljuk és elemezzük, jóllehet célszerű visszatekinteni korábbi időkre.

Így áll a dolog a településekkel is. A neolitikum óta különböző népek által folyamatosan lakott Kárpát-medencében a különböző kultúrákat teremtő népek életmódjuknak megfelelő lakóhelyeket hoztak létre, és azok hálózatát alkották meg. A neolitikor letelepedett, földműveléssel foglalkozó népei például az élővizek, (folyókák, tavak) partjain alakították ki ún. *tell* településeiket, a nomád nagyállattartók pedig életmódjuknak megfelelően gyorsan változtatható lakhelyeken éltek. Már ebben az időben hajózták az arra alkalmas folyókat és egyéb vizeket, továbbá kialakultak a fő útvonalak, és átkelő helyeik. Gondoljunk csak a nagy nyugat-keleti utak átkelőhelyeire, Budára és Pestre valamint Szegedre, ahol a Maros és a Tisza mentén haladó utakon járók és a folyókon hajózók vehették az irányt nyugat felé. E helyeknek és sok társuknak régészeti emlékeit már feltárták. Honfoglaló elődeink, akik ismerték a téli-nyári szállások rendszerét, faházakban és sátrakban egyaránt laktak, valamint az előtűk járók által kitaposott utakon és használt vizeken közlekedtek.

A településhálón egyre inkább azok a helyek kaptak hangsúlyos szerepet, amelyek forgalmi csomópontok lettek, továbbá a vizek melletti téli szállásokból jöttek létre az állandóan lakott falvak, amelyek éppen úgy sorakoztak egymás mellett a hegyes vidékek folyóvölgyeiben, mint az alföldiek folyói és tavai mellett. A kisebb, nagyobb települések körül a vizektől távolabb ideiglenes lakott helyek, állattartó szállások alakultak ki. Így jött létre már a honfoglalás után a települések hierarchikus rendje.

Eme állapoton jelentős változás akkor következett be, amikor az úri nemzetségek birtokaikban osztályt tettek, azaz egymás között felosztották őket, és ki-ki szolgálja népével a saját birtokára költözve letelepedett. E mozgalom során sok 5-10 házas apró falu, szolgatelepe keletkezett. Közülük az életképtelenek hamar megszűntek, az erősek megizmosodtak és faluvá fejlődtek. E helyzetet maig őrzik a Dunántúli aprófalvas vidékei. Az ún. falupusztásodás okai között a gazdaságiak mellett a háborús események, valamint természeti és egyéb katasztrófák (árvíz, tűzvész) játszottak szerepet. A falupusztásodási folyamatra erősen hatott az Alföldön a tatárjárás, majd a XV. században a nagyállattartás legelő igénye, végül a török hódoltság és a visszafoglaló háborúk kora. Eme elnéptelenedett helyek emlékét oklevelek őrítik meg, valamint régészek ásói tárták fel nyomukat.

A törökkor és a Rákóczi-szabadságharc után az országon belül bekövetkezett vándorlás és a telepítések nyomán új falvak sokasága született, ám nem minden korábbi helyet ültek meg. Ilyenek voltak például a mezővárosi szinthez közel jutott óriásfalvak, mint például a mai Hódmezővásárhely határában állott Csomorkány, a Szentek közelében feküdt Donáttornya, vagy a középkori templomromjáról híres, Nagybecskerek melletti Aracs. Mégis, ezen időtől kezdve a lakosság, és ennek megfelelően a települések és az egyes településeken élők száma folyamatosan gyarapodott egészen az első világháború végéig, amivel egyúttal egy rövid ideig tartó népességrobbanás időszaka zárult le hazánkban. Ez a nyugati országokban jóval hosszabb ideig tartott. A tárgyalt időszakban a településhálón annyi változás következett be, hogy a vasút kiépítése szerkezeti változásokat hozott. A Dunántúlon, például Szombathelynek mint vasúti gócpontnak a jelentősége megnövekedett, Kőszegé aláhanyatlott, Sopron messze megelőzte Győr. Az Alföldön némely Tisza menti helyek jelentősége csökkent, másoké emelkedett.

A két világháború között az ún. demográfiai átmenet időszakában a népesség növekedése lassan megállt, és a XX. század utolsó harmadában száma csökkenni kezdett. Mint mindig, a folyamatnak főképp a kis és a gyenge települések estek áldozatul. Megindult a falvak lakosságának csökkenése, amelybe a mezőgazdaság kolhozosítása nagymértékben belejátszott. A minden tekintetben meggyengült helyiségek sokasága ma egyre kilátástalanabb helyzetben a létéért küzd.

Ezt a dióhéjban bemutatott hosszú időszakot (*longue dure-t*) a Magyarország történeti statisztikai helynévtárának munkálatai során tanulmányozó főszerkesztő, *dr. Kovacsics József*, az újkori magyar történeti demográfia atyja és emellett sok tudomány művelője tapasztalatai nyomán vetette fel és szervezte meg a *Pusztuló és Elpusztult Magyar Falvakért Egyesületet* ismert demográfusok és egyetemi tanárok részvételével, amely már öt éve fejt ki tevékenységét. A gondolat nem a tudós íróasztala mellett,

könyvhalmazok közepette, hanem a településhálózat legszámosabb, ám leggyengébb egységének, az aprófalvak csoportjának a létéért aggódásból született. Időszerűségét példázza, hogy a Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége hasonló célú mozgalmat indított el, továbbá sok emberben, köztük kortárs tudósokban fogalmazódott meg a törődés igénye. Kelemen Ferenc később egyesületünk alelnöke, például a Nógrád megyei Szűcs határában 2002-ben a valamikor Pusztaszűcs néven ismert, a török-korban elnéptelenedett helyen keresztet emelt, amelyet megcsodálhat, aki a Bükk és a Mátra nyúlványában kanyargó útról feltekint az Egyház-hegy felé. Egy nem hazai példát említek még, a nemrég elhunyt aradi történész, Kovách Géza Eltűnt települések Arad megyében című, 2005-ben megjelent kötetét.

Az egyesület 2003 nyarán tartotta alapító közgyűlését Kovacsics József alapító elnök vezetésével, és még az év szeptember 15-én a Fővárosi Bíróság be is jegyezte. Az alapító elnök betegsége, majd halála következtében a munka megtorpant, majd 2005 februárjában indult újra az új elnök, Blazovich László vezetésével. A kis közösség tevékenysége azóta folyamatos. Emlékoszlopok állításában, emléktáblák elhelyezésében és hozzájuk kapcsolódóan előadássorozatok rendezésében fejeződik ki.

Az Egyesület célja, hogy az ország területén elnéptelenedett falvak emlékével és a XVIII–XIX. századi népességszámhoz képest 50%-kal nagyobb mértékben fogyó falvak sorsával foglalkozzon. Ami az elpusztult falvakat illeti: csupán a Dunántúlon 2300-nál több elnéptelenedett faluról rendelkezünk azonosított adatokkal. Elnevezése csak néhánynak maradt fenn dülő vagy határrész nevéként. Egyesületünk továbbá feladatának tekinti, hogy a pusztásodott faluhelyeket mint kulturális örökségünket a területileg illetékes önkormányzatok részvételével megemlékező ünnepség keretében emlékoszloppal vagy táblával jelölje meg. Az egyesület hangsúlyozott feladatának tekinti a pusztuló falvak demográfiai látelétének elkészítését és bemutatását.

Az elnéptelenedett falvak emlékének az ápolása mellett egyesületünk gondot fordít arra is, hogy rámutasson a visszafejlődő és leépülő községek népességtörténetének bemutatásával arra, hogy ezeknek a falvaknak a népessége már oly mértékben fogy, ami a leépülés okainak és körülményeinek a gondos elemzését teszi szükségessé. 2001-ben Magyarország községeinek a 35,5%-ában a népesség száma az 500 lakost sem érte el. Jelentős a 200 lakosnál kisebb falvak száma is. Ezek a lakosság alapellátását és a népesség reprodukcióját már biztosítani nem tudják. A fent leírt eszközökkel (emlékhely kialakítása, konferenciák rendezése és a gondok feltárása révén) kívánja az Egyesület a szülőföld ismeretét, a népesség megmaradását és gyarapodását szolgálni. A rendezvények a települések közösségének összekovácsolását kívánják szolgálni, az emlékhelyek pedig turisztikai látványossággá hatnak. Legyenek ezen helyek és emlékező pontok zárandok helyei azon települések lakóinak, amelyek határában felállították őket. Erősítsék a helyi azonosságtudatot és lokálpatriotizmust, amelyek nélkül nincsenek kis és nagy közösségek, sőt nemzet és ország sem.

Az első emlékoszlop avatására 2005. május 16-án, pünkösd hétfőn került sor Hárshelyi József, egyesületünk alelnöke, monostorapáti polgármester ügybuzgósága révén a Monostorapáti mellett egykor állt *Almád* bencésrendi kolostor romjainál. Az ünnepi program a délelőtti folyamán helytörténeti matinéval kezdődött, amelyen több előadás hangzott el a kolostor és a község történetéről, majd megemlékező szentmisét mutatott be Korzenszky Richárd (OSB) tihanyi apát. Délután került sor ünnepi műsor keretében a gránit emlékoszlop avatására, amely az egész község lakossága számára élményt jelentett. Azóta minden pünkösd hétfőn helytörténeti napot tartanak a hagyományörzés szép példájaként. A monostorapáti ünnepség a további rendezvények számára példát adott.

Almád egykor az úri nemzetségek által alapított nemzeti kolostorok közé tartozott. Bencések laktak benne. 1117-ben alapította az Atyusz nembeli Atyusz és testvére, Miska Szűz Mária és Minden-szentek (mindazon szentek, akik nem rendelkeztek naptári ünneppel) tiszteletére. Az apátságot 1121-ben szentelték fel. Birtokai: Verestó, Magyarai, Kopolcs, (Balaton)Szabadi, Válus, Pesze föld, Keszi, Sasdikál és Monostorapáti főképp a Balaton-felvidéken feküdtek. Az apátság a törökkorig állt fenn, hiteleshelyi tevékenységet is ellátott. 1548-ban azonban már üresen állt, birtokai világi főurak kezére kerültek, a kolostor pedig az idők folyamán elenyészett.

2005 őszén, október 18-án a levéltári napok keretében Hódmezővásárhely határában a középkori *Szentkirály* falu helyén emeltünk emlékoszlopot Lázár János polgármester, valamint Almási István alpolgármester támogatásával és Hegedűsné Dékány Magdolna szervezésében. A márvány emlékmű (Návay Sándor szobrászművész alkotása) az egykori szentkirályi iskola kertjében emelkedik. A népes középkori település (mintegy 40 állt a mai város nagy határában), amelynek temploma búcsú engedélyt kapott a XIV. század elején, a törökkorban enyészett el. A XIX. században helyén sűrű tanyahálózat jött

létre, ezért épült az iskola. Falu mégsem fejlődött ki. A kolhozosítás a tanyákat elsöpörte, ma már magányosan áll az iskola épülete. Az avató ünnepséget helytörténeti konferencia előzte meg. Meghatódunk, hogy az iskolát lakó utolsó tanító özvegye mellett az egykor ott oktatót nevelők ugyancsak részt vettek az ünnepi népes táborában. A köszöntők, koszorúzás, az emlékmű megszentelése és megáldása mellett az ünnepi hangulatot a vásárhelyi Szent István plébánia templom énekkara emelte Horváth János vezetésével.

2006. június 3-án ugyancsak pünkösd hétfőjén Gyarmati Tiborné polgármester asszony fáradozásának eredményeként több támogató segítségével emlékfát állítottunk a Vas megyei Ivánc határában egykor volt *Lugas* falu, majd major helyén. Az ünnepség Vilmos községi verbita atya által celebrált szentmisével kezdődött, amelyen nagy hatású homiliát tartott, majd *Lugas* történetét bemutató előadások következtek. Megszólt a major utolsó lakóinak egyike, oda kötődő élményeit mondta el. Az emlékhelyen, amely azóta több megemlékezés színhelye lett, kis ünnepség keretében avattuk fel az emlékfát. Amint Gyarmati Tiborné elmondta, az ünnepség és az ott folytatott társas beszélgetés több elgondolás és ötlet megvalósítására indította.

Lugas, a középkori falu azon helyek közé tartozik, amelyek helyi energiái arra képesek, hogy éltessek a kis települést, majd pusztásodása után újra sarjadjon az élet, hogy ismét megszűnjön annak reményében, hogy egyszer újra éled majd. A török világ után uradalmi majorként indult benne az élet. Fényes napjait élte, amikor falai között szervezték 1922-ben Gróf Sigray Antal földbirtokos támogatásával az utolsó fegyveres felkelést az elcsatolt magyarok lakta területek visszaszerzéséért. A külterületi lakott helyet az 1950-es közigazgatási átszervezés során számolták fel.

2006. szeptember 28-án a mai makói határbán a középkorban a Szarazér mindkét partján hosszan elnyúlva feküdt *Igás* falu helyét örökítettük meg emlékoszloppal, amelyet Karsai Ildikó tervezett. A levéltári napok keretében szervezett avató ünnepséget konferencia előzte meg, majd a szin pompás ünnepség következett, amelynek hangulatát a makói fúvószenekar emelte. Az emlékhely kialakítását Gilicze János önkormányzati képviselő és Makó város anyagi támogatása tette lehetővé. A kialakított helytörténeti téren azóta többször tartottak koszorúzással egybekötött ünnepséget.

Igás, amelynek neve a helyen végzett igás földművelésre utal, már az Árpád-korban létezett templomos helyként. Az írott forrásokban csak 1508-ban fordult elő először. A korábbi adatokat a régészeti ásatások adataiból ismerjük. Az 1551–52-es Maros-völgyi török hadjáratok során elhagyták lakói, majd újra megülték, ám 1583-ban már pusztaként emlegették a források. Helyén később tanyákat építettek, ám hírét az igási csárda, melyet betyárok is látogattak, messze vitte. Folyamatosan üzemelt, és ma is fogadja az előre bejelentkezett vendégeket. Tulajdonosa adta a helyet az emlékoszlop felállításához.

A 2007-es év két látványos, magas színvonalú avató ünnepséget hozott egyesületünknek. Május 27-én vasárnap pünkösd tanyanap rendezvénysorozatának keretében Makó-Rákoson avattuk a középkori és újkori *Rákos* (ma külterületi lakott hely) tiszteletére emelt oszlopot. A gondolat *Igáshoz* vezet, ahol Nagy-György József vállalkozó és települési képviselő elhatározta az emlékhely létrehozását. Anyagi ráfordítást sem kímélve Gilicze Jánossal közösen végzett szervező munkával Karsai Ildikó vezetésében valósult meg az alkotás, amely szintén zárandokhely lett. Az ünnepségen a kezdeményezést Buzás Péter polgármester, országgyűlési képviselő méltatta, a vendégeket Nagy-György József köszöntötte. A helyi rokonsággal a helyhez kötődő Siket Judit, a regionális közigazgatási hivatal vezetője mondta az avató beszédet, Kovacsics Józsefné a köszöntőt, majd a felszentelés és áldás (Katona Pál, Kotormán István) következett.

Rákos, az Árpád-kori település a középkor során mindvégig létezett, feltehetően a 15 éves háború idején néptelenedett el. A török világot követően a Csanádi síkon a puszták feltörése idején tanyás hely lett, majd a XIX–XX. század során falumag jött létre. Templom építésébe kezdtek, malom örült a településen, sőt 1954 és 1963 között önálló tanácsú község lett a környező tanyákkal. Onnan Makóval, a 10 km-re fekvő várossal egyesülve külterületi helyként létezik. A lét és nemlét határán álló települések példája.

A Sződligethez közeli *Derenket* Lengyelországból hazánkba érkező gurálok alapították a XVIII. században, akik megtartották lengyeliségüket (nyelvüket és szokásaikat) egészen addig, amíg a két világháború között környékén kormányzói vadászterületet alakítottak ki, és emiatt a lakosokat teljes kárterítéssel magyar falvakba – jobb helyekre – költöztették. A még élő derenkiek visszajárnak rokonaikkal, és megünneplik az egykori falu búcsúját minden év július 28-án. Eme nap eseményeihez kapcsolódva avattuk a derenki emlékoszlopot több száz búcsús és Krakóból érkezett vendégek jelenlétében.

Derenk a magyarországi lengyelek zarándokhelye, ahol kápolnát építettek, és a még álló iskola épületét rendbe hozva múzeumot alakítottak ki. Az egykori faluból a volt fűtca két oldalán a fával benőtt területen még látszanak az egykori épületek földből kiemelkedő halmai, távolabb a korabeli temető sírdombjai. Néhányat gondolnak még, ám a természet, a zöld angyal lassan visszahódítja magának a falu területét. Oszlopunk dacolva az idővel a határátkelőhöz vezető földes út mellett áll azon a helyen, ahol a földes „országútról” a faluba kanyarodott az út.

Egyesületünk eddigi legnagyobb vállalkozását a Magyarországi lengyel Önkormányzattal, a Herman Ottó Múzeum képviselőjében a derenki gyökerű Rémiás Tiborral közösen végezte. A hazai lengyel önkormányzatok között gyűjtést indítottunk. Hárshgyi József alelnökünk a gránittömböt szerezte Siklósról, és bevéslette a kétnyelvű feliratot, és onnan szállították majd állították fel az emlékművet Rémiásék. Oroszlánrészt vállalt a munkából Biernacki Karol, önkormányzati alelnök, ma szegedi levéltárigazgató. Ha ő nincs, ma oszlop sincs.

A 2008-as évben főképp előkészületek folytak, és megtartottuk a szokásos monostorapáti helytörténeti napot. Mégsem maradt az év avatás nélkül, köszönhetően a mindnyájunk által nagyra becsült, fáradozásban fáradhatatlan Simor Ferenc bátyánknak, aki a Baranya megyei Szentlászló melletti *Riticspusztán* az egykori major és iskola emlékére ünnepség keretében emléktábla elhelyezését szervezte meg, megmentve egyesületünket attól, hogy az évben avatás nélkül maradjunk. Az alkalom szép példája a honismerők és az egyesület összefogásának, amelyet, reméljük, sokan követnek majd, ugyanis az oszlopavatásainkon eddig is szép számmal részt vettek.

A 2009-es esztendő sem indított bennünket nagy reményekkel. Mégis három eseményre került sor. A Magyar Urbanisztikai Társaság Észak-Magyarországi Régiója 2009. július 1. és 3. között tartotta éves tudományos konferenciáját a Nógrád megyei Magyaránádon. A konferencia második napján emlékeztek meg a hajdan volt *Kelecsény* nevű községről, amelynek helyét ma a Kelcsénypuszta nevű lakott hely jelzi Magyaránádon határában. Az esemény során a művelődési ház kertjében emlékfát ültettek el, ahol Kovácsics Józsefné a társaság tiszteletbeli örökös tagja tartott egyesületünk képviselőjében méltató beszédet.

További lendületet adott munkánknak, hogy jelentkezett nálunk Németh Tibor Szegeden élő néprajzos kollega, a faluja, Bakonytamási történetének odaadó kutatója, hogy szervezzünk ünnepséget a falutól egykor 3 kilométerre fekvő *Gerencsér* település emlékére. Az együtt munkálkodás eredményeként végül október 17-én Gerencsérpusztán keresztet állítottunk a település emlékére, az egykori Gerencsérhez vezető út torkolatában pedig Wittmann Ildikó díszítés nélküli X. századi gabonatarló hombárt ábrázoló emlékművét avattuk. Az ünnepséget előadássorozat követte, amely kötetlen beszélgetésben folytatódott. A helytörténeti nap programját részletesen ismerteti Németh Tibor a *Honismeret* 2009/6. számában, ezért bővebben nem szólnunk róla.

A bakonytamási rendezvény után következett Hódmezővásárhelyen egy újabb téglaozlop állítása. Vásárhely Makó mellett élen jár a hagyományápolásban. Nagy határában gondozzák a csomorkányi emlékhelyet, amely név Németh László Égető Eszteréből ismert már, a rárósit, valamint az általunk emelt, már említett szentkirályit. A szikáncsi iskola emléket pedig márványtábla őrzi.

A vásárhelyi ünnepi hetek keretében október 20-án adtuk át Almási István alpolgármester fáradozásának eredményeképp a bodzási iskola épülete előtt a középkori *Barc* és *Solt* települések emlékét vigyázó téglaozlopot az immáron szokásos módon zajló ünnepségen. Az avató beszédet Varsányi Attila a helyi levéltár igazgatója, a Szeremlei Társaság titkára tartotta, e sorok írója pedig az egyesület munkájáról beszélt. Németh László plébános szentelte fel az emlékhelyet. Bagóczki Zsolt szavallatával, valamint a zeneiskola rézfúvós quartettje zeneszámaival emelte az ünnepség fényét.

A kora Árpád-kori Barc nevében mint személynévben a borz szavunk rejtőzik. A XV. századig biztosan fennállt, a defterekben már nem találjuk nevét. A XIX. században sűrű tanyahálózat alakult ki területén, amely a tévesztés nyomán eltűnt. Solt ugyancsak Árpád-kori település volt (neve a szultán, Zoltán, Zsolt nevekké köthető össze), amely ugyancsak a XV. századig állt fenn. Nevét az 1570-es defterben már pusztaként említették. Területén a XIX. század során tanyákat emeltek, amelyek a Barcon lévő sorsában osztoztak. Barc és Solt az egykori téli szállásokból kialakult kis falvak (az előbbi tempomos helyként létezett) emlékét ma az általunk állított téglaozlop őrzi.

Reménykedünk abban, hogy munkánk folytatódik. 2010-ben a mezőhegyesiek támogatásával a középkori *Fűperék* helyét kívánjuk megjelölni. Bizunk benne, hogy sikerül.

Eddigi fáradozásunk alapján néhány összefoglaló megállapításra van módunk azok számára, akik kedvet kapnak hasonló elképzelések megvalósítására. (Anyagunk egyébként bővebb formában megte-

Gerencsér falu emlékműve Bakonytamásiban.
Wittmann Ildikó alkotása

kus rendjében – mint a bevezetőben láttuk –vannak erősebbek és gyengébbek. Hagyjuk élni az előbbieket, óvjuk és védjük a még meglévő utóbbiakat, amellyel életükhöz lehetőséget adunk. Fontos feladat, mert színesítik kultúránkat és humanizálják a tájat, élesen látszanak rajtuk a társadalom és gazdaság változásai. Reméljük, korunkban nem lesz tömeges azon települések száma, amelyek helyén utódaink majd emlékhelyek állítására kényszerülnek.

Blazovich László

A makói fecskepalota

„Együtt kell éljünk a fecskékkel.”
(Nagy Jenőné, makói állatvédő)

A Magyar Madártani Egyesület minden évben újabb veszélyeztetett madárra hívja fel a figyelmet; így lettek az eltűnő madarak nagykövetei idén a fecskék, és lett 2010 a fecskék éve.

Magyarországon három fajuk fészkel: az ember közelségét kereső, épületekbe is beköltöző *füsti fecske*; a külső homlokzatok párkányai, ereszei alatt telepekben élő, rejtőzködőbb *molnárfecske*, és a szakadékos partfalak, homokbányák üregeiben tanyázó *partifecske*. Számuk az élőhelyek szűkülése, az életfeltételek romlása és az időjárás szélsőségei miatt állandóan csökken. Ehhez hozzájárul még az emberi ostobaság és rosszindulat okozta pusztítás is. Nálunk az ezredforduló éveiben történt felmérés-kor állományuk mintegy 220–320 ezer pár füsti-, 100–200 ezer pár molnár- és 140–220 ezer pár partifecske volt.

A fecskék egy szezonban kétszer-háromszor is költenek, egyszerre öt-hét fiókát. Rendkívül hasznosak, főleg a levegőben repkedő rovarokkal táplálkoznak. Fészkeiket sárból rakják – a füsti fecskék fűszálakat is építenek a parányi sárgombócok közé – egy fészek építéséhez kb. 2500-szor fordulnak. A molnárfecskék fészke zárt, fiókáik a kirepülésig láthatatlanok, a füstifecskéké felül nyitott, a kicsinyek etetése a nyilvánosság előtt folyik. Áprilistól szeptemberig tartózkodnak nálunk, ősztől tavaszig Közép- és Dél-Afrikában telelnek.

kinthető a <http://csm-honismeret.uw.hu> honlapon, és szívesen nyújtunk segítséget írásos és szóbeli megkeresésre)

Az emlékhelyek kialakításához az arra vállalkozókat fantáziájuk és pénzügyi lehetőségeik befolyásolják. Így van ez nálunk is. Születtek gránit oszlopok, emlékfák, emléktáblák, téglaoszlopok és figurális alkotások. A felállításhoz méltó helyet szemeljünk ki, lehetőleg út mellett vagy könnyen megközelíthető helyen. Ezáltal teremthetünk helytörténeti kultikus teret, amint számos esetünk bizonyítja. Nemcsak az avató ünnepségek melegítik a résztvevők lelkét, hanem a később oda látogatókat is elgondolkodásra, megállásra és pillanatnyi elmélyedésre készítetik az egyes objektumok. Ezen helyek informatívak, nem hagyják feledni a múlt egy részét, jelenlétükkel részben visszaperlik azt.

Az egyes helyek története rávilágít arra, hogy bár a történelem, az idő nagy gözhangere végigsöpör a településeken, azonban sorsuk mégis egyedi a rajtuk élő emberekéhez hasonlóan. Amint felsorolásunkból látszik, a bemutatott települések története csak elnéptelenedésükben azonos, minden másban egyéni karakterrel rendelkeztek, útjuk megzívlelendő tanulságokkal jár.

A településhálózatban, a települések hierarchi-

Városomat, Makót a hagyma tette híressé, no meg az a szintén Makó névre hallgató középkori vitéz, aki – túl mélyen nézve a boros kupa fenekére – azt hívé valamely fényes dalmát kikötőről, hogy ez már maga Jeruzsálem. Van azonban nálunk más nevezetesség is: a *fecskek*. A város szívében telepedtek meg, a jellegzetesen háromszögletű Széchenyi és Csanád vezér terek találkozásánál szigetként álló neobarokk Bérpalota első emeleti erkélysora alatt. Itt több száz, sárból rakott fészkek sorakozik: Magyarország és egyben Közép-Európa második legnagyobb molnárfecskeketelepe. A legnagyobb Szolnokon van. Ott harminc éve védetté nyilvánították, egyedi természeti értékként kezelik, nálunk viszont évről-évre fellángoló fecskesháború folyik a fecskeármádia védelmezői és ádáz ellenfelei között. Az ügy három éve odáig fajult, hogy az illetékes szakhatóság engedélyével az önkormányzat leveretett nyolcvan fészket a cukrászdabejárat fölül. Helyükre – hogy azoknak a renitens jószágoknak eszükbe ne jusson visszatelepülni – dróthálót szögeztetett, és a kilakoltatott madarak számára új lakhelyet jelölt ki, ám azok nem éltek a lehetőséggel, az *alternatív fészekrakó helyet* nem használták fel. Megyei lapunk társ-újságának internetes fórumán *Fecskemadár sirva néz rá* címmel számos, az iróniát sem nélkülöző megjegyzés született ebből az alkalomból, innen idézek egy kis izeltőt:

– *Naszóval, akkor kik most a fecskegyilkosok?*

– *Fecskegyilkos az, aki jogellenesen fecskét öl.*

– *Méééé? Jogszerűen lehet?*

A fecskesháború oka nagyrészt a madárürülék. A Bérpalota párkánya alatt költő 4–500 fecskepár évente általában három fészkelja fiókat nevel, könnyű kiszámítani, hogy ez szeptemberre több ezer madarat jelent, és az általuk termelt guano tetemes mennyiséget tesz ki. A hosszas csatározás eredményeként felszerelték ugyan a fészkek alá a *fecskepelenkát*, de azt is tisztán kell tartani valakinek.

A fecskeellenesek álláspontja látszólag logikus: szerintük, ahogy az ebtulajdonosnak kötelessége összesöpörni kedvence után a kutyagumit, a fecskvédők is megtehetnék ugyanezt a madárhulladékkal. Vagyis, a csetepaté mélyén vörös fonálként húzódik az alapkérdés – akár csak a demográfiai vitákban – passzió vagy kötelesség, magánügy vagy közügy az élet és az élővilág védelme?

Ha figyelembe vesszük, hogy a fecske nem háziállat, nem kedvtelésből tartott kanári, hanem a bioszféra része, és védett madár is – egyetlen aprócska, másfél-kétédekás példány eszmei értéke tizezer forint –, akkor könnyű eldönteni a vitát, még ha nem is tudjuk meggyőzni a jövőt pillanatnyi kényelmükért feláldozó embertársainkat és a bürokratizmus útvesztőiben tévelygő hivatalt.

Régebben ez a kérdés fel sem merülhetett. A bérpalota földszintjét elfoglaló üzletek alkalmazottai reggelente egy-két vödör hypós víz és néhány csutakká kopott seprű segítségével lemosták az aszfaltot, és senkinek nem jutott eszébe, hogy az épület körül cikázó, csivitelő madárkákát elűzze.

A fecskesháború a fokozódó urbanizáció szülötte. Amikor a tanyák, falvak és kisvárosok népe még nem szakadt ki a természet körforgásából, a fecske áldást és szerencsét jelentett. A szabadkéményes parasztházak kürtőjébe vagy az istállóba beköltöző, vörösbarba torkú füstifecskeket istenfecskének is neveztek, de jutott a szeretetből a ház külső részén, az eresz és a párkányok alatt többedmagával, telepekben fészkelő molnárfecskének is. Chernel István írja *Magyarország madarai ...* (1899) című nagyszerű könyvében – melynek minden sorát áthatja a madarak szeretete –: *Találtam egy kapuszinben Kőszegen 40-nél több fészket.* (Gondolom, azokat senki sem akarta levernii!)

Volt vidék, ahol kalaplevéve köszöntötték a tavasszal visszatérő vándorokat, és a második világháború utáni években, amikor generációm az elemi iskola padjait koptatta, a Fecskét látok, szeplőt hánnyok mondóka még általános volt a városi gyerekek között is. Úgy vártuk a fecskék visszatérését, mint a március tizenötödikét, amikor először lehetett szandált és térdzoknit húzni.

A fecskékhez (és természetesen a gólyákhoz) való ragaszkodás abban az időben még általános volt; népünk a szülőföldhöz való kötődés jelképét is látta bennük, de a kikelet hírnökeinek, a nyár búcsúztatóinak, szerelmi postásnak is tekintette őket.

Fecske szavunk keletkezése bizonytalan, valószínűleg a hangutánzó eredetű *fecseg* igéből származik. Írásban először tulajdonnévként fordul elő 1333-ban, első köznévként való leírása negyven évvel későbből ismert. A fecskék sok szólásban, közmondásban, irodalmi műben szerepelnek. Fecskerakásnak neveztek például az *salmával kevert agyagsárból való épületfal-készítést*. Ma is használatos szólásunk: *Egy fecske nem csinál nyarat*. Ballagi Mór szótárában és Herman Ottó madarakról szóló tanulmányában számos másikat is találunk: *Hirmondó fecske tavaszt énekel; Nyári szállásért meg nem telet veld a fecske; Sok fecske ősz jele; Idővel a fecske még házadra szállhat; Anyi, mint őszkor a fecske; El-*

A makói fecskepalota

megy őszszel a fecske, de őtet a veréb nem követi; Neki szokott, mint a fecske a repdeséshez; Leghangosabb deákságú a fecske; Csacsog, mint a fecske; Ritka, mint a fecske a kalitkában.

Beniczky Péter, XVII. századi barokk költészetünk jelese írja: „*Jó hirrel jön fecske, Újúl agyagfészke, Csacsog a házak felett.*” Arany János így hívogatja a fecskéket: „*Tavaszi fecskék, dal kedvesi, Jertek el Isten kőművesi.*” Egy másik versében valóságos kis történetet költ köréjük: „*Van egy kis fecsképár, Mely sárfalamra sárból Szerény fészket csinál, Mely nekem hajnalonként Friss dallal fizeti Le a labkbert s a szállást Igen szereti.*” Tompa Mihály is szeretettel említi őket: „*Fecske fészkel az eresztünk alatt, Dehogyan bánthatam a jó madarat; Sőt úgy szeretem s örülök neki, Fiacksáit midőn etetgeti.*” Tóth Kálmánnak az a kívánsága, hogy hamisan zengő kórus „*Ne kísérjen sirba engem; Míg visznek: a háztetőkön Csak a fecske csicseregjen.*” Vajda János szemléletes képet fest jellegzetes röptéről: „*Fecske földet szántva röpdös, Minden oly merengő, csöndes.*” A népdalokban gyakran postásként szerepel: „*Menj el édes fecském, Violám köszöntsed.*” És: „*Fecskécském, fecskécském Vidd el a levelem Gyöngyvári Jánosnak, Kedves galambomnak; Ha ágyában éred, Tedd a vánkására, Ha sétálva éred, Tedd a jobb vállára.*” Egy csángó dalban a legény így énekel: „*Vidd el fecske, vidd el az én leveletem Apámhoz, anyámhoz sz ez én kedvesemhez, Ülly fenyű fájára, szállj ez ablakára Sz ez én kedvesemnek tedd az asztalára.*”

Fenti idézeteket Herman Ottó gyűjtötte össze, ám folytathatjuk XX. századi költőink soraival: Radnóti „*feszkeskemellű, fecskenyelvű régi lány*”-ával; Dzsida Jenő tündéri dalával a megfoghatatlanról: „*Valami történt...Egy búcsuzó fecske átsuhant házunk füstje fölött. Csak ennyi volt.*” Kosztolányi „*a jó isten messengerboyai*”-nak nevezi a fecskéket, Kormos István Szegény Yorickja pedig így beszél: „*komonyám partra vetve fűrésszel elfelezve egy jó öreg sírásó pohárnak kinevez széléről kortyint fecske.*”

Prózaíróinkat is megihlették a fecskék. Bizonyára sokan ismerik Fekete István Csi című fecskeregényét, ám Tömörkényi novelláját a görbe hegyek országában, Novibazárban állomásozó magyar bakákról, és a Balkánon át délre vonuló magyar fecskékről kevesebben olvasták. A történetben a honvágtyól szenvedő, alföldi parasztleányek összeszedik a hirtelen hidegre forduló időben dermedten földre hulló madárkákat, és tenyerükbe fogva egyenként életre melengetik az egész csapatot.

Az irodalmi példák sorát egy erdélyi költő-festő soraival zárom, aki az elmúlt két évtizedben – akár a költöző madarak – nyaranta Makóra látogatott a határon túli magyar képzőművészek alkotótáborába. Szinte jelképes, hogy a művésztelep székhelye – ahol lakott – a molnárfecsketelep tözsomszédságában volt. Páll Lajos nappal festett, éjszaka verset írt, és mert ablakai a Bérpalotára néztek, témát, hasonlatokat merített a fecskék életéből. „*Fecskék, galambok minden emeleten*”, tudósít egy versben. A Bérpalotáról azt írja: „*Hány kirakata cikázik mellettem*”; „*Madarak röpte tartja kupoláját*”, és a makói esőről, hogy „*zuhog, csak ömlik fecske-fényesen*.” Különös makói őszkőn a közeli fürdő fölött is „*zeng az égi koncert, néhány fecske még a vízre csap.*” Fecske Sári pedig, „*a legkisebb fecske, Így csicsereg, így csicsereg, Én tőletek elmegyek, elmegyek*”...

* * *

Most, amikor a fecskék éve alkalmából a makói molnárfecskékről írok, a fehérmellényű madárkák még messze vannak. A veszélyekkel teli ötezer kilométeres út, a Szahara, a Földközi-tenger és a Balkán félsziget még előttük áll, itthon azonban úgy tűnik, jelenleg fegyverszünet van a fecskefronton. Nagy Jenőné, a Bérpalota fecskepárti lakóinak valamint az állatvédők egyesületének képviselője és dr. Nagy Lajos, a városi képviselő-testület vagyoni bizottságának elnöke szerint nyugvópontra jutott a helyzet. Az önkormányzat letakarította a fecskepelenkákat, és a Bérpalota üres fészeksora a visszatérő molnárfecskékre vár. Bárcsak szerencsésen megérkezne valamennyi!

Végleges megoldást azonban csak az egész telep védett egyedi természeti értéké nyilvánítása hozna. Az talán megmentené ezt a páratlan értéket, a makói fecskepalotát.

Jámborné Balog Tünde

Füsti fecske képe Herman Ottó: *A madarak hasznáról és káráról* c. könyvéből (Csörgy Titusz rajza)

TERMÉS

„E szegén helségnek majd annyi közbirtokos Ura, mint lakosa...”

Magyar nemesek szerepe és emléke egy kétnyelvű sárközi faluban

Nemesek és jobbágyok

A helytörténet kutatója számára egy-egy téma, amelyről már azt hitte, hogy feldolgozta, újabb adat, pláne adatok előkerülésével, kiköveteli magának, hogy ismét áttekintse, foglalkozzon vele. Ilyen téma volt számomra helyi – a Bátyán élő – nemesség.

Évtizedekkel ezelőtt már olvastam az úrbéri per községi beadványában a következő meglepő mondatokat: „*Bátyán talán több közbirtokos lévén, mint jobbágy, némely jobbágyoknak tíz ura is volt, minde-
nik azonban úr akarván maradni, az Uraság jelképe a jobbágy mindnyájuknak a lehetőségig elosztva
megadatott, és miután a törvény 1/8 telken alóli jobbágyot nem ösmert, de mindegyik Úr jobbágyot
akart bírni, bár az urbéres állapot az 1770-i urbéri tábla – a dézsma, robot, a füstpénz, s minden urbéri
teher megmaradt –, lehetetlen volt az 1/8 telken alól bírt jobbágyot a mondott urbér fenntartásával zsel-
lérileg nem kezelni, rajta évenként a nem dézsmás földekből is, kettős dézsmát venni.*” Vagy máshol így
említik ezt a helyzetet „...s így ezen szegény, s annyi száz meg száz Úrral megáldott Bátya község(...)”
Ugyanezt mondják később is. 1860-ban például a tárgyalási jegyzőkönyvben ez áll: „*e szegén
helségnek majd annyi közbirtokos Ura, mint lakosa lévén, az elosztzkodott földes Urak közül sokszor
tíznek alig jutott volna egy jobbágya, az is olyan, melly az 1/8 telket meg nem ütötte.*”

Hát bizonyosan nem minden falu dúskált ennyire a nemes urakban. (Persze nem a nemesi falvakra
gondolok, ahol mindenki nemes volt.) Micsoda eufemizmus! *Száz meg száz úrral megáldott Bátya köz-
ség.* (Csapás volt az számára, nem áldás.) Hihető ez? Vagy pusztán az alperes község ügyvédjének köl-
tői túlzása? Hisz az első magyarországi népszámlálás idején (1784–1787) mindössze 7 nemesi családot
írnak össze Bátyán.

Aztán amikor az egyházi anyakönyvek névanyagát kezdtem évtizedeken át cédulázni, akkor döbb-
entem rá, hogy közel jár az igazsághoz az úrbéri per ügyvédjének állapotrajza. 1714 és 1850 között 83
különböző nevű nemes családdal találkoztam, s ezek önálló familiáinak és egyedeinek száma valóban
több százra rúg.

Vegyük csak elő a plébánián őrzött Historia domust. Írója, az egykori plébános, 1834-ben a bátyai
földesuraságoknak szentelt egy összefüggő fejezetet. Íme egy részlete: „*A jelenlegi bátyai földes-
urasági család a Jánosi családból származik, amelynek leszármazottai a következők. A hatalmasabb
földesúrnő Beniczky Terézia, Tarkó János özvegye. Ez ellen pert indított Tapolcsányi, és majdnem fele
birtokot megnyerte, megalkuvás folytán azonban csak Kötönypusztának fele lett a Tapolcsányiaké, ezen
pusztának másik fele és Bátya nagy része valamint Kis Nána nagy része Tarkóké maradt. Özvegy
Tarkónénak két lánya van. Egyik már özvegy, Rakovszky özvegye, két fiúval, másik férjzett Csákiné
Sümegh megyében. (...) Jánosi Pál egyik lánya férjhez ment Némethhez, másik lánya Csíszterhez ment
férjhez. A harmadik lány Sárközihez ment férjhez. Két fia Jánosi Pál és Jánosi János. Jánosi János
magtalan lánya Wesselényi felesége. Jánosi Pál gyermekei Jánosi Pál és Jánosi Katalin. A Jánosi,
Csíszter és Sárközi családnak már negyven tagja civakodik, egyenetlenkedik. A Jánosi családból szár-
mazik a Versegly család. Nem jelentős. Apjuk iszákos volt, jogát eladta Tarkónak.*”

Micsoda kavalkád! Ki kinek a leszármazottja, ki kihez ment férjhez? Melyik család mit örökölt? A
kutató is kapkodja fejét, nem győzi a cédulázást, a kívülálló meg csak ámul. Megjelenik a szövegben a
pereskedés. Fontos szó! Korábban Tapolcsányi kontra Beniczky, később a három család negyven

tagjának civakodása. Micsoda szép és nagy nevek! Jánosi, Beniczky, Tarkó, Tapolcsányi, Rakovszky, Csáki, Csiszer, Sárközi, Wesselényi, Verseghy. S milyen kicsinyes viselkedés. S még valami. Egy jellemzés. Az utolsónak említett Verseghy család, amelyikről kiderül, hogy „*apjuk iszákos volt, jogát eladta Tarkónak. Közülük csak néhányan élnek, de már nincs jelentőségük* – írja később a plébános úr – *nagyapjuk (is már) könnyű életű volt.*” Egy nemesi családtörténet szomorú vége. Elszegényednek, jelentéktelenné válnak.

Egy kurtanemes család tipikus sorsa

Nó, hát nézzük meg ezt a jelentéktelen nemes Verseghy-családot. A XVIII. századi összeírások lajstromaiban hiába keresnénk nevüket, hiszen ott csak jobbágyok szerepelnek, ám egy megyei jegyzőkönyvben váratlanul felbukkan. Nem is akármilyen kontextusban, hanem gyilkossági ügyben. 1721-ben ugyanis a bátyai *Horváth János Takács Jánost* agyonütötte. A gyilkos a történetet így ismertette: Az ő szülei és *Verseghy János felesége Jánosy Judit* veszekedtek, amiből verekedés lett, és a szülők elzavarták *Jánosy Juditot. Verseghy János Takács Jánossal, Jánossy Pállal és Fitos Ferencel* folytatta a verekedést, amikor is a támadólag fellépő *Takács Jánost Horváth János* halálosan megsebesítette.

A jegyzőkönyvből kiderül, hogy Verseghy János, a legjelentősebb bátyai földesúr, Jánosy Pál veje, felesége tehát Jánosy lány. Aki apósának segédkezett a verekedésben, szintén nemes ember, Fitos Ferenc. Hogy Horváth János és Takács János szintén nobilis személyiség volt, azt csak gyanítani lehet. Szóval nemesi perpatvar volt ez a javából.

Az 1726. június 4-i megyei közgyűlés határozatából meg az derül ki, hogy Verseghy János a nemesi hierarchia alsó fokán állt. Apja ugyan még nyilván kutyabőrrel rendelkezett, anyja azonban pór menyecske lehetett. Ő tehát csak agilis, azaz szabados, akinek nemességét csak apja haláláig ismerik el. Talán kétségbe vonható rangja miatt státusát megerősítendő házasodott be a rangos Jánosy családba, s nyilván emiatt fordult a vármegyéhez is. A megyei határozat megengedi, a bátyai *Verseghi, másképpen Katona János szabados (agilis) számára, hogy csak a taxa felét fizesse, mert Battya nevű faluja eredetileg nemesi birtok.* Az a tény, miszerint Verseghi Jánost másképpen Katona Jánosnak hívták, arra enged következtetni, hogy ő, vagy inkább őse, vitézi tetteivel érdemelte ki az uralkodótól a nemesi címet. Hogy az ő s kutyabőr mellett kapott-e birtokot is, nem tudjuk. Ha nem, akkor csak armalista volt, ha igen, akkor valószínűleg kismemes.

Mára nem maradt a faluban egyetlen Verseghy sem. A név nem él, legfeljebb a Verseghy gének voltának kimutathatók némely bátyai családban, hiszen anyakönyvi bejegyzések szerint a Verseghyek továbbra is igyekeztek rangjuknak megfelelő kismemessel házasságot kötni, például a Horváth, Szarvass, Seregély, Felszegedy, Kámány családokból. Később azonban, már csak Veresei néven, általában a helybeli jobbágyokkal házasodtak, például a Rakiás, Topsia, Harangozó, Kapitány és Molnár családok tagjaival. Néha még ekkor is nemes ember volt a tanújuk, de egyre inkább beérték jobbággal is, mint az egyszerű Gerjeni, Szabó, Perich, Miklosich nevű bátyai lakosokkal. Keresztelőik alkalmával azonban komát éppenséggel a tekintélyesebb helybeli vagy környékbeli nemesek, illetve honoráciorok közül választották. Ilyenek a bátyai Fekete, Dűri (Győri), Németh, és a kalocsai Hunteshain, Frain nevű személyek.

Ha már a család kihalt, vajon maradt-e a jegyzőkönyvi és anyakönyvi adatokon kívül más emlékük? Maradt. A XVIII. századi végrendeletekben az örökül hagyott jobbágyi földek megjelölésekor előkerül a *Versegi Szilvása* helynév. S még egy tárgyi dokumentum. Szabó István (Lucka) bátyai gazdálkodó szomszédom öriz egy XVIII. századi vallásos könyvet, amely igazolja a régi szólást: *Habent sua fata libelli.* A könyv sorsa itt a Verseghy család sorsával van összekötve. Címlapján ez olvasható: „*Makula nélkül való Tükör Melly az Üdvözítő Jézus Krisztusnak és Szent Szüleinek életét és halálát adgya elő, Tseh nyelvből Magyar nyelvre fordítottatott. Most pedig újonnan sok keresztény lelkek buzgó kívánságára ötödször kinyomatott Budán és Nagy-Szombatban a Királyi Universitásnak Betűivel 1792 esztendőben.*” Az előzéklapon a könyv megvételét tanúsító jobbágyi bejegyzést látunk. *En Vida Szabó Pál megvettem martius 19-én 1824 Versegi Páltul.* Alatta a tanúk neve: *Szabó Simon, Kalmány, Szabó.* Közülük Kalmány (Kámány) akkor a helyi notárius, nemes ember.

A vallásos könyveket akkoriban nemigen adták-vették. Szentelmények voltak, nemzedékről nemzedékre örítették őket. Ha valaki mégis eladta, az már a végszükség vagy az elzűllés biztos jele volt. Ezért a következő szép régi stílusú bátyai népdalt akár Versegi Pál is énekelhette volna.

*Elíttam én mindönömet,
Vasas kocsi szekereimet,
Ősztökémet, taligámat,
Imádságos Bibliámat.*

Egy ősi köznemesi család és a nemesi birtokperek

A legjelentéktelenebb bátyai nemes család után lássuk a legjelentősebbet, a Jánosyt, amelyhez a szerencsétlen sorsú Verseghyek is kötődtek.

A XIX. század végén lejátszódó úrbéri perben nemcsak a község, hanem a közbirtokosság tagjai is perlekedtek egymással. A három tagból álló, tehetős, úgynevezett Jánosy-ág állt szemben a jóval több tagot számláló, ám jóval szegényebb Tarkó-ággal. Ekkor az előbbi ág képviselője, *Vigyázó Sándor* cáfolja a kétféle ágra bontás jogosságát, és hangoztatja a teljes közbirtokosság *Jánosy-ági* származását, a *iura Janosiano-t*. Szerinte az úgynevezett *Tarkó-linea* szintén a *Jánosi*-család leszármazottjának tekinthető. És ebben teljes mértékben igaza is van.

A Jánosy-család elsőbbségének tudata a nemesi birtokosok és az összeíró biztosok számára is nyilvánvaló volt. 1767-ben Bátya *földesurai Jánosi familiának successori* – olvassuk az urbárium mellékletében. Az 1770-es urbárium latin nyelvű kiegészítésében így nevezik meg a kiállítás színhelyét: *Bátya birtokon, amely a nemes Jánosy család örökösének földesuraihoz tartozik...*

A Jánosyak azok közé a nemes családok közé tartoznak, amelyek eredetéről is viszonylag többet tudunk. A három részre szakadt ország királyi részére vagy a biztonságosabb hódoltsági városokba menekült – általában katonáskodó – nemesek nagy buzgalommal igyekeztek a hódoltsági területen található ősi, netán annak tartott birtokaikat királyi adománylevéllel biztosítani, ahonnan a portyázó végvári katonák évről-évre behajtották számukra az urbéri tartozásokat. Így az ott élők nem csak a töröknek adóztak, hanem elmenekült földesuraiknak is. A vitatott praediumok között azonban nem volt béke. A XVII. században például panaszkodnak az ősi bátyai *Veres*-család tagjai, akik akkor már Patajon élnek, hogy

Az Újváry kúria az 51-es főút felől

bátyai birtokait a *Béky-* majd a *Jánosy*-család bitorolja. Lássuk ezek után a falu birtoklásáért folyó nemesi küzdelmek állomásait a megyei jegyzőkönyvek tükrében.

Béky Mátvás 1618-ban nádori adományként kapta más praediumokkal együtt Bányát, de szomszédai *háborgatták* birtokait. Ez azt jelenthette, hogy használták legelőjét, erdejét, szántóit. Ezért 1643-ban a Füleken székelő vármegye eltiltja onnan a régebbi birtokost, *Veres Sebestyént*, 1656-ban Fajszt lakóit, 1657-ben a patajákat *Bátya* használatától. Majd két emberöltő múltán a *Veres*-család késői leszármazottja, *Veres Péter* gyermekkori örökségnek mondja többek közt Bányát és Oroszt, amelyeket erőszakkal foglaltak el tőle, s ezért pert indított *Jánosy György* ellen. A *Jánosyak* ugyanis *Béky Ferenc* özvegyétől és a cserkői nemesektől egység útján szereztek meg Bányán kívül Kispánát, Csacsóházát, Ivánföldét, Ereket, Szakmárt és Fajszt. A későbbiek során – mint láttuk – a *Jánosy*-család a legjelentősebb bátyai földesurasága lesz Bányának. Bányai birtoklásuk első írásos bizonyítéka a következő módon született: *Pest-Pilis-Solt és Heves vármegye Füleken 1636-ban Jánosy Fábrián nemességét igazolta és bizonyította (...) a Sárközben levő Bathia, (Bátya) Nana, Chertőhaza, Ivan földje, Erek, Zakmar és Fajz nevű praediumokban tulajdon rata portiokkal birt.* A három *sedrián* át húzódó per végül a *Jánosy* család győzelmével végződik 1677-ben. A bátyai birtokából kiszorult *Veres* család viszonzásul eltiltja a bátyaiakat praediumaik használatától. A *Jánosy*oknak nemcsak a *Veres*ekkel kellett küzdeniük, hanem a kalocsai érsekkel is. *Szécsényi Pál* kalocsai érsek 1657-ben ugyanis a magáénak nyilvánította egyebek közt Bányát is. Emiatt *Jánossy Pál* tiltakozik, s az ügy a bíróság elé került. A per folyamán érdekes az érsek indoklása: *a nevezett helységek nem tartoznak sem Kalocsához, sem a sárközi kerülethez.* (Talán azért fogalmazott így, mert az érsek tudta, hogy Bátya a szekszárdi apátság fajszi nemesi székéhez tartozott.)

A bátyai nemesi birtokperekben szereplő *Béky*-, *Veres*- és *Jánosy*-családok bizonyára a magyar nemesség köznemesi rétegébe tartoztak.

A *Jánosyak* elsőbbsége ilyen előzményekre megy vissza. Évszázadok múlva, 1860-ban az urbéri perben – mint írtam – mégis különbséget tesznek a *Jánosy*- és a *Tarkó*-ág között. A *Jánosy*-ághoz mindössze a következő családok tartoztak: *Vigyázó Sándor* 225 zsellérral, *Rakovszky Ferenc* 231 zsellérral és *Ordódy Imre* 37 zsellérral. Összesen 493 zsellérral. A birtok öröklés miatt történő elosztások következtében létrejött csökkenését jól érzékelteti, hogy a *Tarkó*-ághoz már 21 nemesi család tartozott. Ezek: *Németh József*, *Németh János*, *Németh István*, *Németh Sándor*, *Németh Borbála*, *Németh Anna*, (5 *Németh* család), *Fekete Katalin*, *Fekete Anna*, *Fekete Terézia* (3 *Fekete* család), *Sárközi Antal*, *Sárközi Sándor*, *Sárközi Terézia* (3 *Sárközi* család), *Jánoska Anna*, *Jánoska Mária* (2 *Jánoska* család), *Ujváry László*, *Csiszer János*, *Bátor Fruzsina*, *Simó Fáni*, *Esküdt Borbála*, *Schwartz Ignác* (a *Gombosok után*) *Sében Anna*. Az urbéri perben a *Tarkó Mihály* örökösei (az imént felsoroltak) 54 zsellér után 2700 Ft kártérítésre tartottak igényt. (A legtöbbre *Ujvári László* 500 Ft-ra, a legkevesebbre, 50 Ft-ra, egyes *Németh*, *Fekete*, *Sárközi* és *Jánoska* családok.)

És itt közvetve hadd szóljak a felsoroltak egyikéről. Az 1860-ban már öt önálló birtokosra szaporodó *Németh* köznemesi család egyik utolsó tagja, aki még életének egy részét a rendi társadalomban élte le, halála közeledtével 1862. április 20-án kelt végrendeletében a maradék birtok megőrzését tartotta legfontosabbnak. A polgárosuló világban egyetlen fia már bátyai tanító. A vallásos bevezető formula után (a *teljes Szentháromság nevében*) régtől emésztő haraggal tagadja ki az örökségből „pazarló” menyét.

„Minden néven nevezendő vagyonom halálom után szálljon kedves nőmre és egyetlen Erneszt fiamra úgy, hogy minden vagyonomnak fele /: a mint már fiammal is részben egységet tettem:/ nőm rendelkezése alatt maradjon, akivel boldog házasságban öreg napjaimat elértem, s aki gondosan ápolta mindekkorig. – a vagyonom másik fele pedig holtom után azonnal Erneszt fiam birtokába szálljon, akinek azt már egység szerint át is adtam.

Kedves nőmnek bekövetkező halála esetén pedig a reá maradt fele vagyon Erneszt fiamé legyen úgy mindazonáltal, hogy ahhoz menyemnek, ki engem megvetett, utált, soha semmi joga ne legyen, se a házamhoz ne jöjjön, azon esetben pedig, ha tán fiam nejjénél, illetőleg menyémnél – kit fiam különben sem szeret – előbb elhalna, kívánom s akarom, hogy a hátra maradó vagyon unokámnak nagykorúságáig se nem az említett és pazarló menyemre bizassék, hanem egy *Tttes Megye* által e végett kinevezendő gyámnak gondviselése alá helyeztessék, nehogy a kis árvák felnőttségig pazarló s rendetlen életű anyjok által végrendeletem értelmében is őket illető vagyon eltékozzassék.”

Folytassuk a *Jánossyakkal*. Ha én valahol egy *Jánosity* nevű emberről hallok, olvasok, szinte biztos vagyok benne, hogy az illető bátyai, de legalábbis iteni gyökerű. A *Jánosity* főnév jellegzetesen a bá-

tyai kétnyelvűség terméke. A magyar János keresztnév ugyanis rácul Ivánnak hangzik. Az Iván fia rácul Ivanics vagy Ivancsics, tehát a Jánosity családnév magyar szótót tartalmaz szláv toldalékkal. (Az -ics és az -ity pusztán nyelvjárási különbség.) Az egyik általános, ősi névadás terméke, amikor keresztnévből válik családnév. Azt jelenti, amit a Jánosi földesúr neve, vagyis János fia (Jánosfi). Kérdés, hogy a ma is gyakori *Jánosity* családok neve nem azt jelzi-e, hogy földesuruk nevét vették fel. 1724-ben ugyanis egy bátyai zsellér esküvőjén tanúként a következő furcsa megnevezést olvassuk: *Stephano Magyar Janosich*. Itt már a magyar Jánosi névhez hozzátették a szláv toldalékat. Vajon azt jelentette: Magyar István a Jánosi uraság zsellére? (Később esetleg már Jánosics Istvánnak írhatták be az anyakönyvbe.) Az is lehetséges, hogy a Jánosics nevűek a Jánosi család elszegényedett tagjai, akik elvegyültek a rác lakossággal. A XIX. században egy Fölszegedi nevű uradalmi intéző, afféle "alig nemes" (talán armalista), birtokkal nem rendelkező ember volt. De gyermekei keresztelőjén a komaságot legtöbbször gazdája, a helybeli Németh uraság vállalta. Figyelemre méltó, hogy feleségét meg Jánosics Máriának hívták, aki talán a Jánosy család leszármazottja lehetett. Ezek a tény is emelheték tekintélyét. Elképzelhető az is, hogy a Jánosy család Bátyán élő tagjai talán kétnyelvűvé váltak, mert az anyakönyvekben már nemcsak vezetéknevüket, hanem keresztnévüket is néha szlávosan írták be 1733–41 között. 1741-ben itt halt meg *dna Gurtsa Jánossy*. És máshol is lelünk ilyen bejegyzést: *Áno (Anna) Jánosi, Gurtsa (Gyurcsa) Jánosi*. Esetleg csak a plébános írta keresztnévüket úgy, ahogyan azt a falubeli rácok használták.

Hogy a Jánossy-család itt is élt, nemcsak az anyakönyvek bizonyítják. A *Historia domus* szerint a bátyai plébános a XVIII. század végén *sövényből és sárból készült házban (patics házban) lakott, kertje pedig a falu végén volt, ahol 1769-ben a Jánosi-család lakott*

A házassági anyakönyvből is igazolják, hogy a Jánosi-család házasság révén került rokonságba a helybeli nemes Csíszter és a Németh családokkal. *Dominius Paulo Janosi et Catharina* (tehát a nemes Jánosy házaspár) többször vállal keresztszülőséget a bátyai Mészáros, Csanády, Törkö és Perithy nemes és a Vida, Farkas, Vámos jobbágy családoknál.

A ma és közöttünk élő nemesi sarjak

Aki családtörténettel foglalkozik, annak megindítja fantáziáját, ha egy-egy történeti, nemesi családnév viselőjével találkozik. Így voltam ezzel én is. Tanári pályafutásom során együtt dolgoztam egy Kárácsonyi, egy Tapolcsányi és egy Késmárky nevű kollégával is. Gyerekkori legjobb pajtásomat meg Jánoskának hívták. Mind a négy családnév sokszor előkerült Bátya XVIII–XIX. századi nemesinek számbavétele során. Akiket viszont én is ismertem, soha egy szóval sem hivatkoztak nobilis őseikre. Nem is tudtak róluk, nem is törődtek vele.

Hasonló a helyzet a falu tudatában is. Bár még ma is némely családot nemesi eredetűnek tartanak, az érintettek alig tudnak valamit őseik nemes voltáról. Egy Perity nevű bátyai gazda ugyan szégyenlősen elárulta, hogy az őse nemes ember volt: Perity Kis Károly. A Perity-, Perits-családoknál a komaságot a XVIII. században rendszeresen az előkelő Jánosy házaspár vállalta el, egy Jánosynak pedig a nemes Perithy-családból került ki a felesége. Tolnai Lajos XIX. századi regényíró eredeti nevének a predikátumában is szerepel e név változata. (Kis- és Nagy-Pirithi). Perity és Perithy (sőt Pirithy) egy volna? Magyar közösségben ugyanis a -ity végződést gyakran olvassák -iti-nek. A délszláv Jelencsity így lesz Jelencsiti, a Perity Periti. (Gyerekkoromban Kécskén a Verebélyt Verebélinek, a Székelyt Székelinek mondták, majdnem úgy beszéltek, mint a Móra félegyházi nebulói.)

Az anti világban a falusi kisnemeseket nálunk *kurtáknak* nevezték. (A helyzetüket jól jellemzi a közismert szólás: *Kaparj kurta, neked is jut!*) Egyiküknek, Maros Jóska bácsinak, aki napszámba járt már nyolcvan éve, *Kurta* volt a ragadványneve, még a nótáját is tudták. Ennyi maradt a nemesi rangból. Egy Jánosi (!) nevű parasztcsaládot *Ficsurának* neveznek „rácul”. A *ficsúr* szó az „alig urat” jelenti, az afféle *fenn az ernyő, nincsen kas* állapotot. Ők talán a bátyai nemes dinasztia alapítóinak leszármazottai? Ki tudja? Mészáros József bátyai villanyszerelő Kalocsáról került ide. Főntebb már említettem, hogy egy szintén Mészáros József nevű nemes egyén gyermekeit a XVIII. században rendszeresen a Németh uraság tartotta keresztvíz alá Bátyán. Egyébként Mészáros nemzetes uram csak ispánja volt az uraságnak. Villanyszerelő (feltételezett) leszármazottjától viszont tudom, hogy családjuknak Kalocsán *Báró* volt a ragadványneve, s még az apja is igen büszke, rátarti volt, szegény földműves ember létere. Valószínűnek látszik, hogy a Marosok (régében írták Marosynak is) *Kurta*, a Jánosiak *Ficsura* és a Mészárosok *Báró* csúfneve, de akár a Tapolcsányiak *Büger* ragadványneve őseik nemesi voltára utal. Az is lehetséges, hogy csak amiatt tartják őket nemesi eredetűnek, mert egy elszegényedett nemes familia valamelyik

tagja került be házasság révén zsellércsaládjukba, esetleg jobb módúak lévén, házasságkötésük alkalmával nemesi tanúik voltak. Ha nemes lány ment férjhez jobbágyhoz, leszármazottjai már csak *agilisok* lehettek, emiatt nemesi kiváltságait csak anyjuk haláláig élvezhették.

Előfordult az is másfél évszázad alatt kétszer, hogy nemes úr és jobbágylány házasságon kívül született gyermekét keresztelték. Mindkét alkalommal nemes keresztszülőkkel, de a nemes apát csak az egyik esetben nevezték néven.

A Tarkók és a Rakovszkyak

1733-ban a bátyai jobbágyok még Tarkó Mihály földesúrral kötik első Contractusukat, de a XIX. század első felében már Rakovszkynak hívják az itteni legjelentősebb földbirtokost.

Nagyrákói és selmetzi Rakovszky Ferenc, mint predikátumai elárulják, felföldi eredetű. Egyik, ma Németországban élő leszármazottja internetes honlapján mutatja be a szerteágazó neves történelmi család fáját és történetét. A bátyai nemesek közt szerepel az 1808., az 1829., az 1836. és az 1837. évi nemesi összeírásban. 1837-ben vármegyei tisztséget tölt be, táblabíró, s emellett bátyai földesúr. Lánya, *Rakovszky Amália* Bányán halt meg 1830. április 18-án 15 éves korában. Itt van eltemetve. A templombelső falába elhelyezett márvány sírkövön a családi címer alatt többek közt ez olvasható: *Itt nyugszik Nagy Rákói és Selmetzi Rakovszky Amália. Öröme és reménye, még élt, szüleinek, kik ez egyetlen magzattokra való visszaemlékezésben lelik minden fájdalmikat és gyönyörűségeket. Élt 15 tavaszt.* Egyébként Rakovszky úr leszármazottja 1860-ban 231 zsellér után tart igényt kárterítésre.

A XVIII. században *Rakovszky János* kapitány felesége *Tarkó Anna*. Nyilván az ő révén szerezte bátyai birtokait. 1823-ban *Francisci Rakovszky* a bátyai templomban vezeti oltár elé *nobilis Magdalena Majtényit*. Tanúik: *Ignatius Klobusicky, Ladislao Jeszenszky* (kalocsai előkelő beamterek). 1830-ban két bátyai jobbágy, *Joseph Balázs és Maria Kelemen* gyermekének keresztanyja a még gyermekkorú *Amalia Rakovszky*, aki ugyanebben az évben meghal. Más helybeli földesuraságoktól eltérően Rakovszky úr Bányán csak egyszer vállalt keresztszülőséget, a nem bátyai illetőségű, de neve után ítélve valószínűleg nemes Vahorszky Mátvás és Silban Klára gyermekének keresztelőjén. Felesége is csak néhányszor, de soha nem helybeli, hanem máshol lakó nemes családoknak, akik Bányára hozták gyermeküket keresztelni. Jellemző szokása volt ez a korabeli nemeseknek, hogy a barátságot, rokonságot megerősítendő messze földön lakó családok kölcsönösen vállaltak tisztséget keresztelő és házasságkötés alkalmával.

Közbevetőleg egy érdekes epizód. Amikor a XIX. század elején a nemesmiliticsi származású Firán Miklós volt itt a plébános, bácskai szülőfalujából idejött házasságot kötni *Nobilis Stephanus Molnár és Anna Firán*. A menyasszony talán a plébános húga? De ugyancsak Nemesmiliticsről érkezett hasonló címből *Nobile Emericus Kocsis és Nobile Eva Kunszabó*. Ki tudja milyen rokon kapcsolat hozta őket ide. Tanújuk az egyik nemes bátyai földesúr, *Dmn. Joannes Németh*. Nemesek közötti házasságban még a vallási különbségek sem jelentettek kizáró okot. Akadt a bátyai katolikus féllal kötött házasságok alanyai közt református, ágostai hitvallású, sőt ortodox is. *Dmn. Stephanus Esküdt* notárius például valamilyen úton Tótvázsonyból érkezett ide, s itt tért át a katolikus hitre. (Felesége *Johanne Osko* sem bátyai.) Az itt házasságot kötő vagy kereszteltetendő nemesek érkeztek Bugyiról, Budáról, Foktőről, Földváról, Halasról, Madarásról, Kalocsáról, Kecelről, Kiskőrösről, Jankováczi, Paksról, Sükösdről, Tolnárról, Tótvázsonyból, Zentáról. Szóval nemcsak a környékről, hanem távolabbi helységekből is.

Térjünk vissza Rakovszkyra. Rakovszky úr neve sokszor előkerül a iratokban. 1837-ben például a vármegye tárgyalásán *Rakovszky Ferenc, Németh János, Németh József, Gombos András és Fekete Ferencz* urak eltekintenek a zsellérek karópénz-fizetésétől, vagyis lemondanak egy regálé jogról.

Rakovszky Ferenc a solti járás táblabírája ekkor tájt Bányán lakott, a község háza mellett. Egyesek úgy tudják, hogy a róla elnevezett dűlőben a későbbi paprikanagykereskedő, Guzsván Ferenc által is lakott tanyán. Az ő gazdaságához tartozott az a kenyér formájú agyagból égetett káposztáskő, amelyen az R. Ú. (Rakovszky Úr) monogram van bevésve. Nyilván tégláégetője is működött Bányán, mert régi épületek bontástégláin ezt olvashatjuk. R 1828 F.

Rakovszky volt az, aki feljelentést írt a kalocsai érsekhez a bátyai plébános, Koross Mihály ellen. Levélben azért panaszkodik, mert a jobbágyokat a plébánia építésére szorítja, s emiatt azok nem tudják teljesíteni jobbágyi kötelességüket földesúruknak.

Megyénket bátorodik tehetetlen hatalmával fenyegetni, ha a Nemes Megye Plébániájának építésére a Földes Uraságot és a Népet nem fogja kényszeríteni. (...) ha valóban hozzám jöttek volna, minthogy il-

Vigyázó Mária sírköve a bátyai templomban

lendően és egész alázatossággal folyamodjanak a Nemes Vármegyéhez az időnek mostohasága végett a Plébánia építésének felfüggesztéséért, mert mint Földesúr jobbágyaimnak a meg engedett törvényes és illendő uton mindég tartozok párt fogója és Szószólója lenni.

Vádjaiból néhány mondat: Koross azt állítja, hogy én volnék a helybeli bírának sugárlója, hogy én bírtam volna a Bírakat a Nemes Vármegyéhez való folyamodásra, hogy a plébánia az idén ne építtessék.

Rakovszky a továbbiakban felsorolja azokat a hibákat, amelyek a hívekben papjuk iránt ellenszenvet váltottak ki. *Misén pöröl, hány-vet mindent az oltárnál. Gyónáskor a hívőt arra unszolja, hogy minél előbb mondja el a bűneit. Nem prédikál, hanem papírról olvassa el a prédikációt, mint valami mesét. Négy esztendeje, hogy az Úr Napi Procession kívül a templomon nem volt... Nem áldja meg a népet. Temetéskor a tetemet (...) anélkül, hogy a tetet megvárná a temetőben, ottan a sirt beszentelvén, levetkőzik és elmegy. Hogy miért viselkedett így a fiatal plébános, az később az ő felterjesztéséből talán kitérszik.*

A helybeli földesurak közül valaki mindig ellátta a Kegyzúri Hivatal elnöki tisztségét is, s mint ilyen nagylelkű adományokkal támogatta az egyházközséget. Rakovszky is ezt tette, bár a plébánossal nem volt jó viszonyban. 1847-ben az új templomi orgonára *Rakovszky Ferenc táblabíró, földesúr 200-at (Ft-ot) adott. Ugyanebben az évben Rakovszky Ferenc földesúr és több megyék ülnöke egy aranyozott ezüst kelyhet adományozott a templomnak. A kelyhet egy pesti művésztől vette 120 pengő forintért.*

Egy reformkori lelkes asszimiláns magyar honorációr

Most lássuk Rakovszky ellenfelét, akinek tevékenysége, a földesúr vádjai ellenére, maradandó változásokat hozott a falu arculatának kialakulásában.

A bátyai egyháztörténet legjelentősebb alakja, *Koross Mihály* plébános 1822-ben érkezett a faluba Csák József táblabíró, bátyai kegyúr javaslatára. Tulajdonképpen *nemtelennek* számított, jobbágyszülöktől származott, de státusa révén őt is a helyi nemesekkel együtt tartja számon a vármegye. 26 évesen

szentszéki jegyző és a pesti egyetem egyházi doktora, nagy műveltségű ember, s asszimiláns magyar létére a reformkor lelkes híve. Magasröptű prédikációi, mint Rakovszky vádjából kitetszik, nem nyerték meg hívei tetszését. A plébánia építése miatt összeütközésbe került Rakovszkyval is, aki vele szemben a nép pártján állónak szerepét játszotta. Már az 1829. évi, majd az 1836. évi nemesi összeírásban olvashatjuk nevét. Ő kezdte magyarosítani a bátyai ráccokat. 1831-ben a vármegyéhez írott beadványából ez is kitetszik, s látható az is, hogy Berzsenyihez hasonló népismerettel rendelkezik.

A Bátyai Birák ismét alkalmatlankodnak a Tekintetes N. V-nél az eránt, hogy a Nép házamkörüli való munkától felmentődjön. És pedig Levelekben 1-ször azt állítják, a Nép egész Tavaszon és Nyáron széjel van dolog végett kenyeret keresni, pedig csak talán egy negyed rész van oda, vagy annyi se.

2-szor Hogy egész Nyáron és tavaszkor az árendás pusztájokon van az egész Nép, mert csak aratáskor, nyomatáskor van oda talán kétharmad része a Népnek 2 hétig, minthogy olly kevés föld jut egy-re-egyre, hogy illy rövid idő alatt elvégezheti dolgát. Harmadrészének pedig bizonyosan nincs ott földje.

3-szor állítják, hogy Ujvidékre, Pestre, mennek dolgozni, pedig csak Bajára. Nevezzék meg azokat, akik olyan messzire mennek, ha tehetik.

4-szer, hogy a bátyai Zsellérekre tavali vízáradás és rossz esztendő volt. De a Törvény és Ő Felsége Resolutioja a zselléreket úgy kötelezi a Plébánis Ház körüli dologra, mint Földes Jobbágynak. És a víz áradás közönséges volt. Az Esztendő pedig a Bátyaiakra nézve igen jó volt productumainak. Azért is Rakovszky ide való közbirtokos Úr, aki ezen Házam körül való munkát legjobban ellenzi mégis előttem és Kaplányom előtt azt vallotta, hogy a Bátyaiak múlt esztendőben 100 000 Ft-ot úgy bevettek, mint egy krajcárt.

(...) a földes Úrnak serkenteni, hajtani kellene jobbágyaikat szorgalmasan dologra. (...) Hiszen nem kis Helység ez, hogy meg nem győzhetné azt a kevés munkát az építkezésnél. Mert 700 házas pár van benne és 2700 lélek. Szegény Plébánus létemre 1000 Ft-okat elengedtem Népemnek a Restantiából, hogy a Portiót könnyebben fizethesse.

Az iskolabeli gyermekeknek minden esztendőben könyveket és papirozt veszek.

Már tíz esztendő óta azon vagyok, hogy a Rátz népemet magyarítsam. És már annyira vittem a dolgot, hogy itt ahol 10 esztendő előtt ritkán volt Magyar Prédikátzio már most csak minden negyedik ráz Prédikátzio, a többi magyar, és pedig minden Vásárnap és Ünnepen valamint délután a Tanítás is. Nagybőjtben pedig minden nap. Azért olyan kántort és Iskola Mestert fogadtam, aki egy szót sem tud rázrul. Igen nagy fáradságomba kerül ez nekem.

És miért tselekszem ezt mégis, mert énnekem ebből semmi hasznom. Azért tselekszem, hogy az Országának és Tek. Vm-nek intézkedését előmozdítsam. (...)

Ha pedig kéresemről elmozdíttatni fogok, én a Helseget mindjárt Rátzra fordítom, mert sokkal könnyebb nekem a Rátzokat rázrul tanítani, mint magyarra fordítani, Kántort is mindjárt tiszta Rátzot fogadok, mert a Helység is azt szeretné. Aztán meglátom, ki fog arra kénszeríteni, hogy ismét magyarra fordítsam őket. Ha pedig a lelki pástör és az Oskola Mesterek nem segítik a magyarítást, akkor hiába van minden másnak dolga.

1847-ben az érsekhez írt levelében cáfolja az ellene beadott vádak az erőszakos magyarosításról, újból kifejti missziós tudatának lényegét és felfedi asszimiláns voltát is.

(...) Ha pedig magyarokká akarom tenni hűveimet, az nagyon is jól van tőlem, mert azt kívánja a fejedelem, a haza, és különösen az 1832. évi Febr. 28 – 263 számú sz. széki kegyelmes körlevél. (...)

Akarom is és dicsőségnek tartom a magyar nyelvet hűveim közt terjeszteni és őket magyarokká tenni, magam nem lévén megtestesült magyar, nem hogy igazán vallják, tsak annyiból, hogy magyar honban jöttem a világra, mondhatom magyarnak, de apám szláv ajkú volt, nagyanyja pedig még Korosi Nyitra megyei Koros szláv ajkú faluból származott hasonlólág szláv ajkú volt. Anyám pedig Kanizsán született ugyan, de felvidékről szakadt szláv ajkú apától és rác ajkú anyától.

Azért igyekszek tehát a magyar nyelvet hűveik közt terjeszteni, mert tartozó kötelességemnél fogva tisztelni akarom azon hon törvényét, mely kenyerét eszem, de fennebb idézett közlevélnek e szavakkal kifejezett kívánsága szerint. [Latin nyelvű idézet.]

Mert mindenhol 3-ik, 4-ik sz. beszédem rácul mondóm, az úgy nevezett körörsztény tanítást pedig parancsolt napokon mindig 2 nyelven tartván és a rácul gyónni akarókat úgy gyóntatom.

Kurtanemesek a falu vezetői

A bátyai előkelőségek közül, akik nevük elé megkapták a dominus vagy nobilis címet, a ranglista alsó fokán állottak tanítók, a nótáriusok és az ispánok. Lássunk közülük is néhányat.

Csanádi Sándor tanító őse még 1732-ben még megkapta a nobil predikátumot, de ő már néhány emberöltő múlva anélkül van beírva az anyakönyvekben. Ennek ellenére rendszerint nemes családok esküvőjén szerepel tanúként, vagy keresztelőjén keresztapaként. A ma élő sok Csanádi család gyermekei rácul (ezt nevezték itt bunyevácnak) szólnak meg először. Ám a ludimagister a XVIII. század második felében az egyházi schematismus szerint a magyarul jól beszélt, a bunyevác nyelvet azonban nem nagyon értette.

Pethő József, Sándor József nótáriusok voltak, s a fél faluval komasági rokonságban állottak. Még cigányoknál is vállaltak keresztzülőséget. Sándor Józsefről egy feljelentésből tudjuk, hanyagul vezette a községi számadást, s emiatt a Jélő Sándor, a dézsmabíró, aki urbéri árendát szedte be, sikkasztási ügybe keveredett.

Fölszegedi Ferenc, Paritty Mihály meg a már említett Mészáros József uradalmi ispánok voltak. Az intézők közül *Vigyázó* úr számtartójának, *Fábián Ferenc*nek a neve az 1836-os megyei közgyűlésen is előkerült. Az ügyből a bátyai paprika történetének kezdeti szakaszáról, s a számtartó bírói-fenyítő jogáról kapunk hírt. Fábián Ferencné, az intéző felesége ugyanis Anisity Mihályné lányát hátha ütögette, mivel az a számtartó kis szolgálóját megverte. A kislány tudniillik a közös kertből paprikát hozott. Fábián ezért Anisityné-t a hagyma dézsmálásakor lecsukatta, és hat korbácsütéssel megbüntette, mert még szájkodott is az asszony.

Az egyetlen főnemes: Vigyázó

A számos bátyai kisnemesek közül magasan kiemelkedik grófi rangjával és hatalmas vagyonával a Vigyázó-familia. Első tagja, *Vigyázó Antal*, elég későn, csak 1770-ben jelenik meg a bátyai birtokosok között. Neve a bátyai nemesek közt szerepel az 1836. és az 1837. évi nemesi összeírásban is. *Vigyázó Antal felesége, alapi Csák Borbála*. Megdöbbentő, hogy lányuk hasonló sorsra jutott, mint a már említett Rakovszky kisasszony. (Talán a környék mocsárgőzös levegője okozta fiatalkori halálát?) Ő is itt van eltemetve a templom befalazott sírkamrájában, a templom belső falába épített márvány sírkövén pedig a családi címer alatt ez olvasható: *Itt nyugszik Vigyázó Mária kisasszony tettes és vtlő Bojári Vigyázó Antal úrnak több tettes ns. Megyék tábla bírójának és Alapi Csák Borbála asszonyságnak felejt-hetetlen lányuk. Szül.: okt. 4-én 1827. Megh.: mart. 23-án 1842. viruló korának 15-ik évében.*

Leszármazottja, a helyi közbirtokosság feje, az urbéri per megindítója, *Vigyázó Sándor* 1860-ban társbirtokos. 1860-ban 225 zsellér után tart igényt kártérítésre.

Vigyázó a historia domus szerint a Tarkó ági örökösöktől megvásárolta bátyai birtokait. Ahogy az urbéri perben írták: *a szülőkötők felsegítésére befizetett 153 Ft 55 kr ezüstben értvén. 1. Bojári pusztának 3/7 részéért és testvére Muszlay Mária asszonyért 114 Ft 6 kr. 2. Bátyának 2/5 részéért 1/16 rész híján 25 Ft 56 kr, Kis-Nána L részéért ismét Ordódy részről, ismét Bática 1/8 részéért 7 Ft 15 kr, Nána 1/8 részéért 1 Ft 28 kr. Összesen: 153 Ft 55 kr.*

Vigyázó Antal a (a bátyai)harangozót felmentette a robot szolgáltatástól. 1847-ben az új templomi orgonára 170 (ft-ot) adott *Vigyázó Antal* táblabíró uraság.

A Veszprém megyei eredetű *Vigyázó*-család a XVIII–XIX. században már jelentős dunántúli nemesi familia volt. A család ősei között iparost, kereskedőt, főszolgabírót, táblabírót királyi udvarnokot is találunk. 1671-ben *Gergely* ösük címeres, birtok nélküli nemesi levelet kapott. A *Vigyázók három tagját, Ferencet, Mihályt és Pált* a megmaradt családi pecsétek és igazolások alapján 1754–55. évi összeírás-kor felvették az igazolt nemesek közé.

Vagyonukat a Pesten megtelepedett *Vigyázó Antal* (1793–1861) alapozta meg. Birtokain építkezett (pl. Bática is) saját könyvtárát utazásai során gyarapította. Az ország sok-sok településén volt birtoka. Hogy csak néhányat említsék: Abonyban, Újkécskén. Vácrátóton, 1871-ben a *Vigyázó* család megvásárolta Vácrátótot a skót bencéséktől 20-ezer osztrák forintért. Ebben az időben vált a falu egyetlen földbirtokosává a *Vigyázó Sándor*. A család őse *Bachter* (*Wachter*) *Gergely* 1671-ben kapott királyi armálist. Később *Bachter Pál* táblabíró magyarosított *Vigyázóra*.

A bátyai urbéri per felperese, a család egyik legmegbecsültebb tagja *Vigyázó Sándor* (1825–1921), aki 1885-ben királyi kamarási rangot, majd tíz év múlva, 1895. június 25-én Bécsben a legmagasabb kitüntetést kapta meg I. Ferenc József császár és magyar királytól. 1864-ben eljegyezte *Podmaniczky*

Zsuzsannát, majd 1873-ban a két család egyesült, létrejött a Vigyázó- Podmaniczky házasság. Podmaniczky Zsuzsanna három gyermekkel ajándékozta meg férjét – egy leánnyal és két fiúval. Vigyázó Ferenc, mint a grófi család utolsó férfi tagja (kettejük fiúgyermek), sohasem nősült meg. Vagyonát korábban megírt végrendeletében – édesapja kívánalma szerint – a Magyar Tudományos Akadémiára kívánta hagyni.

Vigyázó Sándor végrendelete így szól 1918-ból: *ha fiam vagyonomról nem rendelkeznek és törvényes leszármazó hátrahagyás nélkül halna el: rendelem, hogy összes vagyonom ... a Magyar Tudományos Akadémiára szálljon. Még annak a kornak vagyok szülöttje, melyben Széchenyi István és munkatársai lerakták a mai Magyarország alapjait. Rendíthetetlen meggyőződésem, hogy az európai színvonalon álló s emellett minden ízében a magyar kultúra, Magyarország és a magyar nemzet fennmaradásának legbiztosabb záloga. Ez okból a fenti eshetőségre egész vagyonomat a magyar kultúra szolgálatába kívánom állítani, mely célt első magyar tudományos intézetünk útján vélem leginkább elérhetőnek.*

Vigyázó Ferenc 1928-ban hunyt el, s vele együtt a grófi család férfiágon kihalt. Kettejük, az édesapja, Vigyázó Sándor és a fia végakarata értelmében Vigyázó Ferenc kb. 20 millió pengős vagyonát az Akadémia kapta meg. A Magyar Tudományos Akadémia 25 ezer hold földet, négy kastélyt, két budapesti bérházat, egymillió pengő készpénzt és másfél millió értékpapírt kapott. Ezek mellett több száz ezer pengőnyi ékszer, műkincs, muzeális bútor, 17 ezer kötetes könyvtár is az intézményé lett. Vigyázó Ferenc 1924-ben 25 millió koronával járult hozzá a bátyai zárdá létrehozásához.

A bátyai nép nagyon szerette volna megszerezni magának a bátyai Vigyázó-birtokot, ám az az Akadémiáé lett. Talán ezért is kelt lábra az a rosszindulatú pletyka, amely szerint a gróf politikai gyilkosság áldozata lett. *Vigyázó 1928-ba állítólag leugrott az emeletről, öngyilkos lett. A birtokait a Tudományos Akadémiára hagyta. A párizsi meg a londoni bankokban lévő pénzét meg a lányára. A lánya perelte is az Akadémiát az apja birtoka miatt. Nyilván segítettek Vigyázónak, hogy meghaljon. Az Akadémiának érdeke volt.*

A Vigyázó-birtok intézőjének (gazdatisztjének) L alakú épülete megcsonkítva máig áll a Vajas partján, s a postahivatal használja. Telkét a bátyaiak Velika dvor-nak (nagy udvarnak) nevezték. Nagysága mintegy kataszteri hold. A telket azóta szétparcellázták, s újabb épületeket emeltek rájuk. Másik L alakú köoszlopos tornáccal ellátott épülete a Bocskai utcában az a ház, melynek utolsó gazdjára Sáfrán János (Bíró, Jankli) volt. Ez utóbbinak mintegy egy kataszteri hold nagyságú telke van. A Tira nevű dűlőben – talán még a XVIII. században – egy hatalmas (építészetileg is jelentős) gabonarakárt (granáriumot) emeltetett valamelyik Vigyázó. Az épületet 1989 után a téesz volt vezetői lebontották, épületanyagát „hasznosították”.

Nemesi és jobbágyi szomszédság

A megyei jegyzőkönyvekben többször előkerülnek a nemesek jogtalan földfoglalásai. *Újváry László* 1859-ben az urbéri perben is szemére hányja perbeli ellenfelének egyik jogtalan tettét, telekfoglalását. Ilyen Vigyázó úr *Markó Máté* szálláskertjén épült *korcsma háza*.

1874-ben létesült Dobosban a negyedik tanítói lakás és tanterem. Ehhez a 2000 Ft-os beruházáshoz *Vigyázó Sándor* közbirtokos 200 Ft-tal járult hozzá. A szabadságharc bukása után jött létre az új falurész, a Dobos. Ennek telkeit az úgynevezett *Vigyázó téren* adták ki. Az urbéri perben írják: *A Vigyázó tér akkor adatott neki, mikor 1849-ben a Kis Dobos falurészben a többi lakosoknak új telkek osztattak ki.*

Kit emeljek még ki a bátyai nemesek hosszú sorából? A németújvári Ujváry-családot mindenképpen meg kell említenem, mert rangos kúriájuk máig jó állapotban áll az 51-es út mentén, temetőben álló sírkövéükön meg a XIX. század magyar nemesi családjainak sok neve olvasható. Ujváry Gyula azzal írta be nevét a falu történetébe, hogy az 1870-es években paprikájával díjat nyert a székesfehérvári kiállításon. Fia, Ujváry Kálmán már csak tanító volt szülőfalujában. A család utolsó tagja, Ujváry Mária 2009-ben halt meg Kalocsán. Amikor gyászjelentését a bátyaiak meglátták a plébánia kapuján, el sem tudták képzelni, ki lehet ő, s miért tették ki épp itt a gyászhirot. Temetésén egyetlen bátyai sem képviselte egykori birtokának népet. Említhetném még a két negyvennyolcas honvédet, a köznemes Csajági József tüzérfőhadnagyot meg a kurtanemes Riha Antalt (leszármazottja a helyi közbirtokosság tagja), aki a falujabeli jobbágy Marokity József pénzért fogadott helyettes katonája volt. A felvidéki eredetű Ordódy-család egy élő tagja internetes felhívásomra tört magyarsággal reflektált, de bátyai rokonairól nem tudott.

Helybeli nemesek a népi emlékezetben

A bátyai nemesek emléke szinte máig él a népi emlékezetben. Egy bátyai gazda, Harangozó László (Lovász) következő három története is róluk szól.

A nagyszüleim mesélték, hogy valamikor a mi őseink Sárísápról származtak. Dunántúl Budától nincs messze. Ott volt a gróf Vigyázó Ferencnek egy birtoka, de itt Bányán is volt birtoka, a Tira pusztá. Itt akart a Tira pusztán egy lótenyészetet nyitni. Az én őszám ott Sárísápon az ő birtokán lótenyészítő volt, és idehozta Bányára, hogy az itt megindítandó lótenyészetet ő irányítsa. Ez után maradtunk mi a Lovász melléknéven. Mert több Harangozó familia van Bányán. Vótak a Hipláék, vótak a Kencikáék, vótak a Rukávjevék, vótak a Judáék, többre nem emlékszem, de lehet, hogy vótak többen is

Tudják a régi nemesekről, éberen örködték azon, hogy jobbágyaik megmaradjanak. Ezért történhetett meg az a magyar gyakorlatban szokatlan dolog, hogy Vigyázó megszabta jobbágyainak, hogy ki kit vegyen el. Nehogy házasság révén valamelyikük a másik földesúr jobbágya legyen.

A régi őszámokról maradt az az emlék, amit nekem a nagyanyám szokott mesélgetni, hogy ez a Lovász őszám, akit gróf Vigyázó idehozott lovász mesternek, annak vót egy fia. És arra ráparancsolt, mikor a nősülési korba ért, az akkori földesúr, hogy vegye el a nem tudom kicsodát, melyik lányt. És köteles volt elvenni azt a lányt, akire a gróf azt mondta, hogy vegye el. Hát a lány is fiatal vót, állítólag tizenégy vagy tizenöt éves a fiú se vót több tizenhét évesnél. És azt mesélte a nagyanyám, hogy akkoriban a faluba nagyon természették a hagymát. Ez a fiatal házaspár is elment hagymát gyomlálni, és akkor ott összevesztek, úgy hogy mind a kettő sírva ment haza a szüleikhez, de utána újra összekerültek, és tovább éltek együtt.

Ugyancsak Harangozó László mesélte a következő Vigyázó-történetet. A német eredetű Vigyázó-család annyira megmagyarosodott, hogy nem is akart tárgyalni azzal a német nevű bátyai gazdával, aki bérbe akart tőle venni földet. A birtok, mint láttuk, egyre inkább bérleti művelés alá került.

Nagyapám másodmagával ki akarta venni bérbe a Tirát, akkor az még a gróf Vigyázó Ferenc volt. Fölutaztak Pestre. Elmentek a Népszínház utcai palotájába, mert ott lakott. Reggel volt, akkor még nem fogadta őket a gróf, az inas fogadta őket. Azt mondta, hogy majd reggeli után fogadja őket. Az inas elment a közeli kávéházba a gróf reggelijéért. Hozott egy kétdecis bögre tejes kávé meg egy darab zsömlét. Ez volt a gróf úr reggelije. Beszélgettek a nagyapámék a gróf inasával, hogy ez a reggeli. Igen, azt mondja. Nagyon spórol – azt mondja, mert tegnap is adott neki három rongyos gatyát, hogy vigye le valahová az inasa, és valahogy csináljanak belőle kettőt, de jót. Reggeli után kijött az inas, és kérdezte a nagyapáméktól, hogy hogy hívják őket. Ő mondja: Harangozó Márton, a társa meg: Herner Mihály. Akkor bement az inas. Kisvártatva visszajött, és mondta, hogy a Harangozó Márton jöjjön be, de a Herner Mihály ne menjen be, mert – azt mondja – a németes névre nagyon haragudott a negyvennyolcas szabadságharc miatt. A nagyapapa akkor bement hozzá, de egyedül ő nem merte a Tirát kivenni bérbe. Így a bérbevétel meghiúsult. Miután kimentek a gróf palotájából, akkor mondja ám a Herner Mihály a nagyapámnak, hogy: Rómába vótam, de pápát nem láttam.

Végül Miklosity Szőke Pál helybeli gazda szavait idézem Vigyázóról meg uradalmának intézőjéről. Kitészik belőle az a patriarchális kapcsolat, amelyből a falu népe gazdagodott.

Vót egy gróf Vigyázó itten. Családtalan vót, de olyan jólelkű gróf vót. Vótak neki kasznárjai, intézői, és ezek a könyveket olvasták, a Grimm-meséket, és a cselédeknek, napszamosoknak elmondták. Meg az elöljáróságnak viccből is borozás közbe, oszt így kerültek a faluba a mesék. Vagy a szolgálólányoknak mondták el, akik a fürdőszoba tartályba hordták a vizet. Így szaporodtak a mesék... Meg a béresgazdáknak, kocsisoknak. Így terjedt. Vigyázó úgy beszélt rácul, mint mink.

Fehér Zoltán

„Sem csellel, sem erővel!”*

A komáromi erődrendszer újjászületése aXXI. században

„Világszerte híres Rév-Komárom vára,
Minden magyar ember büszkén tekint rája.
Magyarok Istene örökdik felette;
A gonosz ellenség soha be nem vette!”
(Komáromi Kalendárium)

Dicső, de egyben terhes építészeti örökséget hagyott hátra a múlt Komárom városának, az évszázadokon át bevehetetlen hatalmas erődrendszert.

Ezt az egyedülálló építményt nevezték a *Duna Gibraltárjának* is, mivel a két oldalról vízzel védett vár – a híres tengeri erősséghez hasonlóan – szinte bevehetetlen volt. Becsületét az évszázadok során semmiféle sorsfordulat nem tépázta meg. Az erődöt soha nem tudta ellenséges hadsereg elfoglalni – sem a XVI. századi török időkben, sem az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatt. E dicső múlt jelképe az Újvár északnyugati bástyájának védangyala, a Kőszűz, aki büszkén kiálltja az ellenség felé: „*Nec arte, nec Marte!*”, azaz „*Sem csellel, sem erővel!*”. E szavakkal adja tudtára mindenkinek, hogy hiábavaló minden erőlködés, Komárom nagy múltú vára bevehetetlen, s képes magát megvédeni minden ellenséges fortély és támadás ellen.

A Duna és a Vág összefolyásánál fekvő Komárom vára egyidős a honfoglalással. Létrejöttét először Anonymus említi: „*Árpád vezér egész Pannónia meghódítása után hűséges szolgálatáért nagy földet adott (Ketelnek)... a Duna mellett ott, ahol a Vág beletorkollik. Itt utóbb Ketel fia, Alaptolma várat épített, és azt Komáromnak nevezte.*”

A komáromi vár évszázadokon keresztül a királyok kedvelt tartózkodási helye volt. IV. Béla hosszabb ideig tartózkodott Komáromban, s 1265. április 1-jén a településnek „*királyi város*” (*regis civitatis*) kiváltságlevelet adományozott. Albert király özvegye, *Erzsébet királyné* a komáromi várban szülte meg fiát, aki V. (*postumus*) *Lászlóként* vált ismertté.

A reneszánsz kor

A komáromi vár fénykorát *Mátyás* uralkodása alatt élte. *Mátyás* király 1465-ben járt először Komáromban, a csehek elleni hadjárata során itt kelt át a Dunán. Valószínű, hogy a királyt megragadta e táj szépsége, s ekkor figyelt fel a várra. Itáliából hozatta a legkitűnőbb művészeket, mestereket. Építészek, szobrászok, festők, kőfaragók, ácsok kitűnő munkájukkal a vár udvarán nagyméretű reneszánsz palotákat emeltek. Bolthajtásos, nyitott, tágas termeket alakítottak ki. Antonio Bonfini (a király történetírója) a komáromi várat *Mátyás* király legjelentősebb építményei közé sorolta: „*Miképp emlékezem meg azokról a nagyszerű templomokról és palotákról, amiket Budán, Székesfehérvárott, Visegrádon, Komáromban és egyéb helyeken emeltél? Hogyan mondjam el, mennyire gyönyörködöl a kitűnő épületekben, kiváltképpen azokban, amelyek a régi mintákat utánozzák?...*” A visszaemlékezések szerint *Mátyás* király a felesége iránti szerelemből fogott hozzá mindehhez, aki hazájának gyönyörűségei utáni vágyakozásával vette rá férjét, hogy Itália szépségeit oly sok létesítménnyel igyekezzen utánozni. Úgyhogy a király, aki maga is szerette a nagyszerű műveket és létesítményeket, pompás építményeivel éppúgy híressé akarta tenni Magyarországot, mint dicső tetteivel.

Mátyás király gyakran és szívesen tartózkodott a komáromi várban. Kastélya, vadaskertje volt itt, s ugyancsak Antonio Bonfinitől értesülünk arról, hogy a révben állomásozott a királyi sétahajó: „*Kissé odább, a sziget szegletében, a nagy területen épült Komárom vára látható. Tágas udvarain nagy méretű paloták emelkednek, mindenhol roppant költséggel készült, gerendázatos mennyezettel. Itt állomásozik a Bucentaurus nevű hajó, berendezése palotaszerű: elejétől végig ebédlő, alvó – és társalkodótermek sora húzódik rajta végig, külön a nők, külön a férfiak számára.*” Corvin *Mátyás* 1489 márciusában járt utoljára Komáromban. A király halála után özvegye, *Beatrix királyné* Komáromban töltötte gyásznapjait.

* A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus által 2008-ban kiírt „*Lakóhelyem reneszánsza*” pályázaton I. díjat nyert pályamunka. (Szerk.)

A török időkben

Az évek során elszenvedett rengeteg csapás: ostromok, árvizek, földrengések, tűzvészek, de főként a vár időszakonkénti átépítése és bővítése, Mátyás király impozáns reneszánsz palotáját megsemmisítette.

Am a vár az évszázadok múlva sem veszített jelentőségéből, évről évre bővítették. Erre főképp akkor volt szükség, amikor a mohácsi csatavésztt követően a vár a három részre szakadt országnak pont azon a helyén állt, ahol a török hódoltság és a királyi Magyarország területe találkozott. Ezért 1544-ben *I. Ferdinánd* elrendelte a komáromi vár központi erődöt (citadellává) való átépítését. Mátyás király egykori reneszánsz palotájának helyén ezzel kezdetét vette az ország egyik legnagyobb erődjének megépítése. 1557-ben befejeződött a kor hadászati követelményeinek megfelelő, vízesárokkel, földsáncokkal körülvett, ágyúöntő műhellyel és löpormalommal ellátott erőd, az ún. *Öregvár* felépítése. III. Ferdinánd uralkodása alatt 1663-ban elkezdődött és I. Lipót császár uralkodása idején 1673-ra felépült az ún. *Újvár*, amely lényegében az Öregvár elővédje. Az erődöt úgy alakították ki, hogy megközelíthetetlen és nehezen ostromolható legyen. Ezt páratlan vastagságú és magasságú bástyáival, valamint a minden oldalról körülvevő széles folyók segítségével érték el.

Az erőd létrejötte szorosan összefüggött a XVI. századi törökellenes harcokkal, további fejlődése pedig a XIX. századi napóleoni háborúkkal. 1809-ben *I. Ferenc császár* egész udvarával Komáromba menekült a Bécsét elfoglaló Napóleon seregei elől. Ekkor rendelte el, hogy a komáromi erődöt a Monarchia legerősebb támaszpontjává kell átalakítani, hogy akár 200 ezer katoná befogadására is alkalmas legyen. 1810-ben elkezdődött a vár hatalmas erődrendszerre való átalakítása. Az Újvárat hatalmas koronás bástyalánccá építették át. Az Öreg- és Újvár belső építményeit lebontották, helyükön megépült a *Kaszárnya*, a *Parancsnoki épület*, valamint a *Lőszerraktár*. Az 1948/49-es események azonban közbeszóltak és egy időre leálltak az építési munkálatok.

A függetlenségi harcok idején

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején élte a vár történetének dicső korszakát. Mind az osztrákok, mind a magyarok tisztában voltak a komáromi vár stratégiai jelentőségével. Mindkét fél tudta, hogy akié Komárom, az az úr Pest-Buda és Bécs között. Ez idő alatt a Monarchia legnagyobb erősségét többen (pl. Mertz Frigyes altábornagy) megkísérelték csellel osztrák kézre juttatni, de ez nem sikerült nekik.

Az osztrákok 1848 december végén érkeztek meg Komárom alá. A várat 1849 februárjától három oldalról vették ostromgyűrűbe. Az osztrák hadsereg március 17-től kezdve éjjel-nappal lövette a várost, és mindent megtett azért, hogy a várat bevegye. A több mint egy hónapig tartó kíméletlen bombázás hiábavalónak bizonyult. Komárom vára bevehetetlenül állt a honvédsereg oldalán. A mindenfelől ostromolt várat végül is a dicsőséges tavaszi hadjárat során április 26-án sikerült felmentenie a magyar honvédseregnek. Welden tábornagy a híres komáromi csata után beismerte, hogy „*ha Komáromot a kezünkben tudhattuk volna, akkor lehetővé vált volna Magyarország meghódítása vagy legalább megkönnyíthette volna ezt...*” Komárom vára a szabadságharc alatt mindvégig bevehetetlenül állt a honvédsereg oldalán. Klapka György (1812–1892) honvédtábornok hetekkel a világoi fegyverletétel után is tartotta a várat, egyezkedésre kényszerítette az ellenséget. Már csak a komáromi vár fokán lengedezett a nemzeti lobogó, csak Komárom jelentette a hazát. Ekkor mondta ki Klapka György tábornok azt a híres kijelentését, hogy „*Legyen Komárom a magyarok Mekkája*”. A hős várparancsnok tiszteletére komponálta az ostrom idején Egressy Béni zeneszerző, aki akkor a komáromi védősereg zenekarának karnagya volt a Klapka-induló, amelyhez később Thaly Kálmán írt szöveget. Klapka György neve annyira összefonódott Komárommal, hogy a város közössége szobrot emeltetett a bátor honvédtábornok emlékére, s tiszteletére naponta kétszer a városháza tűztornyának kinyíló ablakában megjelenik egy 1848/49-es huszár, amely szájához emeli trombitáját és felhangzik a Klapka-induló.

Az 1848/49-es szabadságharc leverése után tovább folytatódott a komáromi erődrendszer építése. Először a harcok során megrongálódott részeket javították ki, később újjakkal bővítették. Helyreállították a Csillag Erődöt, valamint a Vág-Dunai hídfőt, majd felépítették a Monostori Erődöt és az Igmándi Erődöt. Ezzel 1877-re teljessé vált a komáromi erődítményrendszer, amely az Osztrák-Magyar Monarchia legnagyobb és legjelentősebb hadi építményévé vált.

Amióta a Dunán meghúzott országhatár (1919) két részre osztotta Komárom városát, a komáromi erődrendszer két ország fennhatósága alá került. Az erődrendszer magva az úgynevezett központi erőd, amely az *Öreg- és Újvárból* áll, valamint a *Vág-Dunai hídfő* és a többi bástyát magába foglaló *Nádor-*

vonat Révkomárom (Szlovákia) tulajdonává vált, a *Monostori*, a *Csillag* és az *Igmándi Erőd* pedig Komáromhoz (Magyarország) tartozik.

A hidegháború éveiben a komáromi erőd a határ mindkét oldalán katonai célokat szolgált. A magyar oldalon levő Monostori Erőd 1945–1991 között szovjet fegyverraktárként működött, a szlovák oldalon található központi erőd 1968–1992 között a szovjet hadsereg laktanyája volt, ezt követően tíz éven keresztül a szlovák hadsereg kaszárnyaként használta.

Napjainkban

A XXI. századra a hatalmas erődrendszer végleg elvesztette hadászati jelentőségét és csaknem 500 évnyi katonai használat után Komárom–Révkomárom városának jelentős hadtörténeti és építészeti örökségévé vált. A komáromi erődítményrendszer az erődépítészet kiemelkedő alkotása, mivel az ólasz stílustól kezdődően az újporossal bezárólag több fejlődési korszak követhető rajta nyomon, így az emberi alkotóképesség egyedülálló példája. Az évek során a szakszerűtlen kihasználás és karbantartás hiányában az erőd állapota egyre romlott. Az egykor erővel, csellszövéssel egyaránt bevehetetlen építmény napjainkban újra harcot vív – a fennmaradásáért és újrashasznosításáért küzd.

Az erődrendszer felújítását illetően Komárom városa lépett először. A szovjet hadsereg 1991-es kivonulását követően a *Monostori Erőd* állami kezelésbe került. 1992–1996 között megtörtént az erőd veszélyes anyagoktól való mentesítése. Ezt követően megnyitotta kapuit a látogatók előtt, s mára már a katonai hagyományörzés legjelentősebb magyarországi központjává vált.

2000. január 1-je fontos dátum az erőd életében. Ekkor alapították meg a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Hadügyminisztérium, a Kincstári Vagyoni Igazgatóság, Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata, valamint Komárom Város Önkormányzata összefogásával a *Monostori Erőd Hadkultúra Központ Műemlékhelyreállító, Ingatlanfenntartó és -hasznosító Közhasznú Társaság*ot, amely jelenleg mindhárom (Monostori, Csillag, Igmándi) erőd kezelését végzi.

A Monostori Erődben évente 20-40 saját rendezvényt szerveznek (kiállításokat, alkotótáborokat, konferenciákat, stb.). 2000 óta tekinthető meg a Hadtörténeti Múzeum állandó kiállítása „*Várak, Erődök, Vitézek*” címmel. 2002 óta működik itt a Kenyermúzeum. 2003-ban a Sütőipari Emléktár anyagából állandó kiállításként megnyílt a „*Komisz kenyér, a kenyér szerepe a civil és a katonai életben*” című, valamint a „*Hír, hagyományos sütőipari termékek*” című kiállítás, ahol a kenyérsütés és a pék szakma fejlődését mutatják be az Osztrák-Magyar Monarchia idejétől napjainkig. Ez az egyedülálló gyűjtemény az erődnek abban a szárnyában található, ahol az egykori katonai pékség működött, mint Magyarország első kenyérgyára. Az épületrész további rekonstrukciója folyamatos. Az erődben 2003 óta *Haditechnikai park* működik, ahol harci gépek, tankok, autók stb. tekinthetők meg.

A Monostori Erőd Hadkultúra Központ Nonprofit Kft. minden lehetőséget kihasznál annak érdekében, hogy az erőd fejlesztése folyamatos legyen, pl. 14 millió forintot szerzett pályázat útján a Nemzeti Kulturális Alaptól a Monostori Erőd lóoktató termének helyreállítására. A múlt században az erőd U-alakú épületrészében a tűzereket falfestmények segítségével oktatták. Az 1925-ből származó katonákat, fegyvereket, lőszereteket, a helyes célzást ábrázoló képeket évekig tartó munka során az Antiquon restaurátor-műhely munkatársai újították fel. A lóoktatótermet 2007. szeptember 15-én avatták fel egy nemzetközi konferencia keretében, melyet az újkori erődök idegenforgalmi hasznosításáról rendeztek.

A jövő tervei

Az erőd évi látogatottsága csaknem 100 ezres, amit 2013-ra 400-500 ezresre szeretnének emelni. Ezt akkor sikerülne elérni, ha megvalósulnának a Monostori Erőd jövőbeli hasznosításával kapcsolatos nagyszabású tervek. Az Európai Unió és az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretén belül a magyar kormány az 1095/2007. (XII.5) határozatával 2007 novemberében a kiemelt projektek közé sorolta a Monostori Erőd Euroregionális Kulturális és Turisztikai Központ Külső Látogatóközpont projektjavaslatát, amit továbbfejlesztésre javasolt.

A beruházás során az erőd területén található két laktanya egyikéből 89 férőhelyes vendégház kialakítását tervezték, a másikban pedig Külső Látogatóközpontot hoztak volna létre, amelyben éttermet, kerékpáros bázist, térségi és regionális információs pontokat, valamint multifunkcionális irodákat alakítottak volna ki. A 2 milliárd forintot meghaladó projektet az Európai Unió Strukturális Alapja is támogatta a teljes összeg 85%-ával, ebből a tervezett önrészt a tulajdoni hányad arányában a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Hadtörténeti Múzeum és Komárom Város Önkormányzata biztosította volna. A műemlék felújítása révén közel 3600 négyzetméternyi épület újult volna meg. 2009-ben

azonban a gazdasági válság miatt a kormány március 4-ki ülésén visszavonta 13 kiemelt projekt korábban megítélt uniós támogatását 30 milliárd forint értékben. Többek közt törölte a komáromi Monostori Erőd Euroregionális Kulturális és Turisztikai Központ megvalósítását is.

A Csillag Erőd 2004-ben került a Monostori Erőd Hadkultúra Kht. kezelésébe. 2005–2007 között megtörtént az erőd lőszermentesítése, a lödombok cserje- és bozótirtása, valamint az építmény és a belső zöldterület geodéziai és építészeti felmérése.

A Csillag Erőd területén Nemzetközi Művészeti Központ kialakítását tervezik, ahol egész évben folyamatos, aktív alkotó munka fog folyni. Az erőd hasznosítását a 2007-ben lezárult „Erődök ébredése” című Interreg III/A nemzetközi projekt nyertes tervpályázata alapján szeretnék megvalósítani két fiatal budapesti építész, Kalmár László és Zsuffa Zsolt elképzelése szerint. Az erőd főépületében a szellemi élet központját szeretnék kialakítani, amely az alkotó folyamatoknak és a művek bemutatásának egyaránt helyet adna. A főépület helyiségeiben festő- és szobrász műtermeket, zenekari próbatermeket hoznak majd létre, hogy a művészek zavartalanul alkothassanak. A kiállítótermek, pódiumok pedig lehetővé teszik nemzetközi jelentőségű, különböző témájú konferenciák, alkotótáborok, fesztiválok megrendezését is. A főbejárat közelében étteremmel, kávézóval, valamint az alkotókat és a látogatókat is befogadó szálláshelyekkel egészítik ki az erődöt.

A Csillag Erőd kertjét állandó szabadtéri kiállítóterként, szoborparkként kívánják hasznosítani, melynek folyamatosan bővülő gyűjteményét az itt dolgozó művészek alkotásai fogják gazdagítani. Az erőd körüli vizesárok csónakázó tóként megújulva várja majd az ide látogatókat. A Nemzetközi Művészeti Központ létrehozásával a Csillag Erőd a bentlakásos nemzetközi alkotótelepek hálózatához szeretne csatlakozni.

Az Igmándi Erőd 1965-től a komáromi Klapka György Múzeum római kori kőtáraként működik, ahol a Szőny alatt fekvő római kori Brigetio városából származó kőfaragványok, feliratok, sírkövek, szarkofágok és oltárkövek kerülnek bemutatásra. Mióta a Monostori Erőd Hadkultúra Központ Non-profit Kht. az Igmándi Erőd kezelését végzi, jövőbeni hasznosítására két változat merült fel: vagy a Limes Romanus állomásaként működne vagy huszármúzeumot létesítenének területén. Az erőd hasznosítási koncepciójának elkészítése várhatóan 2009-ben megkezdődik és remélhetőleg 2010 tavaszára elkészül.

Révkomáromban legelőször az erődrendszert alkotó bástyák felújítása kezdődött meg. A második világháború után ezeket különböző állami vállalatok raktáraként, műhelyekként használták, de karbantartásukat elhanyagolták. Komoly előrelépést jelentett, amikor 1976-ban megalakult a Járási Műemlékvédelmi Hivatal, amely elrendelte a felújítások előkészítését. A Vág-vonal VI. bástyája mindmáig az egyetlen teljesen felújított védmű, amelynek revitalizációját 1982-ben kezdték el. A szépen sikerült felújítás után lapidáriumot helyeztek el benne, ahol Pannónia területéről származó, az I–IV. századból való eredeti és másolt római köemlékekben gyönyörködhet az ide látogató. A megfelelő hasznosításért 1995-ben elnyerte az *Europa Nostra* díjat-Európa kulturális örökségének védelméért és kulturális, társadalmi célú felhasználásáért.

Jelenleg a révkomáromi erődrendszer bástyáinak többségét vállalkozók használják. A közelmúltban magántőke bevonásával megtörtént az I. bástya Pozsonyi-kapujának felújítása is, mégpedig úgy, hogy a tulajdonos az önkormányzat maradt, a beruházó a munkálatok fejében hosszútávra bérbe vette az ingatlant.

Az új évezred nagy kihívás elé állította Révkomárom városát. Ekkor került ugyanis az érdeklődés középpontjába a Mátyás király reneszánsz palotája helyén található ún. központi erőd felújításának és újrahazsnosításának gondolata.

A Szlovák Köztársaság Központi Műemlékének Jegyzékén szereplő központi erődöt Révkomárom Város Önkormányzata 2003-ban vásárolta meg a szlovák államtól. Ezt követően elkezdődött az erőd hasznosítási lehetőségeinek elemzése. Miután a szlovák hadserereg távozott a területről, a központi erőd objektumainak hasznosítása a katonai jellegből fokozatosan polgárvá változott, e fontos kritérium figyelembevételével a városvezetés igyekezett olyan új, megfelelő megoldást találni, amely életképes és attraktív a lakosság körében.

Mivel az erőd műemlékkénti felújítása megvalósíthatatlan (a számítások szerint kb. négy milliárd forintba kerülne), s korunkban az erőd csupán „kiállítóhelyként” való üzemeltetése nem kifizetődő, Révkomárom Város Önkormányzata úgy döntött, hogy az erődrendszert úgy kívánja hasznosítani, hogy az szervesen beépüljön a város és polgárainak életébe. Azt, hogy erre a lakosság körében is igény van, jól mutatja az évente megrendezésre kerülő „*Öregvár Napok*” elnevezésű rendezvény látogatott-

sága is, amely lehetőséget nyújt az érdeklődőknek az Öregvár ingyenes megtekintésére. Ilyenkor egész napos kulturális programokkal és kézműves foglalkozásokkal szórakoztatják az ide látogatókat.

Egy ilyen hatalmas és értékes komplexum sikeres jövőbeni hasznosítása attól függ, hogy milyen és mennyi új funkciót sikerül találni és elhelyezni helyiségeiben.

A központi erőd életre keltése sem műszakilag, sem technológiailag nem igényes, de hatalmas méretének köszönhetően nagyon magas felújítási költségekkel kell számolni. Ezért az erőd felújítását legalkalmassabb több beruházó összefogásával elvégezni. A fejlesztési tervek finanszírozása részben Révkomárom városa, részben az állam támogatási programja, valamint az Európai Unió Strukturális Alapja segítségével történik. 2004-ben a PHARE ECOSOC program keretén belül elkészült *A Komáromi Öregvár és Újvár hasznosítási lehetőségeinek elemzése – akcióterv kidolgozása* c. tanulmány, mely különféle funkciókat helyez el az erőd egyes objektumaiban.

Az erődrendszer hatalmas alapterülete miatt a város képtelen a revitalizációra, ezért élt a lehetőséggel, hogy ún. eufundok és állami dotációk útján jusson támogatáshoz, pl. a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériumának „*Újítsuk fel házunkat*” programja támogatásával 2006-ban elkezdődött az Újvár egykori löszerraktárának és a mellette található kazamatáknak a felújítása. A volt löszerraktár épülete 2007 májusától *Idegenforgalmi Tájékoztató Központ*ként működik, s az erőd-túra első állomása. 2008 márciusában a Komáromi Városi Hivatal Műemlékkezeltési Osztálya a volt löszerraktár épületében rendezte meg „*Az erődrendszerek hasznosításának lehetőségei a XXI. században*” témájú nemzetközi konferenciát. A találkozó befejezését követően megnyitották az erődrendszer történetét bemutató háromnyelvű kiállítást, amelyet az ide látogató turisták előzetes bejelentkezés alapján tekinthetnek meg. Ezzel hivatalosan is elkezdődött a központi erőd felújításának első szakasza.

Révkomárom városa még 2007-ben elnyerte a Szlovák Kulturális Minisztérium támogatását az Öregvár főbejáratának az 1550-ból származó *Ferdinánd-kapunak* a felújítására vonatkozó tervdokumentáció elkészítésére. A restaurálási terv kidolgozását követően a konkrét megvalósításra Révkomárom városa a Szlovák Kulturális Minisztérium „*Újítsuk fel házunkat*” elnevezésű programjára pályázott. A kulturális minisztérium alapjából 35 ezer eurót nyert a város a műemlék felújítására. Révkomárom is támogatta a projektet, 5 százalékos, azaz 2177 eurónyi önrésszel járult hozzá a város legrégebbi faragott köemlékének restaurálásához, amelyet 2009 decemberében ünnepélyes keterek között adtak át. A felújítás érdekessége, hogy nemcsak a kaput, hanem a fölötte található emléktábla feliratát is helyreállították, azon jól látható az a dombormű is, amely a Habsburg-család címerét ábrázolja. A Ferdinánd-kapu restaurálása egy újabb lépés az erődrendszer helyreállításának hosszú folyamatában. Ezzel egyidőben a kapu előtt és az Öregvár udvarán régészeti kutatás zajlott, amelynek költségeit szintén a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma „*Újítsuk fel házunkat*” alapjának 40 ezer eurós támogatásából, valamint a városi költségvetés 4473 eurós önrészből fedezték. E projekt részeként építéstörténeti kutatást is végeztek az erődben. A közeljövőben az Öregvár infrastruktúrájának kiépítésére fogják helyezni a hangsúlyt, ugyanis ezt követően kedvezőbb lehetőségek nyílnak majd különböző rendezvények szervezésére az Öregvár területén.

Ehhez a felújítási folyamathoz szorosan kötődik az Öregvár területén lévő központi erőd revitalizációjának tervezete, amelynek elkészítését Révkomárom város Önkormányzata Makovecz Imre, Kosuth-díjas építészre bízta, aki 20 fős csapatával az erőd állapotát még 2005-ben felmérte. Az Öregvár hasznosítási tervét a város az Európai Unió INTERREG III/A „*Erődök ébredése*” elnevezésű nemzetközi pályázaton elnyert 23 millió forintnak megfelelő összegből finanszírozta. Makovecz Imre az Öregvár területén az egykor létezett középkori történelmi városrészt kívánja feléleszteni. Mivel jelenleg az Öregvár belső udvara teljesen üres, olyan funkciójú építményeket tervezett erre a területre, amelyek segítik, hogy a vár feléledjen. Az építés ezen elképzelését megerősítették a korabeli középkori metszetek és rajzok, amelyek azt mutatják, hogy a XV–XVI. században sűrűn be volt építve a várudvar. Makovecz Imre a vár udvarán egy zegzugos, romantikus városnegyedét képzelte el. A fejlesztés két irányban fog haladni. A meglévő erődfalak alatti kb. 11 000 m² terület felújítása és hasznosítása, illetve a várudvar beépítése új épületekkel.

Makovecz megálmodott kisvárosában a neoközépkori sorházak között felépül majd egy templom és egy torony is, amelyet a „*Múlt és Jövő Tornyának*” nevezett el. Az épületek belsejét különböző funkciók ellátására szolgáló helyiségek töltik majd ki, ahol múzeum, éttermek, raktárak és passzázok kaphatnak helyet. A revitalizációs tervben szerepel lakóházak, szállodák, panziók, üzletek kialakítása is, s minden, ami lehetővé teszi, hogy az emberek a vár területére naponta bejárjanak. Az Öregvár így szervezés részévé válhat az egész város életének. A tervek szerint a terület kb. 20 000 négyzetméternyi új be-

építést fog tartalmazni, a földszinten üzleteket, szolgáltató és kereskedelmi épületeket, a felsőbb szinten pedig lakásokat alakítanak majd ki. Az elrendezési tervet Makovecz Imre készítette el.

A rekonstrukció hoszú távon az Újvár és a város közötti egységes kapcsolat kiépítésével fejeződik be. Az új városrész közvetlenül a belvároshoz fog kapcsolódni, felszámolva a városközpontoz tartozó terület eddigi kihasználatlanságát. Az Öregvár és az Újvár között vissza szeretnék állítani az egykori, mára már betemetett vízesárkot, ezáltal az Újvár felől hídon át lehet majd bejutni az új városnegyedbe. A gépkocsiforgalmat a várból teljesen kizárják. A Duna és a város felőli oldalon parkolókat alakítanak ki.

Egy ilyen terv gyakorlatban való megvalósítása rendkívül igényes és költséges. Örömteli, hogy ezeket az elképzeléseket a polgármesterek mind a szlovák, mind a magyar oldalon támogatják. Ugyanakkor szükség van a Szlovák Műemlékvédelmi Hivatal, a magyar és a szlovák kormány, valamint az Európai Unió támogatására is. Rövid időn belül egy csodálatos nemzetközi együttműködés bontakozhat ki.

Útban a Világörökség felé

A két ország területén elhelyezkedő erőrendszer máig a hadiobjektumok páratlan együttesének számít, sőt jelentősége Szlovákia és Magyarország határain is túlmutat. A Magyarország területén található erőrendszer részei 2000 óta, a szlovák oldalon található részek pedig 2002 óta szerepelnek a Világörökség Várományosi (Tentatív) Listáján.

Szlovákia és Magyarország 2007. január 26-án közösen terjesztette fel a két ország területén lévő komáromi erőrendszert az Unesco Kulturális Világörökségének Jegyzékére. A pályázat pozitív elbírálása érdekében 2008 márciusában a magyar parlament elnöke, Szili Katalin és szlovák kollégája, Pavol Paška, összefogtak és közös levelet küldtek a Világörökség franciaországi központjának, amelyben támogatásukat fejezték ki, hogy az erőrendszer felkerüljön a világörökségi jegyzékre. 2008 nyarán a magyar és a szlovák fél kénytelen volt visszavonni a világörökségi jelölést, miután a nem hivatalos információk szerint kiszivárgott, hogy elutasító döntésre lehet számítani. Ennek ellenére tervüket nem adják fel. A közeljövőben újra fogják jelöltetni a komáromi erőrendszert, oly módon, hogy hozzá több, az egykori Osztrák-Magyar Monarchia területén található erőd is csatlakozzon. Jelenleg folyamatban van egy új, többszereplős, nemzetközi sorozatjelölés formájában való ismételt felterjesztés kidolgozása, amely I. Ferenc József császár híres „*Viribus unitis*”, azaz *Egyesült erővel* jelszava alapján történik. Ez a sorozathelyszín képes lesz bemutatni az egykori birodalom területén található közös katonai örökséget.

Ez nem is lehet másképp, hiszen 2004 májusától mindkét ország jövőjét az Európai Unió teljes jogú tagjaként alakítja. Az egyesült Európában azoknak a nemzeteknek, amelyeknek közös kulturális hagyományaik vannak, érdekük lesz értékeik közös és kölcsönös felvállalása. Különösen a jelenkorban aktuális ez, mivel a 2008-as évet „*A kulturák közötti párbeszéd európai évének*” nyilvánította az Európai Unió. E kezdeményezés arra buzdítja tagállamainak polgárait, hogy használják ki az európai kulturális örökségből származó előnyöket és tanuljanak egymás hagyányaiból.

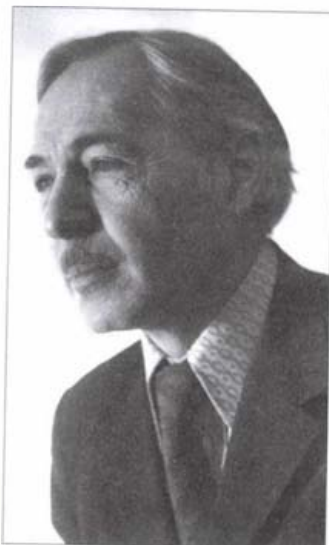
Mindkét ország műemlékvédelmi szervezeteinek közös álma e monumentális műemlék megőrzése, felújítása és a nagyközönségnek való bemutatása. A revitalizáció végső célja egy olyan két ország területén elhelyezkedő, de történelmileg és földrajzilag összetartozó kulturális-idegenforgalmi látványosság kialakítása, amely nemzetek feletti összeurópai jelentőséggel bír. Ha majd a közeljövőben a komáromiak nagyszabású terve megvalósul, s újra élet költözik ezen egyedülálló építészeti komplexum falai közé, akkor a komáromi erőrendszer valóban újjászületik és sikeres példája lehet az európai kulturális örökség megőrzésének és újrahazsnosításának.

Dr. Körtvélyesi Klaudia

Felhasznált irodalom: A komáromi Öregvár és Újvár hasznosítási lehetőségeinek elemzése – akcióterv kidolgozása. Program PHARE ECOSOC. Nec Arte Kft. Révkomárom 2005.; „*Az erődök ébredése*” c. Magyarország-Szlovákia nemzetközi projekt magyarországi részének bemutatása. 2007.; Dr. Bendé István: Egyesült erővel mégis sikerülni fog. Dunatáj 2008. 07. 25. 3. old.; *Kecskés László*: Komárom, az erődök városa. Zrínyi Katonai Kiadó. Bp. 1984.; Dr. Körtvélyesi Klaudia: „*Valő Komárom, az az úr Pest-Buda és Bécs között!*”, Komáromvár szerepe az 1849-es tavaszi hadjárat idején. Pályázati tanulmány 2009. (kézirat); *Siklósi József*: A komáromi Öregvár tervezéstörténete. Atelier, művészeti folyóirat. 2008. október 31. old.; Dr. Szénássy Zoltán: Rév-Komárom. KT Könyv- és Lapkiadó Kft. Komárom 2005.; *V. Krasznai Melitta*: Teljes szépségében pompázik a Ferdinánd-kapu. Új Szó. 2009. 12. 08. 12. old.

Dr. Kós Károly – Erdély néprajzkutatója

(Egy filmforgatás margójára)

Dr. Kós Károly, 1977.

Ha az ember elhatározza, hogy népszerű tudományos ismeret-terjesztő filmet készít ebben a témakörben napjainkban, fogalmi problémákkal kell szembesülnie. Vajon a széles közvélemény hova sorolja magát a néprajzot mai globális világunkban, ahol az effajta kutakodásokat maga a szakma is „kultúr-antropológiai” tevékenységeknek titulálja. A köz(önség) meg valami avított, giccses népi romantikaként, múzeumokban tárgyiasult bámulnivalókként értékeli a múlt közösségeinek reánk hagyományozott hagyatékait.

Bevallom, e minden bizonnyal laikus gondolatoktól vezérelve veselkedtem neki a munkának, mikor találkoztam dr Kós Károly személyével kiadatlan naplójának olvasgatása közben. Először is maga a név Kós Károly, melynek hallatán az építésre gondolnak sokan e hazában, és sorolják: Állatkert, Kakasos templom, Wekerletelep, Varjúvár ...

A nagy fa árnyékában felnövekvő ifjú, e név viselőjeként, ahogy naplójában aposztrofálja „...ismert apámnak azonos nevű fia: hosszú ideig „ifj”-ként vékonyka árnyéka” szívós munkával és eltökéltséggel küzd a megkülönböztetésért.

A néprajztudomány területén elért doktori cím használata részéről nem hivalkodás, hanem jelző: „Én egy másik személyiség vagyok és saját műfajomban hasonlóan kiemelkedő.” Végigtekintve életútján ez így igaz. Hogy mért éppen néprajzos? Jól rajzol, érzelme van a zenéhez, verseléshez, elindulhatott volna bármelyik irányba. Sztána, maga a hely, ahol nevelkedett, jelölte ki számára az irányt.

A napló is, amit filmem sorvezetőjeként szándékozom használni a következő címmel íródott: *Sztánáról indultam – „Valójában ehhez a sztánai gyermekkori világomhoz – a természetben élő ember életéhez, tevékenységéhez és megvalósításaihoz – kerestem kollégistakori olvasmányaimban és pász-tortanyákat, falvakat járó utaimon is a néprajzi, őstörténeti, emberföldrajzi analógiákat, a kiteljesedést. Majd később, hivatásos néprajzkutatóként is nem annyira a helyi különlegességekre, táji, nemzeti sajátosságokra „mentem”, hanem a természetben élő ember indulása, kezdő lépései, mozdulatai, az alapjában közös emberi érdeket.*¹

A sztánai világ hangulatai még manapság is tetten érhetők abból az egyszerű okból kifolyólag, hogy kiépített út nem vezet a Varjúvárhoz. Az épületet az „Öreg” Kós még fiatal korában építette nyaralónak, nem számolva a történelem viharos változásaival. Trianon után ez „a John Ruskin-féle preraffaelita irányzatú középkori gótika tiszteletében épült, kerek tornyos és magas nyeregteretős részekből, a vajdahunyadi vár mintájára lazán egybefogott kis várszerű épület,”² a család állandó lakhelyévé vált. Az ifjú majdani néprajzos tíz éves koráig ebben a „Rousseau”-i milliőben fűr, farag, állatot gondoz, szemlélődik, készül a jövőjére.

Mint már említettem, csak nehezen járható, poros út vezet ide, ezért a hely az autós turizmust távol tartja, így magamnak is sikerült hangulataiból izelítőt kapnom. A haragoszöld tavasz, fülledt nyár, színekben harsány ős, az olykor rideg, borzongató tél egymást váltogatása megjelöli az itt élőket. Ezt akkor tapasztaltuk, mikor emlékezők után kutatva Sztána faluban olyanokkal is találkoztunk, akik személyes kapcsolatban voltak a Kós családdal. És emlékeztek nem csupán az építész polihisztorra, hanem a „néprajzos” Károlyra is. Talán az sem véletlen, hogy e helyről két „népéletkutató” indult el, és pályájuk egy idő után összefonódott. A Varjúvárral szomszédos Szentimrei villában – szintén Kós-építmény – találkoztunk Cuci nénivel, akihez a gyermek még verset is irt annak idején: „egy zsindegyre, ácsceruzával, nagybetűkkel és jobbról balra – irt versem: „A nő, a nő, a nő/ Szeretett engem ő,/ De most már nem szeret/ Engemet.”³

¹ Dr. Kós Károly: Sztánáról indultam 3. Cikázások gyermekkorom körül, 13. old.

² Uo. 2. old.

³ Uo. 3. old.

A ma 90 éves Szentimrei Judit azokról a gyűjtőutakról számol be kameránk előtt, amelyekre már dr Kós Károly a kolozsvári néprajzi tanszék tanáraként, majd a múzeum vezetőjeként vezeti tanítványait. Mielőtt e végleges hivatás kikristályosodik, a sztánai gyermekkorából kiszakadva egy vargabetűvel – a Kolozsvári Református Kollégium „sikertelen” megpróbálása után – a Mikó Kollégium diákjává válik. Ez számára az Alma Máter. A jelek, melyek kijelölik számára az utat, a naplójából kiolvashatóak:

„Nem emlékszem pontosan, hogy VI. vagy VII. gimnazista voltam-e, amikor az alattam járó Vitélyos Sándor pajtásommal beszélgetve elhatároztuk, hogy az ő falujában, az erdővidéki Nagyajtán „népkönyvtárat” létesítünk”⁴, „VII. gimnazistaként is több nagy megvalósításnak és eseménynek voltam részese. Az egyik volt a „Hangyák” falukutató csoport szervezése, kb. 6-7 osztályombeli és alattunk levő osztályból, barátaim közül jelentkező tanulóval” „Többször kerékpárral mentünk ki (nekem Gocz József – vagy mikor nem jöhetett, Ferencz Péter kölcsönözte a kerékpárt, ami szép volt tőlük). Sepsiszentkirályi gyűjtéssel iskolai pályázatot is nyertem, és a Konsza Samu tanáromnak átadott gyűjtéseimből került a Konsza-féle „Háromszéki magyar népköltészet-be”.⁵

A néprajzzal történő „eljegyzés” mégsem volt egyértelmű. Hittől, és magyarságtudattól vezérelve a lelkesi hivatás felé fordult. Beiratkozott (1939) a Kolozsvári Teológiára is, lelkes, úgynevezett szörvány munkát vállalt a kórodi gyülekezetben. Saját bevallása szerint szerette ezt a feladatot: „A kórodi magyarok büszkék voltak, hogy nekik is van „papjuk”, én pedig boldog, hogy vannak engem váró „híveim”⁶, de ott motoszkálnak benne Dsida Jenő verssorai, melyek a népnevelő, falukutató képét rajzolják számára:

„Bolyongani faluról falura.
Durva darócban gazdag, tiszta szellem.
Egymás szolgája mind s nem ura.”⁷

Az 1940. augusztus végi bécsi döntéssel Erdély északi része visszakerült Magyarországhoz, és ősszel, a 22 év után, Szegedről Kolozsvárra visszakerült a Ferenc József Tudományegyetem, amelynek néprajzszakára beiratkozott.

„Beiratkozásom idején még nem dönthettem végleg, hogy a néprajzosi képzettségemet milyen más tárgyak, mely professzorok milyen előadásai segíthetik elsősorban, de annyit kitudtam, hogy a néprajzi jelenségeknek az idő és tér koordinátarendszerében való elhelyezhetésére történeti és földrajzi, ezeken belül meg főleg őstörténeti és emberföldrajzi ismeretekre lesz szükségem. Persze azért fontosnak tartottam a művészettörténetet és gazdaságföldrajzot is. Így állt elő az a helyzet, hogy a legelső félévre a kötelező heti 22 óra helyett, összesen 53 óra előadást vettem fel (annyi minden érdekelt), persze az „ütökzések” miatt nem is tudtam mindenikre rendszeresen eljárni.”⁸

Diplomáját még az úgynevezett magyar világban szerezte úgy, hogy harmadévtől Budapesten is hallgatott előadásokat. A néprajz szempontjából az egyetem meghatározó tanári személyei Viski Károly (néprajz), Gunda Béla (néprajz), Mendöl Tibor (emberföldrajz) valamint Roska Márton, az egyetem régészeti intézetének igazgató-professzora. Roska volt az, aki felkarolta, és meglátva benne az erdélyi lendő népművelési szakembert, intézetének néprajzi gazdájává nevelte. Már az egyetemi évek alatt hasznos kutatómunkát végzett.

„1941 nyarán a magam erején a kalotaszegi Jákótelke általam szervezett néprajzi monográfiájához végeztem intenzív adatgyűjtést, a következő nyáron már Viski küldött intézeti költségen az általam választott Vas megyei Őrségbe, majd utána a Garam völgyében végezhettem támogatásával néprajzkutatást. Az Őrségi fazeakasságról írt neki bemutatott dolgozatomat pedig ő küldte tovább Pável Ágostonnak, a „Dunántúli Szemle” szerkesztőjének ottani közlésre ajánlva.”⁹

A tanulmányok vége egyben az ideiglenes „magyar világ” vége, és egy új, nehezebb kor kezdete. A front átvonul Kolozsváron, majd Sztánán, ahová az ifjú néprajzos, mint katonaszökevény visszahúzódt. De a helyről – amelynek érintetlen nyugalmat az új korszak Maniu gárdistái nem kímélték, a Varjúvárat feldúlták – menekülni kellett. Az erdőben töltött éjszakák után Nádas falu szénapadlásán és Sztána falu ortodox paplakán keresztül vezetett az út Kolozsvárig. „Kolozsvárra érkezve természetesen

⁴ I. m. 4. fejezet: Kollégiumi évek 16. old.

⁵ Uo. 17. old.

⁶ I. m. 5. fejezet: Pályakeresés 11. old.

⁷ Uo. 7. old.

⁸ I. m. 8. fejezet: Egyetemi és egyetem melletti munka 1. old.

⁹ Uo. 9. old.

mindjárt jelentkeztem a Régészeti Intézetben. Roskánál, ahol várt rám az Erdélyi Múzeum Néprajzi Tára múzeumi kinevezés és egy három (orosz, román, magyar) nyelvű pecsétes „piros igazolvány” a városban és a terepen való szabad közlekedésre. Roska nagyon örült nekem, mert az épületből szovjet katonák közmunka címén elvitték Haáz Ferenc és Sándor Gábor etnográfusokat, Pálffy Antal és Szabó György régészeket s még egy altisztünket, s ezek azóta sem jöttek vissza.”¹⁰

Ebben az időben lett volna más választási lehetőség is „visszavonulni” Magyarországra, de ő apjához hasonlóan maradt az erdélyi néprajz szerencséjére. Az életpálya a romániai Erdélyben teljesedik ki, és a mából visszatekintve pótolhatatlan életművet hagyott hátra.

Lajstromozva az elkészült produktumokat a következő statisztikával szembesülhetünk: 300 tanulmánya, cikke, 11 önálló és 4 másokkal közös kötete jelent meg. Számos múzeumi gyűjtemény feldolgozását vállalta: feltérképezte az erdélyi faekék guzsalyosok, ivócsanakok, kandallók és kályhacsempek táji típusait, vizsgálat alá vetette a népi tárgykészletet, arra keresve választ, hogy milyen feltételek szükségesek a kulturális javak terjedéséhez, helyi változataik kialakulásához. Huszonnyolc éven át az Erdélyi Néprajzi Múzeum igazgatóhelyettese, irányításával létesült Kolozsváron a Hója erdő melletti Szabadtéri Néprajz Múzeum.

Filmem szempontjából mind a múzeum, mind skanzen fontos volt. Nem csak azért, mert az itt található összegyűjtött tárgyi emlékek, a kitarató, szívós munka eredményei vizuálisan jól feldolgozhatók, hanem azért is, mert az itt dolgozók egy része együtt dolgozott vele. Megszólítva őket, kamerám előtt nem egy száraz szakember képe, hanem a néprajznak elkötelezett, valódi közösségi ember képe rajzolódik ki előttünk. Szabó Tamás, a múzeum nyugdíjas fényképésze és egyetlen magyar munkatársa, dr. Kósnak a tárgyak beszerzése során megmutatkozó jó kapcsolatteremtését emeli ki. *„Nagyon jól megértette magát a falusi emberrel, akikkel üzleti viszonyba is került. Vettünk tőlük ugye csúrt, házat, istállót, mindent. Leült, kettétört cigarettáját betette a szájába, gondolkozott, meggyújtotta, és akkor folytatta az eladóval a diskurzust. Végén az eladó már úgy megunt a cigerattázást, hogy odaadta olcsóbban azt a tárgyat vagy objektumot, amit meg akart venni”¹¹*

Dr. Gazda Klára néprajzkutató, egyetemi tanár tanítványaként így emlékezik: „Az erdélyiséget ő nagyon fontosnak tartotta, de természetesen elsősorban magyar volt. A szomszédos népek kultúrája is rendkívüli módon érdekelte. És hát a hivatástudat! Az akkori értelmiségből még nagyon sokan rendelkeztek hivatástudattal, és nem kétséges, hogy ez nála megvolt”¹². Dr. Tötszegi Tekla egyetemi tanár, muzeológus – bár nem dolgozott vele – egyenesen szellemi örökösének tekinti magát. „Nem szeretném, ha dicsekvésnek tünne, valamiképpen az utódjának tekintem magam, és megtiszteltetésnek éreztem, hogy amikor ide kerültem, az ő munkáját folytathattam. Jó volt látni a különféle nyilvántartási lapokat, az írását, a kis szádkás betűit a tárgyleírásokban. A múzeumi kartotékokban tényleg olyan hihetetlen aprólékosak, pontosak, ami egyébként is jellemezte az egész munkásságát”¹³

Őt hallgatva eszembe jut, hogy vajon a huszonéves, leendő néprajzosoknak van-e tudomásuk dr. Kós Károlyról. Kamerárástól bevonulunk a Babes-Bólyai Egyetemre – amit az ottani személyzet nem vesz jó néven –, és a folyosón diákokat interjúvolunk. Szerencsénk van, számukra a néprajzos Kós ismert és ez mindenesetre reménykeltő.

Jól esnek a Mátyás szülőházával szembeni könyvesboltos szavai is, *„Aránylag hamar el is viszik néprajzi könyveit még mostanában is”¹⁴*

Én magam sosem találkoztam vele, mégsem tudom külső, objektív optikán át filmre rögzíteni életútját pusztán ismeretterjesztő jelleggel. Talán azért, mert sok hasonlatosságot vélek felfedezni saját vívódásaimmal, talán azért, mert filmem főszereplőjének fia, Kós Béla szobrászművész, barátom, egyben alkotótársam, vagy talán csak azért, mert azon elvek alapján igyekszem elvégezni ezt a munkát, amelyeket naplója végén dr. Kós így fogalmazott meg: *„Megpróbálok most, 67 évesen megfogalmazni azokat az elveket, amelyek életem során és a dolgok értékelésében egyaránt vezettek. Boldogság: megtalálni a feladatot, a szolgálatra érdemes ügyet, amelyért érdemes élni.”¹⁵*

Somogyvári Rudolf

¹⁰ Uo. 14. old.

¹¹ A nagy fa árnyékában. (Rend. Somogyvári Rudolf) c. filminterjú

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Dr. Kós Károly: Sztánáról indultam. 13. fejezet: Töprengések deres fövel. 23. old.

Az el nem veszett, de megtalált Lacházi passionális

A feledés mintegy háromszáz éves múltjából sikerült „visszahozni” a lacháziai ez idáig legrégebbi szellemi örökségét, az 1716-ban készült kéziratos énekeskönyvet, az úgynevezett *Lacházi passionálist*. A hosszú ideje porosodó és csipkerózsika álmát alvó könyv 1776 óta a sárospataki református főiskolai könyvtár tulajdona (13-as jelzet), és csak a Kiskunlacháza helytörténetével foglalkozó kutatók figyelmét kerülte el, egyébként mindenkor publikus volt, amint ez az irodalmi forrásokból is kiderül.¹

Ismeretes, hogy a passionális nem más, mint Jézus Krisztus szenvedéseinek története (Passio Christi) valamelyik evangélium parafrázis-szerű feldolgozásában, ami rendszeresen kiegészül még Jeremiás próféta imádságával (Oratio Jeremiae) és a Síralmakkal (Lamentationes), melyeket énekelve adtak elő. A passió és a lamentáció a reformációtól a XIX. századig része volt a magyar protestáns istentiszteletnek, a nagyhét liturgiájához tartozott, mint például a virágvasárnapi passió Máté evangélista szerint vagy a nagypénteki lamentáció is. A legelső protestáns passió és lamentáció a Batthyány kódexben (1556–1563) maradt ránk, a legelső külön álló, kéziratos passió-énekeskönyv, a Sárospataki passionális pedig 1602-ből való. A többi passionálisok keletkezési ideje mutatja, hogy a passió-éneklés szokása a XVII. (Pókai passionálé, 1696) és a XVIII. századon át [Vas Mózes (1725) vagy Kolozsvári Mihály (1750) passionáléja] a XIX. században is folytatódott: például Pállfi Mózes (1805) és Kiskadácsi Simén (1875) passionáléja. Nos, a passió-éneklés tradíciójának úgyszintén ékes bizonyítéka a Lacházi passionális, amely érdekes módon nem a passió-szerkesztő vagy másképpen passió-másoló neve után kapta a jelzős címet, hanem a helynév után, ahol készült. (Ezért volt könnyű rátalálni!)

Tudnunk kell még, hogy a XVII. század közepétől a passionálékat nem a Bibliából, hanem Keserői Dajka János és Gelejei Katona István erdélyi református püspökök által írott úgynevezett *Öreg Graduál*ból másolták, mely énekeskönyv 1636-ban került ki a nyomdából Gyulafehérvárott. (A magyarországi reformátusok is graduáléknak nevezték az énekeskönyveiket.) Az *Öreg Graduál* két fő részből áll. Az első rész Adventtől Szentháromság ünnepéig tartalmazza az ünnepi énekeket, a hétköznapi és úrvacsoraosztásra való énekeket prózában közölt részekkel vegyítve. A második, terjedelmesebb részt a prózában, de kottákkal közölt lamentációk, passiók és vasárnapi antifónák (zsoltárokat bevezető és befejező kétszólamú énekek) teszik ki: *Lamentationes Jeremiae prophetae – Oratio Jeremiae prophetae – Kyrie puerorum – Passio Domini Nostri Christi* Máté evangéliuma, illetve a négy evangélista szerint – Antiphonae Dominicales. Az énekeskönyv Rákóczi György fejedelem költségén kétszáz példányban készült, s maga a fejedelem valamennyi példányba saját kezével ajánlását beírta, majd ajándékként elküldte a legnépesebb gyülekezetekhez. (Magyarország és Erdély területén ma már csak tizenöt példány lehet fel az *Öreg Graduál*ból.)

A Lacházi passionálé is az előzőekben felsorolt részekből áll az antifónákat kivéve. A passiót *Üllei János* írta le, aki 1716-ban hites jegyzője volt Lacházának (véltetően iskolamestere, azaz tanítója is). Róla még csak annyit tudni, hogy 1710. december 4-én „íratta be magát” a debreceni református főiskolára, ahol tanulmányai során készíthetett piskozati másolatokat az *Öreg Graduál*ból kisebb módosításokkal, melyeket aztán Lacházán írt meg végleges formájában. 1693 körül született Lacházán, mivel helységbelinek vallotta magát, és feltehetőleg 1716-ban is halt meg (vagy távozott máshová), ugyanis nem fejezte be a kottairást: három teljes oldalon hiányzik a hangjelzés, hét különböző sorban pedig nincsenek a hangjegyek feltüntetve a művében. Az iniciálék díszítését és a hangjegyek kulcsok megírását sem zárta le.

Az énekeskönyv 17, egyenként 300x400 mm nagyságú levélből áll, melyek három hajtogatott ivbe vannak négy bordára felfűzve. (Így adódik a könyvtest 300x200 mm-es mérete és a 68 oldalas terjedelm.) A merített papíron az énekek dallamát négy vonalon négyszögű (quadrata) neumák, azaz középkori hangjegyek képzik, ugyanis az íróeszköz – vágott toll – használata következtében a hangjegyek megvastagodva négyzet-alakúak. Általában nyolc hangjegysor van egy-egy oldalon Tótfalusi Kis Mik-

¹ *Csontos János*: A sárospataki református collegium könyvtárának kéziratai, Magyar Könyvszemle, 1881.; *Szabó T. Attila*: Kézírt énekeskönyvek és verses kézirataink a XV–XIX. században, Zilah, 1934 (101. sz.); *Börzsönyi József*: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Sárospatak) kéziratkatalógusa, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1986.; Magyar Tudományos Akadémia, Mikrofilmtár, A 314/II.

0#: üres

1: címoldal

E'
PASSIONALIS

A'

*Nemes Kis Kún LATZHÁZI, Helvétiai Con-
fessio⁷ Szerént Refomaltatott Szent Ekklé-
sia számára 's hasznára, készítettett Betsületes*

BETZE JÁNOS akkori FŐ BÍRÓ kegyes
és buzgó indulattyából
IRATTATOTT

ÜLLEI JÁNOS, azon Helységbeli, akkori
Hites NOTARIUS által.
M DCC XVI. Esztendőben

1#: üres

2:

KYRIE PUERORU⁸

Díszes I iniciálé. A lap alján ceruzás beírás: **Az élet a keresztfán meg hala A pokol pédiglen meg romla.** A litániának ez a sora helyhiány miatt lemaradt.

2#: üres

3-13:

PASSIO
DOMINI NRI JESU CHRISTI
Secundum MATTHÆUM Evāgelistam.
Capitibus XXVI & XXVII.⁹

Nagyméretű (10x11 cm) mives A iniciálé. Máté evangéliumának 26. része.

13#-21:

PARS ALTERA¹⁰

Díszes nagyméretű M iniciálé. Máté evangéliumának 27. része.

21#: üres

22-24#:

ORATIO
PROPHETÆ
JEREMIE¹¹

Nagyméretű cizellált J iniciálé. Tulajdonképpen Jeremiás siralmainak 5. része, mely így szól:

Emlékezzél meg Úram Isten arról, mi történt légyen
mi rajtunk: nézzed és lásd jól meg a' mi nagy gyaláza-
tunkat. A' mi örökségünket idegenek bírják, és a mi
házainkban kívül valók uralkodnak. Árvákká maradtunk
Atya nélkül, a' mi Anyáink ollyaténok mint Özvegyek:
a' mi vizünket pénzen ittuk, és a' mi fáinkat nagy
áron vettük. Nyakunkon uralkodnak vala, meg-
fárattaknak nem adatik vala nyugalom; Égyip-
tombélieknek szolgálatot tettünk, és az Assiria-
bélieknek hogy kenyeret ehtnének. A' mi Atyá-

⁷ hitvallás

⁸ Gyermekes Kyrieje. A bevezető bűnbánati részt gyermekek énekeltek, a Kyrie (görögül = Uram) pedig annak emlékeként maradt fenn, hogy az első századokban a liturgia nyelve Rómában is a görög volt.

⁹ A Názáreti Zsidók Királyának, Jézus Krisztus Urunknak szenvedése, Máté, a második evangélista, 26. és 27. rész.

¹⁰ Másik rész.

¹¹ Jeremiás próféta imádsága.

ink vétkeztenek és elmúltanak, és m visejük az ő gonoszágoknak terhét. Szolgáink hatalmat vetenek rajtunk, és senki nintsen ki megszabadítana minket az ő kezeiből. Életünknek veszedelmével hordozzuk vala kezünkbe a' mi kenyerünket az ellenség fegyvere előtt a' kietlenbe. A' mi bőrünk mint a' mész kementze megszáradott, háborúságnak és nagy éhségnek miatta. Zsidóságbéli Aszszonyiállatok meggyaláztanak, és a' Szűzek megrontatának, Júdának Városába; a' Fejedelmeket kezeknél fogva felakasztották, és a' Véneknek ortzait ne betsülötték. Az ifiakkal éktelenül élének, és a' gyermekek a' fákon megszáradának: a' vének a' kapukról elfogytanak, és a' leányzók örvendőzőknek seregi közzül. Megszűnt immár a' mi szívünknek vígasága és a' mi éneklésünk siralomra fordúla! Elesett a' mi fejünknek koronája! Jaj minékünk mert igen vétkeztünk! annakokáért szomorú lön bánatnak miatta a' mi szívünk, és meghomályosodtanak a' mi szemeink. A' Sionnak hegyéért mivel hogy az elpusztult, ugyanannira hogy rókák lakják: Te pedig ÚR ISTEN mind örökké megmaradsz, és a' Te birodalmad nemzetségrül nemzetségre. Mitsoda azért az oka, hogy mind örökké haragszol mi reánk és elhagytál minket nagy sok időktül fogva? Téríts meg ÚR ISTEN minket .! és Te hozzád térünk. Újíts meg a' mi napinkat mint kezdetbe valának! De elvetettél minket Te tőled; mert felette igen megharagudtál... JÉRUSÁLEM! JÉRUSÁLEM! mire hogy még sem térsz meg a' Te URadhoz Istenedhez

Látható, ahogy a sorok az imádság vége felé egyre rövidülnek. Ennek az a magyarázata, hogy a leíró igyekezett a rendelkezésre álló oldalakat kitölteni, elkerülendő a fattyú-, illetve üres sorok, de ezt csak a vége felé tudta figyelembe venni tördelés hiányában.

25-26:

LAMENTATIONES
PROPHETÆ
JEREMIAE¹²

Nagy ékes M iniciálé. JerS I. rész 1-3. szakasz:

²⁵Minek utánna, Zsi| dóság Babilló-| niának fogságá-| ba vitették, és JÉRUSÁLEM elhagyték. JÉRÉMI-| ás Proféta leülve sirván, és Jérusálem Varosának jöven-| dö pusztulásán szomorkodván, keserves szível ezt moda:| ^{25b}Miképpen áll pusztán tsak önnönmaga a' VÁ-| ROS? ki annak előtte sok néppel vala tellyes? téte-| ték ugymint özvegyé, pogány népeknek Asz-| szonya: Tartóánjók|Fejedelmetétetek adó fizetövé.| Szüntelen való sírást tön éjszaka, és az ő könyv-| hul-| latási ortzáján ellefutának. Nintsen néki,| minden ő baráti közzül ki ötet megvígasztalná. Minden ő baráti megútálák ötet és önéki lönek| ²⁶ellenségi. Számkivetésre kénserítették menni a' Zsidóság, nagy keserüségnek, és szolgáltnak mi-| atta. Lakozék pogány népek között, és nem ta-| lála nyugodalmat, minden ellenségi megfo-| gák ötet, nem külömben mintegy erős és szo-| ros útagon. JÉRUSÁLEM, JÉRUSÁLEM!| mire hogy mégsem térsz meg a' te URadhoz Istenedhez.

Az Öreg Graduálban pedig a következő a nyomtatott szöveg:

²⁴⁹Minek utána Sidóság Babylloniának fog-| ságában vitették, és Ierusalem el hagyaték, Ieremiás| Prophete le ülve sirván, Ierusalem városának ször-| nyü pusztulásán szomorkodván, keserves szível ezt|

¹² Jeremiás próféta siralmái.

mondá. ALLEPH. Miképpen áll pusztán| csak önnön maga az Város, ki annak előtte sok nép-|²⁵⁰pel
vala tellyes. Tétették ugy-mint özvegyé, pog-| ány népeknek Aszszonyá: Tartományoknak Feje-| delme,
tétették adó fizetővé. BETH. Szün-| telen való sírást tézzen étzaka, és az ő könyhullatá-| si az ő orczáján
el le futnak. Nincsen neki min-| den ő barati közzül ki ötet meg vígatzalná. Min-| den barati meg útálák
ötet, és ő neki lönek ellense-| ghi. GIMMEL-|²⁵¹Számkivetésre kénszeriteték menni az Sidóság, nagy|
nyomoruságnak és szolgáltnak miatta Lako-| zik pogány népek között és nem lel nyugodalmát:| Minden
ellensegi meg fogák ötet, nem különben| mint erős és szoros utálon. Ierusalem Ieru-| salem, mire hogy
még sem térsz meg az te Vrad-| hoz Istenedhez. DALLETH.

26#-27: Díszes S iniciálé. JerS I. 4-6

27#-28: Díszes M iniciálé. JerS I. 7-9

28#-29: Díszes M iniciálé. JerS II. 1-4

29#-30: M iniciálé. JerS II. 5-6

30#-31: E iniciálé. JerS II. 7-9

31#-32: M iniciálé. JerS IV. 1-3

32#-33: A iniciálé. JerS IV. 4-6

33#: utolsó oldal, mely a kötést megelőzően hátsó borítóként szolgált, rajta beírás diópáccal (és rossz latinsággal):

**Stet liber hic donéc fluctus formica marinus
bibat et totum testudo perambulet orbem**

**St. Sz. apposit
S. S. K. S. R. L.¹³**

Végiglapozva ily módon ezt a gyönyörű énekeskönyvet, elcsodálkozhatunk egy pillanatra azon, hogy milyen fenomenális szellemi örökség van a birtokunkban. Mennyi fáradságos és gondos munka van benne, alig mutatkozik elírás vagy javítás. (A kimaradt szavak betoldásként kerültek a kottavonalakra.) Mennyi időbe telhetett megírni e könyvet, minden egyes betűjét külön-külön megrajzolva, gyakran gyertyafény mellett? Évekig? Szerencsénkre Keresztesy Ferenc felismerte mindezek jelentőségét és közkinccsé tette az alkotást, ami valószínűleg a lacháziai 1738-as kiköltözésekor kerülhetett illetékelen kezekbe.

De nemcsak Keresztesy Ferenc volt az, aki kulturális hagyatékunkat a maga módján közreadta, hanem napjainkban is akad arra precedens, hogy miképpen népszerűsíthető a passionális. Így például a kolozsvári Schola Társaság, mely 2006-ban jelentette meg CD-ROM-on Kozma Mihály 1747-ben lejegyzett passióálját a szöveg betűhű átírásával, körszerű szöveggel, a Schola Gregoriana Monosterinensis előadásával, bibliai konkordanciával stb. Vagy a Bakk Endre Kanonok Alapítvány terve, hogy reprezentatív kiadványként megjelenteti Pilisi Pál Passió címen Hadnagy Bálint 1511-ben írott munkáját, mely Európa legkorábbi passió-szövege. Nos, a Lacházi passionális is, mai szóhasználattal élve – már uram bocsánat – megérne egy „misét”. Egy hasonló kiadványt mindenképpen.

Dr. Babós Lajos

Manno Miltiades (1879–1935) emlékezete

A XVI–XIX. század folyamán a török hatalom alá került területekről több ezer görög család lelt új hazára a befogadó lelkületű Magyarországon: a történettudomány első diaszpóra néven tartja számon ezt a görög gyökerű társadalmi csoportot. A magyarországi görögök hazafisága a reformkorban a magyar nemzeti célú intézmények támogatásában megmutatkozott meg leginkább. Őt tucat olyan honvédtiszttről is tudunk, akik (görög származású, ám magyar szívű családban felnöve) harcoltak az 1848–49-es magyar szabadságharcban: egyikük, egy bihariószegi görög kereskedő család sarja, *Kiss Pál* (1809–1867) honvédtábornok lett.

¹³ Légyen e könyv folytonán, míg a tengernek vizét egy hangya kiissza és a teljes föld kerekét egy teknős bejárja, Szilasi István bejegyzése.

A XIX. század utolsó harmadától a görög diaszpóra több leszármazottja a polgárság sportvilágában ért el kiváló eredményeket. Jó példa erre (az 1658-ban már Tokajban feltűnő görög nemes családból származó) *Szerviczky Gabriella* (Sátoraljaújhely, 1883–Budapest, 1963.) teniszbajnok, aki az 1909-es egyéni női magyar bajnokság nyertese lett; és testvére, a céllövő *dr. Szerviczky György* (Sátoraljaújhely, 1891–Budapest, 1947.) minisztériumi titkár, aki az 1923. évi hamburgi Európa-bajnokságon 1. helyezést elérő magyar galamblovó csapat tagja volt; valamint természetesen itt meg kell említeni *Glykais Gyula* (Pomáz, 1893–Szekszárd, 1948.) nevét, aki a két világháború közötti időszak egyik legkiválóbb magyar kardvívójaként kétszeres olimpiai bajnok lett csapatban (1928, 1932).

E bevezető gondolatok után egy olyan színes sportoló egyéniségről emlékezem most meg ebből az első diaszpórából, aki az élet sok területén bizonyította kiváló képességeit.

Manno Miltiades (Pancsova, 1879. március 3.– Budapest, 1935. február 16.)

Magyarországi görög családban született. Kiváló lovas, sportoló, grafikus, festő- és szobrászművész, versfaragó kora különleges egyénisége volt. Már kezdetben is sikereket ért el az iskolai, majd pedig az országos junior bajnokságokon. Az 1890-es években az Magyar Úszó Egyesület tagjaként részt vett országos versenyeken. Számos sportág kiemelkedő teljesítményű képviselőjeként közismert. Úszásban, futásban, válogatott evezősként, atlétaként, labdarúgóként, kerékpárosként, sielőként komoly, több esetben nemzetközi sikereket ért el.

Labdarúgó

Futóbjainoki gyorsaságát felhasználva a Budapesti Torna Club (BTC) labdarúgócsapatában a középcsatári poszton játszott. 1901-1902-ben az első két magyar bajnokság gólkirálya volt: csapatával (BTC) megnyerte a bajnokságot is, ekkor lett válogatott labdarúgó. 1901-ben 17 gólt lőtt hat mérkőzésen: e rekordja ma is fennáll.

Kerékpáros

1898-ban a síófok–budapesti kerékpárversenyt nyerte meg: ez volt akkoriban a legjelentősebb magyar kerékpárverseny.

Gyorskorcsolyázó

A gyorskorcsolyázásnak is egyik első csúcstartója lett. Részt vett az első magyar gyorskorcsolyázó bajnokságon 1900-ban. 1909-ig négyszer nyerte el a „*Nemzeti Bajnok*” címet. Eredményei okán már 1903-ban a magyar színeket képviselte a norvégiai Európa-bajnokságon Krisztiániában (Oslo): második helyezést ért el. A szentpétervári világbajnokságon 500 méteren pedig bronzérmet nyert. 1905-ben Davosban a gyorskorcsolyázó Európa-bajnokságon ismét ezüstérmet nyert. 1908-ban az egyik hazai versenyen elért eredményével mai napig megtalálható a Magyar Gyorskorcsolyázók Örökranglistáján.

A 1908-as klagenfurti Európa-bajnokságon 5. lett az 500 méteres távon. 1908. év végén, december 27-én alakult meg a Magyar Országos Korcsolyázó Szövetség (nyolc egylet részvételével). E szövetség és a Budapesti Korcsolyázó Egylet (BKE) Budapesten rendezte meg 1909. január 23-24-én a Női Műkorcsolyázó Világ-bajnokság és a Gyorskorcsolyázó Európa-bajnokságot: Manno Miltiades itt is 5. helyezést ért el az 500 méteres távon.

Evezős

Evezősként egyesben 1901-ben megnyerte Bécsben a Silberer Viktor által kitűzött aranyérmet is, és a hozzá tartozó művészi kivitelű vándordíjat a Duna-bajnokság skiff versenyében (ekkor legyőzte a Duna-bajnokságának versenyében addig háromszori győztes Höllert Vilmost, és Nagy Emanuelt, aki az ugyanezen évi bécsi tavaszi regattán, a skiff-verseny győztese volt).

E győzelem értékét az is növelte, hogy a Bécs melletti szeszélyes folyású Dunán kellett megtenni: a 4300 méteres táv nem pusztán a nagysága miatt, hanem a kormányzás nehézségei következtében is komoly kihívást jelentett a versenyzők számára. Már a startnál előnyre tett szert, és ezt végig megőrizte: igazi rajt-cél győzelmet ért el.

1902-től a Pannonia Evezős Egyletben evezett: egypárevezős hajóban 11 magyar bajnokságot nyert 1906-ig. Nemzetközi téren is sikeresen képviselte a magyar színeket: 1906-ban a Molsey-regattán két hajóhosszal megverte az Európa legjobbjának tekintett Fitzgeraldot. 1912-ben Stockholmban az olimpián a magyar evezős-nyolcas tagja volt.

Huszártiszt és művész

Fizikai képességei harmóniában voltak lelki és szellemi adottságaival: ezt huszártisztként is igazolta az első világháborúban. Az 1. honvéd huszárezred tisztjeként többször megsebesült: ez történt a galíciai csatában is.

A hősi halottaknak Magyarországon már az első világháború alatt emlékműveket kívántak állítani: a Kerepesi úti huszárlaktanya bejáratánál helyezték el a végzetes, 1914. augusztus 17-én lezajló gorodoki roham domborművét. Amikor a monarchia csapatai 1917-ben visszafoglalták a volt galíciai hadszíntereket, akkor egy katonai küldöttség felkereste a Gorodok melletti csatateret: Manno Miltiades huszár százados több vázlatot, képet is készített az ütközet helyszínéről. E terve alapján mintázta meg később Nemes György azt a lovasrohamot ábrázoló, bronzból öntött emléktáblát, amelyet a Kerepesi úti huszárlaktanya bejáratánál helyeztek el. E bronzból öntött dombormű rohamra induló, vágató huszárokat ábrázol: a kivont karddal vezénylő huszártiszt mögött trombitát fújó vágató huszár látható. 1945 után a gorodoki huszáremlék nem maradt a helyén: 2004 júniusában a Hadtörténelmi Múzeum döntése alapján a domborművet az első világháború kitörésének kilencvenedik évfordulóján, a múzeum épületének belső udvarra néző falán helyezték el.

1922. szeptember 8-án Püspöknádasdon (Baranya megyében) szintén egy világháborús emlékművet avatták föl. A műleírás szerint: „*Rákóczi Ferenc utca, volutás-barokkos posztamens, zászlós, plasztikus középrész, visszahelyezett Manno Miltiades bronz domborművel, rusztikus megmintázású, karcsú, Reziből származó homokkő piramissal, rajta gyászoló katona domborműve, az emlékmű tetején az eltávoztott helyén új Turul. Véssett betűvel fent PRO PATRIA, lent 1914–1918.*” Fehér márványtáblán, lent és jobb oldalon fehér márvány póttáblán véssett betűvel százöt név található.

Manno Miltiades egy másik, katonai domborműves emléktábláját Debrecenben, a Megyeháza kapualj bal oldalán (Piac utca 54.) helyezték el 1932-ben: a „*Volt cs. és kir. 16. huszárezred emlékére*” címet viselő I. világháborús (1x1,5 m méretű bronzból készült dombormű) emlékműve ma is értékes köztéri emlékmű. A 7. honvéd huszárezred tiszteletére készített emlékművét pedig Pápan állították föl 1935-ben.

Manno Miltiades huszártiszt és költői minősége az egyik, a világháborús csatákat idéző verséből is kitűnik:

*„A zengő kürtszó régen elviharzott...
S legendák őrzik már a hősi harcot
Amelynek híre szájról szájra jár,
Hogy tűzben, vérben, virtusában égbe
Ezer csatából egyenest az égbe
Száguldott egykor a magyar huszár!”*

Harctéri sebesüléseiből felépülve visszavonulni kényszerült a versenyzéstől.

Rajzművész és karikatúrista

1905-től Münchenben a Képzőművészeti Akadémián is tanult: a képzőművészet mesterségbeli fogásait magas szinten itt sajátította el. Művészi alkotásainak legkedveltebb témája természetesen a sport volt. Hosszú évtizedeken keresztül tevékenykedett a „*Magvarság*” lap szerkesztőségében: jellegzetes karikatúráiból árat a vidámság. A karikatúra világában „*Manno*” aláírással szignálta rajzait: dolgozott a korabeli élclapok számára. Jó festőként portrékat, egész alakos képeket festett. Plakátjai, reklámlapjai kifejezőek és hatásosak voltak. A közéletben is meghatározó szerepet játszott: az Ébredő Magyarok Egyesületének tagja volt. Az 1919-es vészterhes időszaka mély hatást gyakorolt művészetére. A kom-münt követően a Tanácsköztársaság drámai eseményeit igen érzéketlenül mutatta be erőteljes plakátjaival, rajzaival. Politikai állásfoglalását és rajzművészeti minőségét jól érzékelteti az 1919-es Tanácsköztársaságról 1920-ban készített plakátja, mellyel egész Európában általános feltűnést keltett. Fiala Ferenc az „*Így dolgoztak a bitangok!*” című könyve 1942. évi kiadása címlapján is megjelent ez a plakátja, mely a bolsevista terror kegyetlenkedését ábrázolta.

(A szocialista időszakban horthysta polgári művészként lett elkönyvelve: életéről, művészi teljesítményéről nemigen jelent meg méltató cikk, feledésre lett ítélve. A történelmi emlékezet azonban máig megőrizte!)

Szobrász

Egy alkotása Nyíregyháza temetőjében megtalálható. A síremlék bronz domborművén az alábbi fölirat látható: „1901 Magyar Labdarúgók Szövetsége 1926”. Készítője az aláírás alapján: Manno. E domborművön látható még a háttérben Nagy-Magyarország határa és labdarúgók. (A sírban egyébként Hajdú Mihály [1910–1953] nyugszik.)

1932-ben Los Angelesben az olimpia szellemi versenyén érte el hatalmas sikerét: a művészeti versenyek szobrászati kategóriájában „Birkózók” című alkotása ezüstérmes lett.

Manno Miltiades szobrászatban is kiemelkedő művész volt: szobrai napjainkra már felbecsülhetetlen értékű alkotások.

Dr. Diószegi György Antal

Fontosabb irodalom: Budapest lexikon II. kötet L–Z. Főszerkesztő *Berza László*. Bp., 1993. 105. old.; *Drippey Kiss Géza*: Manno Miltiadesz. In.: *Magyarország évkönyve*. Budapest, 1938. 30–33 old.; *Lyka Károly*: Manno Miltiadesz. In.: *Magyar Művészet* 1935.; *Medvey Lajos*: *Vezető Budapest szobrai megtekintéséhez*. Budapest, 1939.; *Szentgyörgyvölgyi Péter*: *A magyar huszár a magyar irodalomban*. Huszár Múzeum Baráti Kör. Budapest, 2008.

Manno Miltiades sírja a Fiumei úti temetőben

PÁLYÁZAT

A Néprajzi Múzeum

az ELTE BTK Néprajzi Intézete, a Magyar Néprajzi Társaság,
az MTA Néprajzi Kutatóintézete
és a Szabadtéri Néprajzi Múzeum támogatásával meghirdeti

az 51. országos néprajzi gyűjtőpályázatot

A pályázatok benyújtási határideje: 2010. szeptember 22.

PÁLYÁZATI TÉMAKÖRÖK:

1. Népi vallásosság és szakrális emlékek az ezredvégi Magyarországon

Feldolgozásra javasoljuk a napjainkban élő vallásosság, vallási kultusz, illetve gyakorlat különböző formáit (például karácsony, húsvét, pünkösd, szentek kultusza, az életfordulók ünnepei: keresztelő, áldozás, bérmálás, konfirmálás, lakodalom, temetés, zarándoklat, búcsújárás, fogadott ünnepek stb.). A témakör többféle megközelítést tesz lehetővé:

- Egy település vagy egy kisebb közösség (például egy felekezet) mai vallásosságának felmérése.
- Egy ma jellemző vallási kultusz (búcsújárás, zarándoklat, szálláskeresés, betlehemezés, keresztelő, húsvéti ételszentelés stb.) eseményeinek részletes bemutatása.
- Egyéni vagy családi vallásosság és kultusz változatos formáinak feltárása, a vallási élet és kultusz egyéni vagy családi jellegzetességeinek részletes bemutatásával. Például a karácsony, a húsvét ünneplése, szokása a 20. század második felében.

Minden esetben – különösen az a) és b) megközelítés választásakor – törekedni kell a kultuszok helyének (például templom, kálvária, út menti kereszt, temető, emlékhely, magánházak stb.), időpontjának (a készülődéstől a hazaérkezésig), a kultuszban részt vevő és az azt szervező személyeknek, specialistáknak (búcsúvezető, szent ember, előimádkozó, Mária-lányok, plébános, utazási iroda stb.), testületeknek, valamint a kultuszhoz kapcsolódó tárgyakkal, ereklyékkel a részletes bemutatására, dokumentálására. Érdekes kérdés lehet, hogy a vallási kultuszokban résztvevők milyen egyéni motivációval vesznek részt az adott vallási gyakorlatban? A vallásgyakorlást milyen egyéb programok, események egészít ki (búcsújárás esetében például kirándulás, egyéb emlékhelyek meglátogatása stb.)? Hogyan zajlik manapság a közösségi és egyéni előkészülete a fent említett vallási gyakorlatoknak? Milyen tárgyakkal rendelkeznek a kultuszban résztvevők? (Például az elmúlt években hogyan változott, vagy konkrétan manapság mi jellemzi egy búcsújáró magával vitt tárgykészletét? Milyen emléktárgyakkal tér haza?). Milyen változás ment végbe a kultuszban használt tárgyak esetében?

Témafeldolgozási módszerként a leírást javasoljuk, kiegészítve fotózással, videózással vagy hangzó anyag készítésével.

2. Szabadidő, utazás, szórakozás.

A munkával és nem munkával töltött idő mennyisége, intenzitása, felhasználása már a 19. században is nagy különbségeket mutatott a falusi és városi gazdag és szegény társadalmi rétegek között. De a szabadidő különösen a 20. század folyamán vált a mindennapok meghatározó jelenségévé. A kérdéskör célzott vizsgálata ritkán tárgya néprajzi kutatásoknak, miközben feldolgozása többféle, érdekes megközelítést kínál:

- A napi, havi vagy éves munkával töltött idő társadalmi különbségeinek feltárása (a munkával töltött idő mennyisége, intenzitása, a családi-közösségi elvárások), leírása falusi és városi közösségekben. A nem munkával töltött órák, napok tevékenységei, sajátosságai, jelentősége.
- A szabadidő térhódítása a 20. század közepétől, sajátossága falusi és városi környezetben: milyen átalakulások történtek a munkaszüneti napok és az éves szabadság bevezetésével a napi, heti, havi vagy

éves időbeosztásban? Egy családon, közösségen, településen belül milyen új szokások, tevékenységek jelentek meg (mozi, színház, utazás, televízió, otthoni kikapcsolódás, hobbik: barkácsolás, horgászás, sport stb.)?

c) Az utazás az egyik tipikus és új, tömegekre jellemző szabadidős tevékenység a 20. században. Milyen hagyományai voltak, kik, mikor és hova utaztak már a 20. század első felében is? Mennyire volt jellemző a lakóhelyről való kimozdulás, mi volt ennek a funkciója (például mióta mennek nászútra a fiatalok), köthető-e ez jellegzetes társadalmi rétegekhez? Mi jellemzi az elmúlt évtizedek utazási, nyaralási szokásait, léteznek divatos úti célok, évente hányszor és mikor utaznak az emberek, mennyire presztízs-kérdés a nyaralás, utazás? Miként változott, szaporodott meg az utazásokhoz, külföldi országokhoz, más népekhez köthető tárgyak mennyisége, összetétele (fényképek, napló, képeslapok, emléktárgyak) egy-egy családon, háztartáson belül? Miként jellemezhető az utazás, a turizmus szerepe, ill. hatása (falukép átalakulása, hagyományok ápolása, felújítása, új programok és tevékenységek, új kapcsolatok stb.) egy-egy településre?

3. Falusi és városi kisközösségek mindennapjai

Falvakban, városokban, városrészekben sok egyesület, kör, társaság, közösség létezik, amelyek működéséről, tevékenységeiről, az egyes emberek életében betöltött szerepéről nagyon keveset tudunk. Éppen ezért fontos kutatásuk, dokumentálásuk. Feldolgozásra javasoljuk egy-egy vallási közösséget (például kiségyházak, szekták), etnikai csoportok, különféle egyesületek (pl. horgász-, hagyományörző, néptánc-, városvédő), klubok (pl. nyugdíjas, természetvédő, kismama, helyi szurkolói csoportok), valamint a szórakozás vagy spontán együttlétek alkalmával kialakuló társaságok (pl. kocsmasöröző törzsvendégei), egy utca, egy ház, egy emelet lakói, egy baráti társaság életét, mindennapjait. Dokumentálják ezen kisközösségek létrejöttének és működésének történetét, jelezzék, hányan tartoznak közéjük, a tagok milyen korúak és neműek, milyen a társadalmi helyzetük. Mutassák be részletesen a közösségek programjait és kulturálisan jellemző tevékenységét. Hányszor, mikor, hol találkoznak; melyek a csoport-közösség legfontosabb tárgyai, ereklői? Javasoljuk a közösségi együttlétek egy-egy hétköznapi, illetve rendkívüli, ünnepi alkalmának részletes leírását, megörökítését fotóval, videóval vagy hangzó anyaggal. Feldolgozásra javasoljuk továbbá egy-egy család történetét, bemutatva az együttélés-szétválás (generációk, elköltözés) korszakait, helyszíneit (házak, lakások, szobák) szokásait (ünnepek, nyaralás).

4. Jelenkori életünk, mai tárgyaink

Ebben a témakörben elsősorban olyan kutatások és gyűjtések anyagát várjuk, amelyek a jelenkor vagy a közelmúlt tárgyaira, tárgye gyűjtéseire, azok használatára, a használók életére, mindennapi tevékenységeire vonatkoznak.

A tárgyak és használatuk, a mindennapi élet szokásai legjobban, legalaposabban a jelenben vizsgálhatóak, hiszen az emlékezet vagy írott források már jóval kevesebb információt őriznek.

A jelen vagy a közelmúlt jelenségeinek feltárásával klasszikus néprajzi témák kutatása is könnyebben megvalósítható:

A Néprajzi Múzeum jelenkorkutatási, MaDok-programjának kiemelt témája:

a) Lakodalmi sütemények és torták a mai Magyarországon

Cél a 2006–2009-ben tartott lakodalmak süteményeinek, tortáinak sokoldalú dokumentálása, de a fényképezésen, videózáson túl a süteményekhez, tortákhoz köthető minden adatnak, szokásnak is feljegyzése: a készítés sajátosságai-szokásai (rokonok, barátok, cukrászok szerepe), milyen hagyományok, elvárások, divatok alapján választják ki a sütemények, torták típusát, formáját, milyen társadalmi elvárások, rítusok kapcsolódnak a lakodalmi sütemények, torták fogyasztásához (például az esküvői torta rituáléja).

b) *Lakótér, lakáshasználat.* Javasoljuk a lakókörnyezet, a lakásbelső minél teljesebb, például az utóbbi évtizedekben történt változásának bemutatását, leírását, dokumentálását (alaprajzzal és fotókkal kiegészítve): a lakóhelyiségek elrendezésének, a berendezési tárgyakkal, használati módokkal a leírásával, a használókkal készített beszélgetések feldolgozásával. Például: egy lakás, egy nyaraló vagy egy lakószoba (gyerekszoba, hálószoba stb.), fürdőszoba, konyha teljes berendezése és annak sajátosságai, értelmezése.

Milyen lakberendezési szokások divatok, elvárások alakítják a mai lakáskultúrát?

c) *Tisztálkodás.* Fontos témakör a tisztálkodáshoz, higiéniés viszonyokhoz kapcsolódó tárgykészlet és napirend bemutatása. Például a modernizáció hatására a fürdőszoba megjelenése falusi közösségek-

ben, különböző társadalmi rétegeknél. Hogyan változott nagysága, berendezése, és ez miként függött össze a tisztálkodási szokások változásával, a reprezentációval, illetve egyéb okokkal? Mennyi időt töltünk a fürdőszobában, milyen új funkciókat tölt be a fürdés (például rituális szerep, luxusjelleg, a pihe-és regenerálás egy módja), mennyire változott meg a tisztálkodási eszközök mennyisége (például korcsoportok és nemek szerint), miképpen hatnak a termékválasztásra a reklámok?

d) *Konyhai és háztartási tárgyak.* A családi háztartás eszközkészletét, tárolásának és használatának bemutatását szintén fontos témának tartjuk. Itt különösen jól dokumentálható a konyha felszerelésének és eszközkészletének változása (például egy vagy több konyhaszekrény, étkészlet stb. összetétele, összehasonlítása), az új anyagok, a modern konyhai főző- és tárolóedények térhódítása. Hogyan változtatja meg például a reklám, a divat a modern háztartási gépek, új anyagok terjedése az ételkészítési eljárásokat, és a táplálkozási szokásokat (új ételek, étkezési szokások, átalakuló étrendek)? Az újabb és újabb tárgyak és eszközök megjelenésével párhuzamosan mi történik a régi tárgyakkal, hogyan vándorolnak esetleg egy másik háztartásba, milyen gyorsan cserélődnek?

e) *Munkaeszközök.* A munkához, munkavégzéshez kapcsolódó eszközkészletek gyűjtése és dokumentálása, például a hagyományos formák és modernizációs változások hatásainak figyelembevételével. Ehhez a témakörhöz kapcsolódik például egy iparosmester vagy egy gazdálkodó mai eszközkészletének, szerszámainak és termékeinek bemutatása. Kiemelten fontos – az okokat, magyarázatokat is keresve – dokumentálni a szakmunka technikai körülményeinek változását (például gépesítés, elektronizálás), a változások beépítését és elfogadását (új gépek, szerszámok vásárlása, esetleg készítése) vagy a hagyományokhoz való ragaszkodást, a régi, örökölt mesterség újítás nélküli fenntartását.

f) *Öltözködés, ruhatár.* A lakókörnyezet és a minket közvetlenül körülvevő tárgyak egy nagyon tág és gazdag tárgyegyüttesét alkotják az öltözet darabjai. Gyűjtésre és dokumentálásra javasoljuk egy-egy személy vagy egy család, egy baráti kör, korcsoport ruhatárának és kiegészítő kollekciójának teljes leírását (például egy személy ruhái, egy ruhásszekrény, egy női táska teljes tartalma), az életkor és a divatirányzatok hatására történő alakulását (a mintakövetés előképeinek feltüntetésével, a vásárlási szokások rögzítésével). A leírás terjedjen ki a selejtezés, ajándékozás, továbbadás formáinak és gyakorlatának dokumentálására, valamint a használatra-kérdésre. Hogyan őrünk meg egy-egy kedvenc darabot? Milyen kiegészítőket (ékszerek, sálak, övek) vásárolunk, készítünk, kapunk ajándékba? Milyen új típusú kiegészítők jelennek meg (például mobiltelefon-tartó)? Egy-egy felkapott, divatos, elterjedt tárgy hogyan válik a használat során személyessé? A használati funkció elmúltával válhatnak-e egyes darabok emléktárggyá (első babacipő, menyasszonyi fátyol, báli kesztyű), és mennyire maradnak meg vagy öröklődnek például egy család emlékezetében, tárgykészletében?

g) *Babáink.* A babák, hasonlóan a többi használati tárgyhoz, nemcsak önmagukban, hanem az őket használók életének részeként is léteznek. A téma többféle megközelítést kínál: például milyen díszbabákat találunk egy lakásban? A díszítésen kívül betöltenek-e más szerepet is, s ez a szerep hogyan változik az idők folyamán? Például gyakran díszítik viseltet babák olyan falvak lakóházainak szobáit, ahol korábban maguk a lakók is népviseletben jártak, de mára már azt elhagyták.

Szintén kiemelt témának tekintjük a gyermekjátékok tárgykészletének dokumentálását, elsősorban a használat szempontjából: akár egy családon belül milyen játékok azok, amelyekkel a gyerekek játszanak? Mit mire használnak, hogyan játszanak vele? Egy-egy újabb játék (például egy új baba) megjelenése hogyan rendezi át a fontossági sorrendet? A gyerekkor elmúltával, a felnőtté válás során az egykori kedvencek milyen új funkciót kapnak, milyen helyen jelennek meg a lakásban? Van-e, aki öröklí? Vagy teljesen eltűnnek? A témakörön belül javasoljuk például egy teljes babakollekció dokumentálását: a babák használati és formai jegyeinek részletes leírását, az új babák megjelenését és szerepét, a régiekkel összefüggésben.

5. A településkép és változásai a 19–20. században

A falvak, városok utcái, épületei, a lakókörnyezet nagy átalakuláson ment keresztül a 20. században. A témakörön belül a változások – a hagyományos és új, modern jelenségek együttélésének – dokumentálásán (egy-egy utcában, városrészben, faluban stb.), feldolgozásán kívül a következő speciális megközelítéseket javasoljuk:

a) *Képes történet:* egy falut, városrészt, lakókörnyezetet ábrázoló képek összegyűjtése, családi és amatőr fényképek, képeslapok, prospektusok, képzőművészeti alkotások és egyéb képi ábrázolások felhasználásával. A képes történet összeállításánál a pályázók törekedjenek az olyan fontosabb események megragadására is, amelyek kapcsolatban állnak az adott településkép változásával: például szoboravatás, parképítés, sportpálya, művelődési ház létrehozása stb.

b) A Szabadtéri Néprajzi Múzeum 20. századi épületegyüttes-programjához kapcsolódóan kutatásra javasoljuk az alábbi témákat: a falusi-kisvárosi épületek átalakulása az 1930–1940-es évektől, archaikus, hagyományos elemek és modernizálódás az építkezésben: például alaprajzi átalakulás, új háztípusok (ONCSA, kocka), új építőanyagok elterjedése, a villany-, víz- és gázbevezetés korszakai, hatása az épületekre, az életmódra (házberendezés, szobahasználat, táplálkozás stb.). Mennyire határozta meg a házak külsejét (ablak, kerítés, vakolat), típusát a divat, és ennek milyen korszakait lehet dokumentálni az utóbbi évtizedekben?

6. Hadifogság, munkatábor, internálás, katonaelet

A hadifogsággal, munkatáborokkal kapcsolatban több visszaemlékezés jelent meg az utóbbi években, valamint viszonylag sok interjú készült az egykori foglyokkal. A visszaemlékezések mint folklórszövegek a néprajz érdeklődését is felkeltették, folyik az emlékanyag összehasonlító elemzése. Azonban az emlékanyag megőrzése és gazdagságának, differenciáltságának megismerése érdekében minél szélesebb körű forrásfeltárára van szükség. A visszaemlékezés vagy interjú készítése során a történeti események tárgyalása mellett szerepeljenek a személyes „élmények”, benyomások, a fogság mindennapjai (tevékenységek, időbeosztás, kapcsolattartás a külvilággal stb.), a sorstársakhoz való viszony (barátságok, ellentétek). Hasonlóan fontos a hazaérkezés, a visszailleszkedés nehézségeinek, problémáinak bemutatása (például az események hatása a résztvevők későbbi életére). Mellékeljenek minél több eredeti dokumentumot (például eredeti napló, levelezés, a fogságban írt versek vagy az ott készített tárgyak, rajzok)! A pályázatra egyaránt beadható kéziratos visszaemlékezés, interjú, illetve ez utóbbiak elemzése, feldolgozása.

Egy további, fontos gyűjtésre, feldolgozásra javasolt téma az elmúlt évtizedek vagy akár évszázad katonaelete, katonahagyományai, szokásai és rituáléi (pl. toborzás, sorozás, sorkatonai szolgálat, hadsereghez, katonasághoz köthető szabadidős tevékenységek: gyűjtők-gyűjtemények, találkozók, stb.).

Ajánlott kérdőívek, útmutatók és irodalom a pályázati témakörökhöz

A kiválasztott téma kutatásakor a legfontosabb szempont a pontos, részletes dokumentálás, a jelenségekhez, tárgyakhoz kapcsolódó tevékenységek, használat bemutatása, az időbeli változások és a társadalmi különbségek feltárása.

Illusztrálják a pályamunkát minél több eredeti fényképpel, rajzzal, dokumentummal, esetleg videóval.

1. *Többféle kérdőív és útmutató a karácsonyi ünnepkörhöz, a magyar népi temetők vizsgálatához:* Barna Gábor – Nádasi Éva: *Kérdőív a búcsújárás néprajzi kutatásához.* Budapest, 1985., Kriston Vizi József: *Kérdőív egy község szakrális emlékeiről.* (Sokszorosított.), Szacsavay Éva: *Útmutató a paraszti élet ünnepeinek és szokásainak változásvizsgálatához.* *Honismeret*, 1979/3., Varga Zsuzsa: *Szakrális emlékek.* Budapest, Néprajzi Múzeum, 1973.

2. Granasztói Péter: Munkaidő, szabadidő, szórakozás. A társadalmi idők átalakulása a 19. század második felében és a 20. század elején. In Fejős Zoltán (főszerk.): *A megfoghatatlan idő.* Budapest, Néprajzi Múzeum, 2000, 103–117.

3. Molnár Mária: Útmutató családtörténeti vizsgálathoz. *Honismeret*, 1981/2. melléklet., Szent István: Szempontok a paraszti önéletrajz-íráshoz. *Honismeret*, 1979/4. 62–64.

4. Carstensen, Jan – Richartz-Sasse, Claudia: Múzeumi „szobavilágok”. Észrevételek a fiatalok jelenkori lakáskultúrájának gyűjtéséről és dokumentálásáról. In Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.): *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer.* Budapest, Néprajzi Múzeum, 2004, 98–113. (MaDok-füzetek, 2.), Fejér Gábor: *Paraszti és kisipari termelés új gazdasági formái.* Útmutató. Budapest, Néprajzi Múzeum, 1995., Gottfried, Claudia: Jelenkori textilgyűjtés. A Rajnai Ipartörténeti Múzeum viseletgyűjtési stratégiáiról. In Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.): *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer.* Budapest, Néprajzi Múzeum, 2004, 126–133. (MaDok-füzetek, 2.), Juhász Katalin: *Útmutató a tisztálkodás szokásainak, rendjének, és a higiéniai viszonyok gyűjtéséhez.* (Sokszorosított.), Kriston Vizi József: *Gyermekjátékok.* Gyűjtési útmutató. (Sokszorosított.), Palotay Gertrúd: *A népi ruházat alakulása, változatai.* Kérdőív. Budapest, 1939., Szapu Magda: Az öltözet mint kulturális szimbólum. Az üzenetek kódolása és jelenkori dokumentálása. In Fejős Zoltán (szerk.): *Néprajzi jelenkutatás és a múzeumi gyűjtemények változásai.* Budapest, Néprajzi Múzeum, 2003, 73–81. (MaDok-füzetek, 1.), Szarvas Zsuzsa: *Gyűjtési útmutató eszközleltárak készítéséhez – tárgy együttesek feldolgozásához.* (Sokszorosított.)

5. Sári Zsolt: Egy falu a 20. századból. A 20. századi épületegyüttes lehetősége a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. *Ház és Ember*, 2003/16. 15–31.

6. Küllös Imola: Igaz történet, élettörténet, önéletrajz. In Paládi-Kovács Attila et al. (szerk.): *Magyar néprajz. V. Népköltészet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, 251–266., Vasvári Zoltán: „Erőt a jó Istenbe vetett hitünkéből merítettünk”. Beszámoló a hadifogoly emlékek néprajzi szempontból való kutatásáról (nyugati hadifoglyok visszaemlékezései alapján). *Néprajzi Látóhatár*, 2000/IX. 3–4. 545–556.

A legtöbb témához még számos kérdőív és útmutató áll a gyűjtők rendelkezésére. A kérdőíveket, útmutatókat a *Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivumában* személyesen vagy levélben, válaszböríték megküldésével lehet beszerezni (1055 Budapest, Kossuth tér 12., archivum@neprajz.hu).

A gyűjtéshez és a kutatáshoz ajánljuk a Néprajzi Múzeumnak a MaDok-füzetek sorozatban megjelent köteteit (<http://www.neprajz.hu/madok/index.html>).

Pályázati feltételek

1. A pályázat nyílt, pályamunkát bárki beadhat, aki néprajz, társadalomtudományi kutatással hivatászerűen **nem** foglalkozik, és nem ezen a területen szerezte (vagy fogja szerezni) szakképesítését.

2. A pályázatra olyan munkák adhatók be, amelyek a pályázati témákat dolgozzák fel, és saját tapasztalaton, helyszíni gyűjtésen, történeti, levéltári kutatáson alapuló eredeti ismeretanyagot tartalmaznak.

3. Nem adható be a pályázatra megjelent, kiadás alatt álló vagy közgyűjteményben elhelyezett munka, főiskolai, egyetemi szakdolgozat.

4. A pályázatot egy példányban kérjük beadni és minimális terjedelme felnőtt-tagozatban 25 oldal, ifjúsági tagozatban (18 év alatt) 10 oldal.

5. A határidő után érkezett pályamunkákat csak a következő pályázatra tudjuk besorolni.

Díjazás:

Felnőtt tagozat:

I. díj	II. díj	III. díj	IV. díj
30 000 Ft	25 000 Ft	20 000 Ft	10 000 Ft

Ifjúsági tagozat:

I. díj	II. díj	III. díj	IV. díj
20 000 Ft	15 000 Ft	10 000 Ft	5 000 Ft

valamint a kiírók és a támogatók által felajánlott különdíjak

Egyéb tudnivalók:

- Egy pályázótól több pályamunkát is elfogadunk, és több pályázó vagy szakkör közösen is készíthet pályaművet.

- Összefüggő munkákat részenként nem lehet beadni, de több különböző munka alkothat lazán összefüggő sorozatot.

- **A pályázatnak tartalmaznia kell a szerző nevét, pontos címét, az életkorát és a foglalkozását.**

- A pályázók munkáját segítik a különböző témákhoz – szakemberek által – készített útmutatók és kérdőívek. Amennyiben ezek közül valamelyiket felhasználja a gyűjtő, azt a pályamunka elején fel kell tüntetni.

- A pályázók, pályamunkájuk beküldésével hozzájárulnak ahhoz, hogy kéziratuk/pályázatuk a Néprajzi Múzeum Kézirattárának állományába kerüljön és ha külön nem rendelkeznek másképp, akkor a kutathatóvá is váljon.

- Ha a díjazott pályamunka megjelenik, a szerző köteles feltüntetni azt, hogy a dolgozat részt vett az Országos néprajzi gyűjtőpályázaton. A megjelent munka két példányát kérjük a Néprajzi Múzeumnak megküldeni. (A dolgozatról készült bírálat nem használható lektori véleményként!)

- A dolgozat beérkezéséről csak megcímzett és felbélyegzett válaszböríték esetén tudunk értesítést küldeni.

- A díjak odaítéléséről országos zsűri dönt, a pályamunkákról készített szakmai bírálatok alapján.

Néprajzi Múzeum 1055 Budapest Kossuth Lajos tér 12. www.neprajz.hu

A Győr-Moson-Sopron megyei Szülőföldünk Honismereti Egyesület honismereti pályázata 2010.

A Szülőföldünk Győr-Moson-Sopron Megyei Honismereti Egyesület, valamint az egyesületben társult és működő szervezetek és intézmények „SZÜLŐFÖLDÜNK” címmel pályázatot hirdet **helytörténeti** (az új és legújabbkori történet köréből), **néprajzi és nyelvjárási**, valamint **helytörténeti és néprajzi fotó** témakörben.

A pályázatok egymástól függetlenek, azokon bárki részt vehet, aki a megyében lakik, tanul vagy dolgozik, innen származott el, és pályamunkája Győr-Moson-Sopron megye egészével, vagy részegységével valamely módon összefügg.

Az első két tárgykörben hirdetett pályázat országos pályázatokhoz csatlakozik, a kiírástól függően 2010-re, illetve 2011-re. Az országos pályázaton a megyei megmérettetésben is részt vett pályamunkák általában sikerrel szerepelnek.

Az első két tárgykörben **általános iskolás** korosztálynak, (14 éves korig), **ifjúsági** (18 éves korig) és **felőtt korosztálynak** hirdetjük meg a pályázatot, természetesen külön, korosztályi kategóriákban kezelve. Egyesületünk az idei évben is külön ifjúsági pályázatot hirdetett meg a megyei **Kisfaludy-napok 2010.** keretében. Az itt **arany és ezüst fokozatot** elért pályamunkák, mintegy második lépcsőben, automatikusan részt vesznek pályázatunkon.

Nem pályázhatnak múzeumok, tudományos intézetek történész munkatársai, és olyan kutatók, akik hivatásszerűen foglalkoznak gyűjtéssel vagy történeti kutatómunkával. Szintén nem vehetnek részt az országos vagy más megyei pályázatokon díjnyertes alkotások, valamint nyomtatásban megjelent, illetve kiadás alatt álló munkák.

A pályamunka minimális terjedelme 20-25 gépelt oldal – ifjúsági munkáknál 10 – vagy ennek megfelelő oldalszámú kézirat, illetve számítógépes szedés. A pályázatokat dokumentálni kell a felhasznált források jegyzékével és hivatkozási jegyzetekkel.

Egy pályázó vagy pályázó közösség **több** pályamunkát is benyújthat, **több témakörben is pályázhat.**

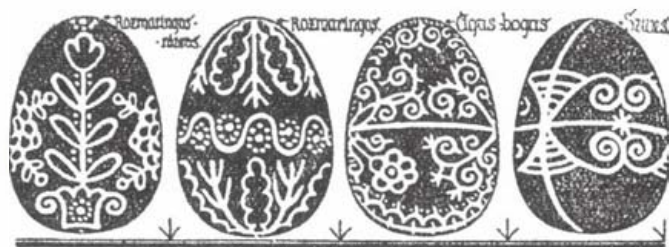
Beadási határidő. 2010. június 15.

Eredményhirdetés: 2010. augusztus 17. kedd, Szent István napi közművelődési ünnepség.

A pályázatokat minden témakörben **két azonos tartalmú és kiállítású példányban** kell a **megadott határidőre** beküldeni, kivéve a **fotópályázatot, amelyet 1 példányban kell beadni.**

A pályamunkákhoz mellékelni kell a pályázó vagy pályázó közösség nevét, pontos lakcímét, telefonszámát tartalmazó lezárt borítékot, amelyre a **jeligét és a pályázó vagy pályázó közösség életkorát is fel kell írni.**

A **jeligés pályázatokat a Szülőföldünk Győr-Moson-Sopron Megyei Honismereti Egyesület címére kell beküldeni: 9021 Győr, Arany János u. 28–32.** Bővebb felvilágosítást lehet kérni a 96/324-481 telefonon, valamint Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltáránál a 96/312-424-es számon.

Váraljai húsvéti tojások (Csete Balázs: Faluról-falura, házról-házra c. könyvéből (Bp. 1939. 79. old.)

Egy kisebbségi kultúrakutató jubileuma

A hetvenéves Gyivicsán Anna köszöntése

A magyarországi szlovák tudományosság „nagyasszonya”, *Gyivicsán Anna/Anna Divičanová* 1940. január 15-én született Tótkomlóson. Hetvenedik születésnapja előestéjén, bensőséges ünnepség keretében köszöntötték őt barátai, tisztelői, a szlovák és magyar társadalomkutatók, a kisebbségi közélet emberei a budapesti Szlovák Intézetben. Az alkalom indokolja, hogy a honismereti mozgalom is megemlékezzék a munkásságáról.

Mint a közép-európai nemzeti kisebbségek értelmiségének legjáva, Gyivicsán Anna is számos területen szolgálta-szolgálja népét, öregítve egyben hazája hírnevét. A nyelvészet, a folklór, a szociológia, a történettudomány kutatója, a szláv filológia főiskolai, majd egyetemi tanára, kisebbségügyi köztisztviselő, nemzetiségi érdekvédő, tudányszervező volt egy személyben, aki tevékenységével, emberségével, joggal vívta ki többség és kisebbség, az állampolgársága szerinti ország és a határon túli anyaország megbecsülését.

A békéscsabai szlovák gimnázium elvégzését követően, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szlovák nyelv és irodalom – történelem szakon szerzett oklevelet. 1963-tól négy évig a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán tanított, majd 1969–1974 között a Közép-Európai Társadalomtudományi Intézetben végzett kutatómunkát. Ezután a Kulturális Minisztérium nemzetiségi osztályán volt szlovák referens. 1974 óta az ELTE BTK oktatója. Emellett a hazai kisebbségi tudományosság egyik első intézményét, a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetét ő alakította meg 1990-ben Békéscsabán, és igazgatta 2002-ig, ugyanitt tudományos főtanácsadó volt az elmúlt esztendőig.

1975-ben egyetemi doktorátust szerzett a hazai szlovákság társadalmi és kulturális életének témakörében, kandidátusi értekezését pedig 1989-ben védte meg „*Anyanyelv-kultúra-közösség. A magyarországi szlovákok*” címmel. A nyelv és a kultúra viszonyáról, a kétnyelvű kultúráról írott társadalomnyelvészeti disszertációja alapján, 1997-ben a nyelvtudomány habilitált doktorává avatták. Kutatásainak középpontjában tehát a hazai szlovákok kultúrája, történelme, nyelve, irodalma, szellemi néprajza és kulturális antropológiája áll. A népi, egyházi és polgári műveltség változásait, fejlődését empirikusan vizsgálja, majd elméletileg elemzi, folyamatosan összehasonlító vizsgálatokat végez, s az említett tudományágak szintézisével alkot újat, eredetit. Saját megfogalmazása szerint így „*sikerült plasztikusabban feltárni és megérteni az etnokulturális folyamatokat*”.

Utóda az intézetigazgatói székben, *Hornokné Uhrin Erzsébet* ünnepi köszöntőjében rámutatott, hogy Gyivicsán professzor asszony „*a népi, az egyházi és magas kultúra dimenzióira fókuszál a szlovák és a magyarországi szlovák kultúra területén. A többségi és kisebbségi kultúrák kölcsönhatását, az akulturációs folyamatokat, kulturális konfliktusokat, az egyház és a kisebbség, a nemzetiség és gazdaság, a nyelv és kultúra viszonyát, a kétkultúrúságot, ill. a multikulturalitás problematikáját vizsgálja*”. Tizenkét önálló, három társszerzővel írott könyve mellett számos kiadványt szerkesztett, magyar, szlovák és világnyelvű tanulmányokat közölt, nemzetközi konferenciákon adott elő.

Legfontosabb könyvei, monográfiái közé sorolják az *Anyanyelv, kultúra, közösség* (Budapest, 1993), ennek szlovák nyelvű változata, a *Jazyk, kultúra, spoločensvo* (Békéscsaba–Budapest, 1999), *A magyarországi szlovákok. The Slovaks of Hungary. Slováci v Maďarsku* (Krupa András társszerzővel, Bp. 1997, 1998, 1999), a *Dimenzie národnostného bytia a kultúry* (Békéscsaba 2002), valamint *A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói* (Békéscsaba 2003) címűeket. Magyarország első modern szlovák kutatójékként meghatározó szerepet töltött be a népcsoportjáról szóló ismeretek beemelésében a nemzet-

közi tudományos életbe, továbbá a magyar-szlovák társadalomtudományi kapcsolatok kiépítésében és elmélyítésében.

Sohasem vonult elefántcsonttoronyba, hanem számos társadalmi tisztséget is vállalt. 1990–1996 között rábízták a Magyarországi Szlovákok Szövetségének a vezetését. Saját intézete tudományos tanácstagsága mellett, a Szlovák Tudományos Akadémia Etnológiai Intézete Tudományos Tanácsának, az MTA Néprajzi Bizottságának és Habilitációs Vizsgabizottságának is tagja, hasonlóképpen a Néprajzi Revue és a Slovenský národopis folyóiratok szerkesztőbizottságához. Ismert róla az is, hogy a magyarországi szlovákok néprajzát bemutató kötet sorozatot szerkeszti, illetve társszerkeszti, a Magyar és a Szlovák Néprajzi Társaság pedig a tiszteletbeli tagjával választotta. Munkásságát több szakmai elismeréssel jutalmazták itthon és Szlovákiában, ilyen többek között A Kisebbségekért díj, a Pro Ethnographia Minoritatum, a Pro Renovanda Cultura Hungariae és a Pázmány Péter díj, de Tótkomlós is díszpolgári címet adományozott neves szülőföldjének.

„Bármelyik oldalról értékelve alkotómunkásságát, egyetemesen megállapítható, hogy egységes alapja van, s ez pedig a szlovákjaink, különösképpen a szülőföldi, tótkomlói szlovákok iránti szenvedélyes szeretete. Értük, miattuk dolgozik, küzd, fáradozik (...) elszántan hiszi, hogy munkái is segítenek abban, hogy ők megőrizzék, és pozitívan értékelik kultúrájukat” – hallhattuk a jubileumi rendezvényen Krupa Andrásról, aki három évtized óta a munkatársa. Ugyanő emelte ki a példamutató kollegialitását, kiváló pedagógusi erényeit. Hogy mennyire szerették a hallgatói, annak az ELTE Szláv Filológiai Intézetének mai professzora, Kiss Szemán Róbert is hangot adott: „Egyetemi előadásai során nyilvánvalóvá tette számunkra, hogy nemcsak a többnyelvűség és többkultúrúság a fontos, hanem legalább ilyen jelentősége van annak, hogy a hallgatók más szakterületek felé is tájékosodjanak az érdeklődési körüket (...) olyan természetességgel ugrált az egyik kultúrából a másikba, váltott egyik témáról a másikra, asszociált egyik művészeti ágról a másikra, hogy úgy éreztük, végzetesen lemaradtunk a követésében (...) a nyolcvanas évek magyar társadalmában ritka volt a teljes szabadság érzése – Gyivicsán Anna szellemi értelemben ezzel ajándékozta meg diákjait.”

Gyivicsán Annát a hazai és szlovákiai tudományos élet jelesei a 70. születésnapján köszöntő könyvvel lepték meg.¹ A hatodfélszáz oldalas, többnyelvű tanulmánykötetnek *Az identitás összefüggései/Kontexty identity* címet adták. Benne 63 szerző 58 írása található, zömük szlovák és magyar, de akad köztük cseh, angol és horvát szakember is. Szakma szerint néprajzosok, folkloristák, nyelvészek, irodalomtörténészek, szociológusok, antropológusok és történészek, de földije, a költő Juraj Dolnozemský/Antal György verssel is köszönti. A könyv gyakorlatilag minden, az ünnepelt által művelt tudományterületet felölel, szerkesztői *Eva Krekovičová, Uhrin Erzsébet/Alžbeta Uhrinová* és *Zsilák Mária/Mária Žiláková*.

Gyivicsán Annát a Honismereti Szövetség a 90-es évek elején nemzetiségi honismereti bizottság vezetésére kérte fel, amit – hasonlóképpen a többi társadalmi megbízatásához – becsülettel ellátott. Jómágnak legalább negyedszázada van szerencsém ismerni és tisztelni a kutatói, tudományos szervezői, oktatói meg közéleti munkásságát. Sokakkal egybehangzóan állíthatom, hogy szülőföldjéhez, nemzetiségéhez, hazájához hű emberként viselkedett minden helyzetben, sohasem ült fel semmiféle konjunkcióra „lovára”, meg tudta őrizni objektivitását és lojalitását, éppen ezért vívhatott ki megbecsülést, tartják hitelesnek, úgy itthon, mint határainkon túl. Tartsa meg az Isten jó egészségben, hogy még sokáig részletesse mindkét népét kiváló előadásokban és olvasnivalókban!

Székely András Bertalan

Siska József Balassa Iván-emlékermes

A Bodroghközi Művelődési Egyesület a Bodroghköz-kutatás és a terület megismerése terén nyújtott kiemelkedő teljesítmény elismerésére emlékérmes alapított, mely a kiváló tudós, etnográfus Balassa Iván nevét viseli. A Balassa Iván Emlékérmes 5. alkalommal adták át 2009. december 4-én, Sárospatakon, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma Múzsák Templomában. Az emlékérmes 2009-ben *Siska József* etnográfus kapta. Az ünnepségen Fehér József, a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múze-

¹ A könyv tartalmát ld. a 108. oldalon (Szerk.)

um igazgatója mondott laudációt a kitüntetetről. Siska József a Bodrogek szülötte: 1947. szeptember 12-én született Dámócon. A középiskolát Sárospatakon végezte, majd a Felsőfokú Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakiskola áruforgalmi tagozatán szerzett felsőfokú technikai végzettséget. 1987-ig a kereskedelem különböző területein tevékenykedett, de mellette néprajzi anyagot gyűjtött a Bodrogek-ből, s eredményesen vett részt helytörténeti és néprajzi pályázatokon. A megye honismereti mozgalmának is kiemelkedő személyisége volt. 1981-től publikál folyamatosan. 1987-ben kinevezték Szerencsen a Zempléni Múzeum vezetőjévé. A múzeumi anyag gondozása, az állandó kiállítás létrehozása mellett sorra közölte történeti és néprajzi írásait a Bodrogek-ről, a vidék történelmének és néprajzájának számos kérdéséről nélkülözhetetlen munkákat jelentetett meg. 1998-ban kiváló eredménnyel szerzett néprajzos diplomát a Kossuth Lajos Tudományegyetemen. Siska József szakmai és emberi teljesítménye okán méltán kapta meg a Bodrogek kutatásának elismerésére alapított díjat. Siska Józsefnek szívből gratulálunk és köszöntjük őt barátja, Mihályi Molnár László: *A föld ígérete* című versével:

*Ha itt születél
érintsd meg a földet
s ha érted még
szavát
mindent elmesél
megtudhatod
titkát is a rögnek
s érezheted majd
tápláló vizét
de néma lesz
ha mindezt elfelejted
hogya a látszat
neked ennél többet ér
már hiába nős
lombnak a fára
nem leszel gyökér*

F.J.

Tisztújító közgyűlés a Karácsonyi János Honismereti Egyesületben

2009. december 11-én tisztújító közgyűléssel zártuk az évet az Egyesületben. A szakmai és pénzügyi beszámolókat igen tartalmas évről szóltak. A 2009. év ismét bebizonyította, hogy össze tudunk fogni jó célok érdekében. A megvitatás után a tagság egyhangúlag fogadta el a beszámolókat. Ezután az elnök – Fabulya Lászlóné – megköszönte a tagok munkáját, és dr. Jároli József alelnökkel egyetemben megerősítette azt az óhaját, hogy szeretnék átadni a vezetői stafétát, de a honismereti munkától nem kívánnak távol maradni.

A továbbiakban a jelölő- és a szavazatszámoló bizottság vette át a terepet.

A tisztújítás eredménye: Tiszteletbeli elnökünk: *Dr. Krupa András* (Békéscsaba); elnök: *Szelekovszky László* (Békéscsaba); alelnökök: *Burainé Murányi Magdolna* (Dévaványa) – titkársági feladatok; *Fabulya Lászlóné* (Békéscsaba) – országos elnökségi tag; *Bozó Vilmos* (Kevermes) – elektor, pályázati szakértés; *Dr. Szabó Ferenc* (Gyula) – szakmai szakértés; országos küldött: *Fabinyi Gáborné* (Orosháza), felügyelőbizottság: *Nagy Ferencné* (Békéscsaba), *Godáné Nagy Márta* (Kondoros), *Kiss Horváth Sándor* (Orosháza).

A régi elnökség gratulált és jó munkát kívánt a részben új elnökségnek, akik megköszönték a bizalmat és ígéretet tettek, hogy hasonló szinten folytatják az eddigi tevékenységet. Hangulatos, *dr. Sicz György* és felesége által főzött banyagulyás vacsorával zárult a közgyűlés.

Fabulya Lászlóné

Dr. Tóth Béla

Ismét elment egy Ember. Mély fájdalommal búcsúzunk a honismereti mozgalom egyik jeles személyiségétől, *dr. Tóth Bélától*, aki 2010. január 17-én, életének 69. évében elhunyt. Hamvait családja, barátai és munkatársai körében 2010. február 3-án búcsúztattuk a Fiumei úti temetőben.

Élete, szakmai eredményekben gazdag pályája Debrecenben indult. Már középiskolás diákként érezte, később tudatosan vállalta, hogy feladata mások tudásának, ismereteinek gyarapítása, gazdagítása, a kisebb-nagyobb emberi közösségek összefogása. Tudatosan választotta a debreceni egyetemen a magyar-történelem szak mellé harmadikként fölvetett népművelés szakot. Legadás professzorok oltották belé a az emberi tartást, amit egész élete, munkássága során hasznosított.

Az egyetem elvégzése után ifjúsági kulturális ügyekkel foglalkozó munkatárs lett, de a jól induló pályára néhány hónap után döntő fordulatot vett: leánya megkeresztelése miatt „büntetésből” Hajdúszoboszlóra került előadónak a művelődési házba. Igazgatója ösztönzésére kerékpárra ült, hogy megismerje a várost, amely ekkor még igazi cívis város volt a Hortobágy szélén. A beszélgetések, az akkor még működő Bocskai Olvasókör rendezvényei, a helytörténeti múzeum kincsei életre szóló municiót adtak számára. A népművelő munka tartalmasabbá tette a vezérelte annak a negyven kérdést tartalmazó kérdőívnek a kidolgozásában, amely megközelítő teljességgel igyekezett felmérni a lakosság iskolázottságát, művelődési igényeit. A mintegy ezerötven kérdésű összesítése új művelődési formák létrehozását tette lehetővé számára. Ekkor és itt – ismerkedve a város XIX. századtól gazdagodó, színesedő kulturális életével – találkozott a honismereti kutató-gyűjtő munka fontosságával. A még élő olvasóköri, dalárda, színjátszó körökkel beszélgetve anyagot gyűjtött az 1948 előtti civil szerveződésekéről, bővítve az ismeretanyagot levéltári, múzeumi kutatómunkával, a város kulturális életére vonatkozó iratok tanulmányozásával.

Nagy hittel és lelkesedéssel kezdték újjászervezni munkatársaival az olvasókört, ismeretterjesztő előadásokat, irodalmi programokat rendeztek a városhoz tartozó tanyasi iskolában. Beindították a rövidesen nagy látogatottságnak örvendő diákklubot, a pályakezdő diplomások klubjában hetente tartottak előadásokat, beszélgetéseket, szerveztek kirándulásokat. Az irodalmi színpad összeállításával segítették a középiskolások irodalomtanulásának színesebbé tételét. Megörökítették a szoboszlói hajdan volt eseményeket, művészi feldolgozásban megjelenítve az irodalmi színpadon. Kiállításokkal hozták közelebb a lakossághoz a képzőművészetet. E sokrétű munka eredményeként néhány év alatt elérték, hogy az ország egyik legsokoldalúbb kulturális intézményévé vált a művelődési központ. A mindennapi munka mellett azonban nem hagyott fel a kutató munkával, beleásta magát Hajdúszoboszló XIX. századi kulturális életébe. A hatalmas mennyiségű ismeretanyag készítette doktori disszertációja megírására is.

Első sikerei színhelyét 1973-ban hagyta ott – a megyei tanács művelődési osztályára nevezték ki művelődési otthoni előadónak. Nagy tervekkel és lelkesedéssel, elképzelésekkel látott munkához, de rövid idő után rá kellett jönnie, hogy sem a tanácsi rendszer, sem a politika nem kedvez tervei megvalósításának. A *Szülőföldünk Magyarországra* címmel kezdeményezett, az egész országra kiterjedő honismereti rendezvénysorozatra vonatkozó javaslatát egyetlen kategorikus *nem* szóval utasították el. Felismerve, hogy tanácsi alkalmazottként nem sikerül sok tervét megvalósítani, elfogadta a közben felkínált egyetemi állást, és lett a Kossuth Lajos Tudományegyetem Népművelődési Tanszékének adjunktusa. Rövid idő alatt befejezte *Az iskolán kívüli művelődés egy alföldi mezővárosban 1867–1945 között* című doktori disszertációját is.

Az egyetemi oktatás mellett – immár magánemberként – újra próbálkozott élete egyik legnagyobb sikerét hozó honismereti munkával. Elképzelése az volt, hogy a megye minden kistelepülését megkeresve olyan mozgalmat indítanak, amelyben bemutathatják szellemi és tárgyi értékeiket, hagyományait, gyűjtőmunkát végezhetnek életük minden vonatkozásáról. Tervei megvalósításához partnerre talált a Hazafias Népfront Megyei Bizottságában és elindították útjára a „*Hortobágytól Sárrétig*” elnevezéssel azt a több éven át tartó mozgalmat, amivel olyan értékeket sikerül feltárni, aminek hatására megperzdültek az addig alvó falvak, s bekapcsolódtak a nagyobb települések is. Melléjük állt szakmai háttérrel a Déri Múzeum *Dankó Imre* lelkes támogatásával, *Vajda Mária* néprajzos helytörténeti gyűjteményvezető, a művelődési intézmények teljes apparátusukkal. Munkája eredményeként választották a megyei honismereti bizottság titkárává is, mely megbízatásával még több lehetősége nyílt a helytörténetírás, a helyi kiadványok elkészítésének ösztönzésére, megjelentetésének szorgalmazására.

1982 áprilisában meghívást kapott a Pest Megyei Művelődési Központ és Könyvtár igazgatói állására, így került családjával Szentendrére. Itt is nagy lelkesedéssel fogott a munkához, azzal a céllal, hogy a valóságban is kipróbálhatja mindazt, amiről elméletben beszélt az egyetemen. Emellett a honismereti munkát is folytatta Pest megyében – hatalmas ötletet látva a Dunakanyar kulturális életének fellendítésében. Kezdeményezésében partnerre talált Szőke Mátyásban, a visegrádi Mátyás király Múzeum igazgatójában, s együtt kezdtek hozzá a *Visegrádi Palotajátékok* ötletének megvalósításához. A korabeli lovagi költészet, a középkori zene és tánc gyöngyszemeinek föllevenítése tartalmas kulturális értéket jelentett, amelyet lovagi torna tett még feledhetetlenebbé. E tevékenységek mellett is folytatta tudományos kutató munkáját a váci római katolikus egyházmegye levéltárában, feldolgozva annak kéziratárát, ami az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában jelent meg 1990-ben.

Élete újabb állomására, a Művelődési Minisztérium Közművelődési Főosztályára 1987. január 1-jétől került, ahol ismét nagy tervekkel látott munkához. Országjáró útjain előadásokat tartott a közművelődés lehetséges irányairól, a Népfőiskolai Társasággal összehangolt hatalmas lehetőségekről. Az 1990-es választások után – már mint megbízott főosztályvezető – újabb lehetőséget kapott tervei megvalósításához. A megyei művelődési intézmények felszámolása azonban ellehetetlenítette a kistélepülések szakmai-anyagi háttérét, ezért megvált tisztségétől és 1992 márciusában a Magyar Országos Levéltárba ment, ahol nagyon jól érezte magát a polgári kori osztályon, később főigazgató-helyettesként az intézmény élén. Több tucat, a helytörténetet gazdagító irást készített az 1848–1849-es szabadságharc bukása és a kiegyezés közötti időszak királyi biztosai iratanyagának, majd az Erdélyi Főkormányzék tevékenységének kutatásából. A korhoz kapcsolódó igazi ismeretterjesztő, honismereti munkát az a határon túlra is kiterjedő vetélkedő jelentette, amelyet az Országos Levéltár hirdetett meg a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Hadtörténeti Intézet és Levéltár valamint a Honismereti Szövetség közös rendezésében. Ismét hatalmas siker volt – több száz, a legkülönbözőbb korosztályú csapat küldte vissza a válaszokat, amely feldolgozását követően a legjobb húsz ötfős csapat mérte össze tudását a Hadtörténeti Múzeumban rendezett országos döntőn. Örült a csillogó szemek látványának, a mindenre kiterjedő, megalapozott tudásnak, a gyarapodó helytörténeti ismereteknek.

A Honismereti Szövetség Elnökségének tagjaként a levéltárban is segítette a helytörténeti kutatómunkát a témák gyors megtalálásában, a kutatásra vonatkozó szabályok megismerésében. Ezt segítette az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán tartott szemináriumok tartásával is, ahol a joghallgatókat arra készítette fel, hogy a levéltárban úgy kutassanak a jogi vonatkozású anyagokban, hogy azok helytörténeti vonatkozásait is mindig vegyék figyelembe. A Honismeret folyóiratban megjelent tanulmányaival segítette a helytörténeti kutatómunka szakmai Mint az Elnökség tagja, elsődleges és örömteli feladatának tekintette a fiatalság honismereti munkájának segítését. Leleszen vállalta az ifjúsági honismereti akadémiák szervezését, szakmai irányítását, a diákok dolgozatainak gondozását, a Honismeret folyóiratban való megjelenését. Részt vállalt az egész Kárpát-medencére kiterjedő honismereti-művelődéstörténeti vetélkedők szervezésében, a zsűri szakmai munkájában, a honismereti mozgalom egészében.

Szellemi hagyatéka nem csupán tudományos tevékenységéből fakad. A honismeret érdekében munkálkodó, a köz érdekeit szem előtt tartó, a tudást minél szélesebb körben átadni akaró tevékenysége, személyisége hiányozni fog a Honismereti Szövetség életében.

Bartha Éva

Éri István (1929–2009)

Ismét kevesebben maradtunk: elment közülünk egy kiváló ember – Éri Pista barátunk, és sok beosztottjának a „Fönöke” Igen, azt lehet mondani, hogy igazi főnök volt, olyan, amilyent de sokan szeretnének maguknak... A rá emlékezők sokféle módon őrzik vele kapcsolatos élményeiket, mint ahogyan ünnepi alkalmakkor, évfordulós köszöntésekkor is igen sokféle tevékenységét idézték, dicsérték. Ilyenkor félig komolyan gyakran válaszolta: Nem szeretem hallani az élő embernek szóló nekrológokat...

Az egyébként is változatos XX. században, mondhatni, igen rendhagyó volt az életútja. Ez jellemzi alkotó évtizedeit is, hiszen mi is volt valójában? Fantasztikus polihisztor: régész, történész, tudományos kutató, műemlékvédő, közművelő, szervező-menedzser, kiadvány- és lapszerkesztő-alapító, értéket

remtő és megőrző muzeológus és így tovább. Ezért ismerik olyan sokan itthon és a nemzetközi „szakmában” is.

Rendhagyó élete olvasóink előtt is közismert, hiszen „nyíltisakos ember”-ként élt, nem volt félni és titkolnivalója senki előtt, sőt igaza tudatában valódi fenegyerekként szállt szembe azokkal, akik nyíltan vagy a háta mögött igyekeztek gátolni terveit megvalósítását.

Büszkén emlékezett családjára, amelynek tagjai a Kárpát-medence szinte minden nemzetiségét képviselték. Ez a sokféle vér a szentistváni intelmek alapján pozitív módon sűrűsödött össze Éri Pista ereiben és adta az anteuszi erőt dolgos életéhez. A pécsi diákevek után a pesti bölcsészkaron érte az első ponton, amikor az ötvenes évek diákvezérei kizárják a kollégiumból. Siránkozás helyett gyorsan talpra áll: elmegy a kénsavgyárba segédmunkásnak. Az ottani józan vezetők hamar felismerik, hogy ez a fiú többre képes, ezért szakmunkás-tanfolyamra küldik, majd immár „munkaskáderként” javasolják a bölcsészkar esti tagozatára. 1952-ben jelenik meg Drégelyvár ostromának 400. évfordulójára írt megemlékezése a Szabad Nép-ben, amelyet büszkén tüztek a falíújságra a kénsavgyáriak. Ezzel a cikkel jelentkezett a Nemzeti Múzeum igazgatójánál is, aki azonnal alkalmazta az ambiciózus fiatalembert. Így lett középkori régész, így kezdődött az a hatéves szakasz, amely alatt végigjárta úgyszólván az egész országot vonaton, kofahajón, biciklin vagy gyalog, és fáradhatatlanul kutatta, gyűjtötte az elmúlt századok emlékeit. Gyakran nézték szántási ellenőrnek, de amikor látták, hogy csak a cseréptöredékeket gyűjti, a parasztek is barátságosan fogadták... Nagyszerű kapcsolatteremtő képességének köszönhetően már ekkor sokan ismerték, és barátként fogadták Kisvárdától Nagykanizsáig.

1959-ben került a Műemlékfelügyelőséghez, és élt Nagyvácszonyban, ahol a vár és a többi emlék „revitalizációján” dolgozott. Közben DISZ-titkárként 1955-ben a Petőfi Kör egyik alapítója. A Balatonfelvidék és Veszprém megye értékes, műemlékekben gazdag pannon tája teljesen magához kötötte, és lelkesen vetette magát abba az értékmentő munkába, amely ekkor szerencsésen kapcsolódott a fellendülő belső idegenforgalmunkhoz.

A jószemű veszprémi vezetők felismerték Éri István szakmai kvalitásait, és alig 30 évesen a megyeszékhely múzeuma igazgatójává nevezték ki, majd rábízta a Veszprém Megyei Igazgatóságot is, amelyet 12 évig irányított. Itt vált igazán „főnök”: szervezőképessége, munkabírása, karizmatikus kisugárzása mindenkit lenyűgözött. Vezetése alatt került sor több helyi kiállítóhely, múzeum megújulására, folyóiratok indítására, tudományos konferenciák szervezésére stb.

Tevékenysége megnyerte a kor politikai vezetőinek tetszését is: a megye kiállításait rendszeresen látogatták az állami díszvendégek, az etióp császártól Fidel Castróig, de végigkalauzolta vendégeit a helyreállított balatonfelvidéki romtemplomokon, római villákon, a kis falumúzeumokig... Ezt a támogató „hátszelet” nagyszerű diplomáciával használta fel szakmai terveit megvalósításához és olyan mellőzött művészek bemutatkozásához is, mint *Borsos Miklós, Egry József, Tóti Imre, Kondor Béla, Gorka Livia* és mások.

1973-tól a fővárosban dolgozott a Múzeumi Restauratori és Módszertani Központ vezetőjeként, majd a Központi Múzeumi Igazgatóságra került. Ezekben az években kiszélesedtek azok a nemzetközi szakmai kapcsolatok, amelyek „hidat vertek Kelet és Nyugat között a műtárgyvédelem szakterületén.” Éri István egyre növekvő szakmai elismertségét jelezték azok a meghívások, tanulmányutak, amelyek során bejárta a világ múzeumait, és az ottani tapasztalatokat igyekezett átültetni a hazai gyakorlatba. Egyike volt azoknak, akik már ezekben az években szorgalmazták pl. a számítógépes feldolgozás szükségességét, a jelenkori tárgyi emlékek gyűjtését, valamint a sokak által gáncsolt helyi gyűjtemények létrehozását, szakmai segítségét. A gyakran kidobásra ítélt „ócska kacsatok” megóvása érdekében mondta: „*E tárgyak hiányában az utánunk következő nemzedékek kevesebbet fognak tudni rólunk, mint mi... az őskorról... mindennek lehet muzeális értéke.*”

A múzeumról azt vallotta, hogy „*nem csak régi tárgyak halmaza, hanem összekötő kapocs a jelen és a múlt között.*” Ezért a szakmai színvonal emelése érdekében is tartotta alapvető feladatnak a gyakran „képesítés nélküli” muzeológusok, restaurátorok egyetemi szintű képzését, még akkor is, amikor az „illetékesek” elzárkóztak a „köcsögragasztók” befogadásától.

Honismereti szempontból korszakos érdeme volt a *Tájak-Korok-Múzeumok mozgalom* életre hívásában, amelyben összehozta a turisták, a műemlékesek és a muzeológusok csapatait a pedagógusok, könyvtárosok, népművelők lelkes tagjaival. A mozgalom 1977-ben indult az ország kb 1200 természeti és kulturális látnivalóját felkereső „bélyegzős játékkal”. Ehhez százezres példányban készült el a „*Magyarország látogatható múzeumai, műemlékei, természetvédelmi területei*” című térképes kiadvány és a „Részvételi lap” a látogatások igazolására. A lelkes résztvevők bronz-ezüst-arany fokozatú jelvényt és

ingyenes múzeumi belépésre jogosító igazolványt kaptak. Tízezrek vettek részt ebben a nagy ország-megismerő játékban, amelynek során „cél tudatosan járták az országot” és eljutottak eddig ismeretlen „istenhátamegetti” helyekre, ahol a helyi gyöngyszemekkel ismerkedhettek meg

A mozgalom keretében jeles évfordulókhoz kötődő honismereti játékok, pályázatok, szaktáborok kapcsolódtak. Az elmélyültebb kutatómunkát a „vándorkönyves” pályázat mesterremekai bizonyították.

1979-ben – a német egyházi könyvsiker-sorozat mintájára – indította el Éri István a *TKM Kiskönyvtár sorozatot*, amelynek szerzői a tudományos ismeretterjesztés kiváló szakemberei voltak. A jól használható, olcsó zsebkönyvek milliós példányszámot értek el, többet – tekintettel a növekvő idegenforgalomra – le is fordítottak idegen nyelvekre. Ez a sikersorozat adott példát a felvidéki és erdélyi kiadóknak hasonló vállalkozásra.

A múzeumügy képviselőjeként 1991-ben létrehozta a *Magyar Múzeumi Egyesület Pulszky Társaság*ot, amelynek 1998-tól közfelkiáltással megválasztott tiszteletbeli elnöke volt.

Éri István alkotásai a kulturális és tudományos élet számos területén maradandó és követendő nyomokat hagytak. Célként fogalmazta meg: A holnapért ma: jelet hagyni a világban! Az akadályok leküzdésében tanúsított elszántságát kortársai is elismerték, mondván: – Nem csak tudta, hogy mit kell tennie, de végre is hajtott, amibe belefogott!

Élete vége felé így összegezte több évtizedes tevékenységét: *„Magyarságomat bizonyítottam... a sváb-rác-morva-magyar nagyszülői kör paraszti és proletár közegéből világnézetet és hivatástudatot fabrikáltam magamnak, kimondatlan elvárásokat teljesítettem romantikus lélekkel, egy kicsit mindig hátratekintve, hogy mit szólnának eleim, ha látnák.”*

Kedves Pista! Nagyon büszkék lennének és lehetnek Rád, mint ahogyan mi is büszkék vagyunk arra, hogy kortársaid és alkalmasint munkatársaid is lehettünk.

Dr. Tóth József

Dr. Szilágyi Ferenc

Életének 82. évében 2010. február 17-én elhunyt dr. Szilágyi Ferenc professzor, a jeles nyelvész és irodalomtudós. Szülőföldje, Gyoma fogadta be hamvait, ahonnan az életút 1928. november 12-én elindult. Nemcsak fizikailag, hanem szellemi értelemben is bezárult a kör, s most úgy gondolunk reá: teljes életet élt, maradéktalanul teljesítette küldetését.

Tehetsége a békési városka református központi népiskolájából és Mezőtúr református gimnáziumából a budapesti egyetemre, az Eötvös Kollégiumba röpitette, ahol 1953-ban szerzett magyar-angol szakon középiskolai tanári oklevelet. A történeti nyelvtudomány tudósa, Pais Dezső professzor vezette be a nyelvészeti kutatásba, s szeretette meg vele a filológiát, mely egész szakmai pályájához biztos alapot adott. Mohácson és Miskolcon belekóstolt a tanári munkába, de hamarosan a tudomány szolgálatát vállalta föl. 1953 és 1970 között – néhány éves megszakítással – a Nyelvtudományi Intézet munkatársa volt, dolgozott a Petőfi Irodalmi Múzeumban, majd pedig 1974-től 1993-ig a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem kutatóprofesszoraként az irodalomtudománynak, a Csokonai-kutatásnak élt. Pályája csúcspontját és lezárását a Károli Gáspár Református Egyetem tanszékvezető tanáraként, a bölcsészettudományi kar dékánjaként végzett munkája jelentette, hogy azután nyugalomba vonulva visszatérjen a szülőföldre, ahol felesége a nyugodt otthont, az alkotó légkört mindvégig biztosította számára. 1958-ban bölcsészdoktori oklevelet szerzett, 1966-ban a nyelvtudomány kandidátusa, 1994-ben az irodalomtudomány doktora fokozatot kapta meg, tudományterületein nagy szakmai tekintéllyel rendelkezett.

Sokoldalú tehetsége több területen is sikerrel megmutakozott. Érettségiző túri diákként jelent meg nyomtatásban első verse, egyetemista költőként pedig Szabó Lőrinc igen tehetségesnek nevezte. Kutatói feladatai ugyan más útra térítették, de a lírikus tovább élt benne. 1990-ben „Csalánok és ibolyák” címmel jelentek meg klasszikus formában írt epigrammái, 1994-ben „Világ csodája” című kötetnyi versciklusában 1956 emlékét idézte meg, 1996-ban „Parainesis epigrammatica” című kötete folytatta sort, 2004-ben „Hévízi csodató” címmel bocsátotta ki verseit, 2009-ben pedig egészen egyedi kötettel jelentkezett: „Magyar Athenas” címmel foglalta versekbe a régi magyar irodalom alkotóinak és alkotá-

sainak értékeit (a kezdetektől 1766-ig). Azt mondhatjuk tehát, hogy Szilágyi Ferenc alkotói útja költőként indult és zárult. Veretes, igen gazdag nyelvi leleménnyel írt disztichonjai a haza és az anyanyelv rendületlen szeretetéről, nemzeti kulturális örökségünk mély átéléséről és hű közvetítéséről tesznek bizonyosságot. Meggyőződése volt, hogy irodalmi és nyelvi műveltségünk drágakövei megtartó erőt képviselnek. Mint írta: "bárhova is jussál, ha szivedben hordod e kincsöd: / por s hamu helyin is ott él, ragyog egyre Honod".

S a honi kultúra foglalkoztatta tudós kutatóként is. Diákok, főiskolások százai tanulták meg népszerű könyveiből a magyar nyelv gazdagságának, árnyalatainak megbecsülését. „A magyar szókincs regénye” (1974), „A magyar szó költészete” (1978), „A magyar mondat regénye” (1983), a „Sokféle neveknek magyarázata” (1987) és a „Fejtsünk szót!” (1993) lapjain egyszerre tudta bemutatni anyanyelvünk változatosságát, erejét és műveltségünk sajátos gyökereit. „Deákok tüköre” címmel a régi magyar iskolázás belső világába vezetett be (1986); remek és hiteles életrajzot írt „Főnixmadár” címmel Zrínyi Miklósról, a költőről és hadvezérről (1968). Sokat tett Kazinczy még feltáratlan írói hagyatékának megismertetéséért, hiszen ő rendezte sajtó alá az eredeti kéziratból könyv alakban először „A természet oeconomiája” című értekezést (1989). A „Sophie” című, Kazinczy szövegeiből összeállított „levélregény”-ben (1984) és „Az én életem” című önéletrajzi kötetben (1987) pedig bőséges jegyzetapparátussal kísérvé tett közzé addig ismeretlen dokumentumokat. Segített abban, hogy Berzsenyi Dániel („Forr a világ”, 1976) és Kazinczy Ferenc („Jót s jól”, 1981) írásai, gondolatai népszerű, breviáriumi formában a fiatal olvasók elé kerülhessenek.

Sokszíniú munkássága két központi alakjának azonban kétségkívül Kőrösi Csoma Sándort és Csokonai Vitéz Mihályt tekintetjük. Töle tudjuk, hogy Csoma Sándor hősiése máris diákként megragadta képzeletét, s emberileg is mélyen hatott rá az a nagy vállalkozás, az az önmegtagadó nagy filológiai teljesítmény, amely a tibeti kultúra és nyelv máig leghitelesebb szótárát és nyelvtanát hozta létre. „Kőrösi Csoma Sándor hazai útjai” (1966), „Így élt Kőrösi Csoma Sándor” (1977), „Kőrösi Csoma Sándor élete nyomában” (1987) és a „Bölcsőjét kereste magyaroknak” (1992) című könyvei nagy példányszámban jutottak el olvasók több nemzedékéhez.

Amikor Csokonai Vitéz Mihály halálának 150. évfordulóján elhatározták összes művének szövegkritikai, tudományos kiadását, Szilágyi Ferenc kapott megbízást Csokonai teljes költői termésének hiteles föltárására, és ő négy évtizedes, szívós munkája során sikerrel teljesítette feladatát. A költemények öt kötetes, jegyzetes szövegkiadásában kamatoztathatta nyelvészeti és irodalomtudományi felkészültségét. Hatezer nyomtatott oldal került ki keze alól Csokonai élményt jelentő, bár fáradságos, alázatot követelő szolgálatában. A Csokonai életmű megismeréséhez ugyanis tartalmas tanulmányköteteivel is hozzájárult. 1974-ben „Csokonai dunántúli tájszógyűjtése” című könyvével jelentkezett előbb, majd 1981-ben „Csokonai művei nyomában” címmel adta ki tanulmányait. Irodalomtörténeszként még tovább két kötetben adta közre eredményeit: „Az Ész világa mellett...” (Tanulmányok a magyar felvilágosodás irodalmáról, 1998), illetve „A magyar irodalom története a felvilágosodástól napjainkig” (2004).

Csak köteteit említettük itt, pedig a termékeny pálya termésének javarésze periodikákban, szakfolyóiratokban került a közönség elé. Szívesen vállalkozott arra, hogy napilapok, hetilapok kulturális rovatában terjessze a magyar irodalmi és nyelvi kultúra értékeit. Irodalmi és tudományos műveiről egy Debrecenben (1988-ban) és egy Budapesten (1998-ban) megjelent személyi bibliográfia ad számot, az ezek lezárását követő bő évtized azonban tovább gyarapította az életművet. S akkor még nem is szólnunk az előadói pulpituson, az egyetemi katedrán elhangzott előadásairól, amelyek egy nagy anyagismerettel rendelkező színes egyéniséggel hatottak mindig.

A magyar honismereti mozgalom is jeles személyiségei között tartja számon dr. Szilágyi Ferencet. Egyrészt azért, mert ott volt mindenütt, ahová hívták, hogy a hon helyi kincseiről szóljon, másrészt meg azért, mert életfelfogásának, érték szemléletének középpontjában hazai kultúránk óvása, gyarapítása állt. Nem panaszkodott, amikor őseitől örökölt hite, meggyőződése miatt hátrátétel volt az osztályrésze, vállalta a gályapadot, a régi kéziratok, könyvek fölé hajló aprómunkát is, ha ezzel hasznos tevékenységre lelt. Alvinczi Péter nyomán versbe foglalta Bocskai testamentumát, amit maga is teljes mértékben átérezett: „Egyszer jő a halál, s mindenképp szembe találjuk: / inkább illik azért oly okon égni tövig, / annak, kiben a hit s nemzetje-, az árvahazája- / féltő lélek gyúlt s szítva szívét, lobog ég...” Szilágyi Ferenc is így gondolta, ezt vállalta; tudva földi létünk végsőségét, nemzetféltő lélekkel, szolgálattal töltötte a számára kiszabott időt. Nyugodjék hát békében, emlékét megőrizzük.

Kováts Dániel

Roxin László

„– Ez a hegy kopasz – mondja a keleti oldalon lakó ember –
nincs rajta egyetlenegy fa sem!
– Ezt a hegyet sűrű erdő borítja – jelenti ki a nyugati oldalon lakó.
Mielőtt hajba kapnál valakivel emiatt, vedd a fáradságot és sétáld át
a hegy másik oldalára is.”
(Wass Albert)

Egy dicstelen nap ötödik évfordulóján kezdem el írni ezt a megemlékezést, mégsincs miért rossz érzéseim legyenek. Olyan emberre emlékezni gyűltünk ma össze, akinek ugyanúgy nem tetszett mindaz, ami 2004. december 5-én történt, ahogy nekem, merthogy egyaránt fáj neki mindaz, ami a magyarnak, s egyaránt tudott megmaradni jó románnak. Meg is gyűlt a baja mindazokkal, akiknek csak az egyik, vagy csak a másik érzékenysége került előtérbe. De erről majd talán később.

Roxin László a „legrománabb” magyarországi faluban, Méhkeréken született, a második világháború utolsó hónapjaiban: 1944. december 27-én. Apai nagyapja, Rokszin János, köztiszteletben álló bíró volt ugyanitt, édesapja, György és édesanyja, a közeli Nagyszalontáról való Bélteki Anna házasságából származó első gyermekek volt László. A család számos tagja máig méhkeréki.

A kibocsátó közösség a legtöbb esetben meghatározza egy ember világlképét. Roxin László jómódú román ortodox család sarja. A jómódúság az ő esetükben középbirtokosságot jelentett, amit bizony az 50-es években olyannyira nem néztek jó szemmel, hogy rendőri segédlettel, brutális módon kergették el őket a családi házukból. Egy, két évtizeddel ezelőtti interjújában akadtam a következő, szépirodalmi igényű, megrázó néhány mondatára erről: „Tanya, vadkörte és Csucus, a kutya. Aki nagy, fehér méltóságában teljes odaadással és figyelemmel vigyázott kicsiny gazdjára, mikor az a réten összegyűlt, meleg esőtavacsákában lubickolt. Csucusat később valaki lelőtte, a tanyánkat szétrombolták, öreg fáinkat kivágták, és mély, hűs vizet adó kutunkat betemették. Pusztá maradt a helyén.”

A leseper padlás után két ló, egy tehén s tyúkuk maradtak, hogy rövidesen az utóbbi jószágok, a szalonna, a bab is elmaradozzon. Meg kellett becsülniük a nagy nélkülözésben a földeken összeböngészett répát és a szegény ember tehene, a kecske adta kevés tejet is. Megőrizték ugyanakkor a görögkeleti hitüket, Laci szépen mondta a verset még a templomban is anyanyelvén, hiszen annak idején, Méhkeréken jóformán csak románul beszéltek az emberek. A jól tanuló és sportoló gyermeket a korszellem ugyanakkor „kezelésbe vette”: úttörővezetőt faragtak belőle, majd a községi párttitkár közbenjárására bekerült a gyulai román gimnáziumba. Ahogy egy kéziratában olvastam, akkor még a régebben város-házának használt, romantikus stílusú műemléképület lépcsőit koptatták, később került tető alá a gyönyörű, ma is működő, Bălcescuról elnevezett, tizenkét évfolyamos tanintézet.

Szerette a várost, örömmel tért mindig vissza, ahová ifjú kora számos szép emléke fűzte, és saját szavai szerint „amely megtanított nemzetiségek között élni, hazában, népben gondolkodni és dolgozni (...) Gyulát először a lucernásszeker tetejéről, édesapám mellől pillantottam meg, a vásár felé vezető úton. Elkápráztattak a város emeletes házai, a hatalmas templomok. Mennyire mások a városi emberek: jobban öltözöttek, az iskolások egyenruhában s egyik sem jár mezitláb. Amikor a vásári forgatagban közéjük keveredtem, nem szólítottam meg őket, mert a nyelvem nem fordult rá úgy a magyar szóra (...) S később jött a nagy nap, 1959. augusztus 31., amikor édesapámmal elmentem beiratkozni a gyulai Nicolae Bălcescu román gimnáziumba, és a diákotthon lakója lettem (...) Gyula szépítéséért, mai hírnevéért mi, akkori román gimnazisták is dolgoztunk. Szabad időben a többi iskola diákjai és sok gyulai felnőtt – munkások, értelmiségiek – mellett ástuk a leendő fürdőmedencék helyét, rendeztük az ősi vár környékét, bontottunk rozoga házakat, hogy legyen hely az újaknak.”

Az érettségi után felvételt nyert az ELTE bölcsészettudományi karán a magyar–román szakra. Már egyetemi tanulmányai elején elvégezte az IBUSZ idegenvezetői tanfolyamát, az ott szerzett történelmi, művészettörténeti és külpolitikai ismereteit nemcsak a nyári csoportvezetésekkel, hanem későbbi pályáján is kamatoztatni tudta. Oklevele birtokában azonnal újságírói pályára került, gyakornok lett az akkor egyetlen hazai román lapnál, a Foia Noastră-nál. Elvégezvén a MŰOSZ kétéves újságíró-iskoláját, külpolitikai tagozaton, kinevezték a lap munkatársának. Ott, ahol tulajdonképpen a középiskolás kora óta publikált, ezután főleg kulturális, irodalmi jellegű interjúkat, riportokat, verseket, novellákat közölt.

Első magyar nyelvű riportja 17 éves korában, a Békés megyei Népiújságban jelent meg. 1968 után, gyakorlatilag egész életén át kétnyelvű újságíró volt: anyanyelvén itthon és Romániában közzétett írá-

sai mellett rangos magyar nyelvű, országos folyóiratokban, napilapokban jelentek meg többek között a hazai kisebbségek életét bemutató riportjai, interjúi, irodalmi riportjai. E téren nemigen találunk hozzá hasonló életművet jelenkori sajtótörténetünkben. Saját szavaival: „ígyekeztem minél többet tenni a két kultúra, a két nép érdekében”, szép példája ennek a „Muguri” („Rügyek”) című magyarországi román szépirodalmi antológia, amely első fecske a hazai kisebbségek II. világháborút követő időszakában.

1971-ben a lap Gyulára költözött, ő azonban inkább Budapesten maradt. 1979-ig a Hírlapkiadó Vállalatnál két üzemi lapot szerkesztett, azon túl külpolitikai cikkeket küldött a Magyar Hírlapnak és a Magyar Nemzetnek. Főleg belpolitikai és kulturális írásait rendre olvashattuk a különböző nemzetiségi lapok, a Pest Megyei Hírlap, a Képes Újság, az Ország – Világ, a Film – Színház – Muzsika és más lapok hasábjain.

1980 után a rendszerváltozásig a Pallas Lap- és Könyvkiadó kiadásában, több idegen nyelven jelent „Magyar Hét” című kétheti, majd hetilapnak a román mutációját, a „Saptămină din Ungaria”-t ő indította be, majd szerkesztette a megszűnéséig. Tudomásunk szerint a hét változat közül ez a lap bizonyult a legszínvonalasabbnak. Párhuzamosan alkalmat nyílt a külpolitikai újságíróvá válását jelentő „Aspecte din Ungaria” című bulletin létrehozására. A magyar külügyminisztérium adta ki ezt a bukaresti nagykövetségen terjesztett lapot, amelynek a szerkesztője, később felelős szerkesztője lett Roxin László. Amíg a hetilap elsősorban idegenforgalmi, bel- és külpolitikai, gazdasági cikkeket közölt, a bulletin ezek mellett igényesebb, elemző írások, színes anyagok megjelentetésére is vállalkozhatott. Mindkét lapot szívesen vették kézbe a hazai és a romániai olvasók, terjesztésükben a nagykövetségen és a konzulátuson kívül a HUNGEXPO, több idegenforgalmi cég és szálloda is részt vett.

Civil kisebbségi életének máig maradandó alkotása a harmincéves Budapesti Román Egyesület. Az 1980-as évtizedben még Budapesti Román Klub néven működött a nemzetiségi szövetségek Nagymező utcai székházában. Ismeretségünk kezdete is erre az időszakra esik, amikor is – mint kisebbségkutató –, előadást tartottam e körben a meghívására. A klub elnöke Szilágyi Péter volt, mellette Roxin László a titkári feladatokat látta el, az 1990-ben egyesületté alakult közösség már őt választotta elnökévé. A legnagyobb múltú és legnépesebb tagságú fővárosi román szervezet az anyanyelv és a kultúra sokoldalú ápolása mellett, a románság kultúrája iránt érdeklődő magyar családtagokat és érdeklődőket is befogadja. A nemzeti kizárólagosságokban gondolkodók szemét ez a gesztus máig csípi, pedig a többségi tengerben a megmaradás egyik lehetséges stratégiáját választották.

A kisebbségi törvény elfogadása, 1993 után bekapcsolódott az önkormányzati munkába, a Budapest-terésvárosi román önkormányzat az elnökét vesztette el személyében. Emellett számos román önkormányzat tevékenységét segítette íróként, rendezvényszervezőként, nyelvtanárként, de tagja volt a fővárosi és az országos önkormányzatnak is.

Első házasságának felbomlása után kötötte össze az életét Roxin Annával. Házasságukból született kislányuk Anna Ilona, vagyis Ina kilenc éve született, és az édesapa kívánságára, a görögkeleti vallás szertartásai szerint keresztelték meg. A szülők fontosnak érezték a román nyelv átadását is, a gyermek máig két kultúrában nevelkedik. Anna asszony kezdettől fogva részt vesz az egyesület, utóbb a román önkormányzatok munkájában, emellett több fővárosi kerület önkormányzati tisztviselőjeként is egyengette a kisebbségek – közöttük a románság – önazonosság-örzését.

Roxin László mint külső munkatárs a rendszerváltozás után is publikált a Foaia-ban, két cikksorozata – „Scrișoare din Budapesta” („Levél Budapestről”) és „Acele vremuri neuita” („Azok a felejthetetlen idők”) – népszerűségnek örvendett. Ennek ellenére egyes irigyei, ama intoléráns földijeinek egyike-másika összetűzet zúdított rá és feleségére már a 1990-es évek második felében, s azóta is. Különböző igaztalan vádakkal illették, elzárták előle az anyanyelvű publikálás lehetőségét, ami nagyon fájta neki. A gyalázkodás haláláig, sőt utána is kísérte, nem kímélve családját sem. Pedig, ahogy olvasom egy róla szóló visszaemlékezésben, „végtelenül tiszta, tisztességes ember volt. Inkább éhezett, de semmi olyan dologban nem vett részt, ami őt besározhatta volna (...) nagyon jóindulatú, sokrétű és nagy tudással bíró ember, az ellenségeivel is úgy bánt, mint a barátaival.” Keresztényi lelkülettel és bölcsességgel megbocsátott nekik, bár a mérgezett nyílak előbb-utóbb vissza szoktak hullani a kibocsátókra.

Meglátásom szerint a fő bajuk az lehet vele és özvegyével, hogy nem volt hajlandó semelyikük sem kijátszani az egyik nemzetet a másik ellen. Azok, akiknek a célja bármely oldalról a konfliktusok kiélezése, azoknak szálla volt a szemében egy olyan ember, aki egész életében a magyar–román kapcsolatok egyengetésén fáradozott. A riporter, a külpolitikai újságíró, a szépirodalmi Roxin László személyiségében elválaszthatatlan a románsága a magyarországiságától. Egyaránt felelősséggel viseltett írásaiban

és gyakorlati tevékenységében a saját kibocsátó közössége, a többi hazai nemzetiség és az ország egésze iránt.

Alig öt éve mutattuk be a Magyar Írószövetségben az „Azok a felejthetetlen idők” című gyűjteményes kötetét. Évekig csiszolgatta, napi nélkülözések mellett tette félre a reávalót, hogy azután saját kiadásban megjelentethesse 2004-ben. Egész sajtós életének lenyomata a kétnyelvű, több mint 300 oldalas könyv, amely műfaji sokoldalúságban mutatja meg a szerző képességeit és elkötelezettségét. Ríportok, versek, recenziók, elbeszélések, cikkek, interjúk, műfordítások sorjázna egymás mellett. Írásaiból süt a valamennyi kisebbség gondolai iránti fogékonyság, legyen az erdélyi magyar vagy cigány, hazai nemzetiség, moldvai gagauz, de akár hátrányos helyzetű település vagy társadalmi csoport tagja. Szinte pszichológusként hallgatta meg a legelesettebbek bajait is, osztotta meg velük az utolsó cigarettáját vagy falat kenyérét. Igazságérzete és az ifjúkorában kapott impulzusok kizárták nála az egyoldalú elfogultságok irányába való elcsúszást.

Hítvese jóban-rosszban társa volt élete utolsó, csaknem két évtizedében. Az együttes munkában nagyon sok mindent elsajátíthatott mellette a közéleti tevékenységekből, a különböző szempontok egyidejű figyelembe vételétől kezdve, a vezetési stílusokon át, a szervezés számos részfeladatáig. Ereje gyengülvén, Laci neki adta át a stafétabotot, úgy az egyesületi, mint az önkormányzati feladatok terén. Bár sokak véleménye szerint Roxin László lett volna a legalkalmasabb a Fővárosi Román Önkormányzat elnöki tisztségére, állapota ezt már nem tette lehetővé. Mellé állt felesége megválasztásának, akinek a szavait idézem erről: „Halála előtti utolsó napokban gratulált, és átbeszélünk mindent. Megígértem, hogy mindazt, amiről álmodott és eltervezett, megvalósítani kívánt, de neki nem sikerült, továbbviszem (...) Utolsó szava a kórházi ágyon: 'Jó drum (utat)', fele magyarul, fele románul. Előtte még elmondta, hogy bárhová megyek, bárhol is legyenek, soha semmitől ne féljek, csak menjek az úton előre bátran, mert ami megtörtént, azt eltörölni, letagadni nem lehet, mert az már történelem. És egyesület mindig lesz.”

Akár végszó is lehetne e megrendítő és egyben felemelő emberi feladatátadás és útbaigazítás, de még két gondolatot engedjenek meg. Többször beszélt László nekem arról, hogy dédelgetett álma a magyarországi nemzetiségi írókat egy közös szervezetbe terelni. El tudta képzelni ezt önálló egyesületként, de az Írószövetség szakosztályaként is. Tárgyalt erről több, különböző nyelven alkotó írotársával, mint leendő alapítókkal. Együtt is jártunk Kalász Mártonnal, aki a Magyar Írószövetség élén, maga is német származásúként, mellé állt a kezdeményezésnek. Laci engem is felkért a szerepvállalásra, de a napi tennivalók az ötletgazdát más irányba sodorták. Maradt tehát torzóban az amúgy eredeti elképzelés. A kisebbségi írástudók közül számosan tagjai az állampolgárságuk szerinti ország meg az anyaországi írószövetségének, de önálló szervezetbe vagy szakosztályba máig nem tömörültek.

A másik gondolat a címben is megfogalmazott hungarus jelző. A történelmi Magyarország szétdarabolásáig általános volt, de azután sem tűnt el teljesen a hazai kisebbségek tudatából ez az attitűd, miszerint jól megférhet egy emberben a saját nemzetiséghez, kultúrához, anyanyelvhez való kötődés a hazához, az országhoz, annak többségi nemzetéhez való kötődéssel. Nos, Roxin Lászlóban én ezt a kettős identitást tapasztaltam, s értékeltem nagyra. Büszkén emlegette a családját, amelynek első említése a XV. századból való, a tagjai pedig úgy éltek a magyarságban, hogy megtartották az önazonosságukat. A leghűségesebbnek a bevezetőben említett nagyapja, Rokszin János mutatkozott. Miként László egy interjújában elmondta: „Amikor rendezgetni kezdték a román-magyar határt, nem bírt belenyugodni – másokkal, a falubéliekkel együtt –, hogy földjeik a túloldalra kerüljenek. Amikor nagyapám azt hallotta, hogy bátyja odaát arra készül, hogy Méhkerék is Romániához kerüljön, kiharcolták, hogy földjük, falujuk Magyarországon maradjon (...) S ez nem legenda. Mint ahogy az sem, hogy eltűnt egy tanya a magyar-román határ közelében, amit annak idején egy Roxin János védett meg.”

Saját patriotizmusa e családi neveletésben gyökerezik. Jómagam is – sok egyéb mellett –, ezért becsültem őt, s állítható példaként a népe s mindannyiunk elé. Ne bántsa tehát senki Roxin Lászlót haló porában, különösen olyanok, akik emberként, egyidejűleg jó románként és magyarként a térdéig nem érnének föl...

Székely András Bertalan

KÖNYVESPOLC

SELMECZI KOVÁCS ATTILA:

Elfeledett magyar mesterségek és népelet

Mit csinált, hogyan élt a pákász? Mi volt a „kettős szárnycsőr”? És a „terhes komra”? Kik voltak a cellérek? És a himpellérek? Vagy az olejkárok? Vákáncsosok? Mik voltak a „szalajkák”? Mire használták a darutollat? Hogyan halásztak „öreghálóval”, miként vadásztak a pásztorok „hajítófával”? Hogyan készül a „slambuc” (öreglebbencs)? Hogyan „nyomtatták” a gabonát lovakkal? Miért főzték a szikósót? Milyen volt a tókszába öntött gyertya? Vagy a „füstöskönyha”? Fa volt-e a „szegény ember fája”? Ezekre és sok-sok más kérdésre is választ kaphat az olvasó, ha kézbe veszi *Selmeczi Kovács Attila* legújabb, impozáns könyvét.

A szerző, a kiváló etnográfus-muzeológus, a néprajztudomány doktora, aki a gazdaságnéprajz, a népművészet és a tudománytörténet témaköreiben négy évtizedes munkássága során mintegy húsz önálló kötetet és több, mint négyszáz tanulmányt, cikket publikált, azon kutatók közé tartozik, akik tudományos munkájuk mellett az ismeretterjesztést és a tudományszerűsítést is fontos feladatuknak tekintik. Ennek jegyében születtek kisebb cikkei, rádióelőadásai, gyermekeknek szóló témafeldolgozásai, amelyek egységesítő és összeszerkesztve e kötet szöveges anyagának a túlnyomó részét adják (a főszöveget sok helyen keretes szócikkek, rövid fogalommagyarázatok, „kis színesek” egészítik ki). A könyv szerkezete a néprajztudomány által alkalmazott hagyományos tematikai sorrendet követi (főbb fejezetei a Bevezetés után: Pákászok, halászkok, vadászok; Szilaj pásztorok; Jámor földművelők; Régi idők mesterségei; Mindennapi életképek; Társasélet a régmúltban). A szerző művét nem monográfiának szánta, hanem „sajátos szemelvényként, néprajzi mozaikot” készített és kínál az érdeklődő olvasóknak, ahogy munkájáról a Bevezetésben írta: „... a teljesség igénye nélkül próbál betekintést adni a mára szinte teljesen feledésbe merült egykori életformába...”. Ugyanott még az alábbiakat olvashatjuk: „Egy rég letűnt sajátos világba kalauzolja el könyvünk az Olvasót, ahol a nép évszázadokkal korábban kialakult szemlélet szerint élte jellegzetes életét. [...] Könyvünk nem idealizálni szeretné a régmúltat, csupán némi izelítőt adni az emberek egykori küzdelmes, de a maguk számára fontos és megbecsült munkájáról, nehéz és küzdelmes életéről.”

Mint az *Elfeledett magyar mesterségek és népelet* előképeinek tekinthető (bár jóval rövidebb és ebben is forrásként felhasznált) könyvből (Prónay Gábor: *Vázlatok Magyarhon népeletéből*. Pest 1855. 33 old.) a „főszerepet” *Selmeczi Kovács* művében is a képek játsszák. A csaknem négyszáz fekete-fehér és színes ábrázolást főleg a Néprajzi Múzeum Fotótárából, valamint Nyomat- és Rajzgyűjteményéből vette át a szerző, de több más fővárosi és vidéki intézmény gyűjteményében őrzött alkotást is fölhasznált, ugyanúgy, mint a klasszikus néprajzi munkákban szereplő ábrázolásokat is.

A kötet tipikusan olyan mű, amelyet nem kell okvetlenül a Bevezetéstől kezdve, lapról lapra folyamatosan olvasni. Tetszés szerinti irányból lapozgathatjuk, vagy

bárhol főlcsaphatjuk és élvezettel gyönyörködhetünk például Cserna Károly, Koszkol Jenő, Nécsey István, Schnöller Lajos, Vezényi Elemér és Viski János festményeiben; Benyovszky István, Csete Balázs, Csikós Tóth András, id. Jankó János, Kimmach László, Thain János és Novák József rajzaiban; Feszty Árpád, Jantyk Mátyás és Mészöly Géza metszeteiben; Sterio Károly litográfiáiban; Gönyey (Ebner) Sándor, Györffy István, K. Kovács László, Madarassy László, Pápai Károly, Plohn József, Vajkai Aurél és a szerző fotográfiáiban, valamint mások alkotásaiban – a régi népelet hiteles és gyakran művészi dokumentumaiban.

A részletek iránt érdeklődőket a további tájékozódásban a kötet végére illesztett, tematikusan válogatott irodalomjegyzék segíti és itt található az egyes alkotások minden fontos adatát megadó képjegyzék is.

A kötet elsősorban Selmeczi Kovács Attila több évtizeden át felhalmozott ismeretein és tapasztalatain alapuló szak tudását dicséri, de a maga területén kiváló alkotó a szerkesztő, *Gulácsi Aurélia*, valamint a könyvtervező és tördelő, *Németh János*. A hasznos, tanulságos és élvezetes mű létrehozásáért ismerés illeti a Cser Kiadót, valamint az Arrabona Print és Partner Zrt.-t is. Messzemenően egyetértünk a *Népszabadság* recenziójának, Rozslyay Mártonnak a megállapításával (2009. jan. 10. 12. old.), amely szerint a mű „vitathatatlanul az ismeretterjesztés példamunkája” – szakszerűen és olvasmányosan megírt, gazdagon illusztrált, gyönyörű könyv egy letűnt világról.

(Cser Kiadó, Bp. 2009.)

Hála József

DR. SZILÁGYI ANDRÁS:

A Kárpát-medence Árpád-kori rotundái és centrális templomai

A könyv szerzője orvos, pontosabban elmeorvos. Mint kirándulást kedvelő ember egyszer véletlenül elvetődött Karcásra, ebbe a tündéri bodrogközi faluba, és a kicsiny templom, annak legrégebb, centrális része, a rotunda látványa rabul ejtette. Aztán valóságos szenvedéllyé vált számára a rotundák kutatása. Nemcsak a Kárpát-medence, hanem Európa és a Közel-Kelet emlékei is egyformán érdekelték. E kötetével arra vállalkozott, hogy bemutassa a Kárpát-medence összes ismertté vált rotundáját. Persze jól tudjuk, hogy nem e kötet szerzője e témakör fölfedezője. Az azonban elgondolkodtató, hogy az 1972-ben megjelent összefoglaló szakmunka után csaknem négy évtizedet kellett várni az új összefoglalásra, s ennek a szerzője nem a szakmából, a művészettörténészek, történészek, régészek, építészek közül kerül ki. Ez a tény is jelzi (mint annyi más), hogy a magyar tudomány-szervezés legalább annyira katasztrofális helyzetben van, mint a társadalom, a kultúra és a gazdaság annyi más ágazata. És ez elsősorban nem pénzkerés! Csak minél több olyan emberre lenne szükség, aki nem csupán a maga szakmai karrierjét barmkacsolná, hanem azt a mon-

dást vallaná, mint Domokos Pál Péterrel vallja dr. Szilágyi András is: "Édes hazámnak akartam, szolgálni".

Mindenekelőtt jó kézbe venni a könyvet, végigsimogatni a borítót, s a címlapon látható idilli környezetben álló templom máris fölkelte a figyelmünket. Aztán az ember belelapoz a könyvb. Rajzok és színes fotók sorjáznak a lapokon. Sok-sok kép, csaknem ezeryi. Szépek és érdekesek. S ezzel már eleve megnyeri a szerző az olvasó tetszését (ez persze a tördelészerkesztő érdeme is!), hiszen a tetszetős borító után a lapozgatás az, ami kedvcsináló lehet. Ha mindezek után még a szöveg is érdekes, akkor a szerzőnek már nyert ügye van. A mai helyzetben a kötet ára szem számára magasnak. Mindezek együtt igazi biztosítékai lehetnek a sikernek.

A szöveget tanulmányozva szembevető a gondos szerkesztés, a jó tagoltság. A kötet három nagy észre tagolódik. Az I. rész: A keresztény templom kialakulása. Az ókortól a középkorig tekinti át a templomépítést, különös tekintettel a centrális építményekre. A II. rész: A közép-kelet-európai népek kereszténysége és az államok kialakulása. Tucatnyi állam rövid történetét vázolja, bemutatva centrális templomait. A Kárpát-medence és a magyar királyság Árpád-kori története a következő rész. Végül a III. részben a Kárpát-medence Árpád-kori rotundáit és centrális templomait mutatja be képekkel, alaprajzokkal, rövid leírásokkal. Nemcsak a templom leírását, építéstörténetét ismerhetjük meg, hanem a hozzá tartozó település rövid történetét is. Imponáló a kötet irodalomjegyzéke is. Monográfiák csakúgy szerepelnek benne, mint kisebb-nagyobb cikkek, tanulmányok, s mindez sok nyelven. Az emlékek bejárása legalább akkora fáradságot jelenthetett, mint a szakirodalom végigolvasása. S a sok, nehezen érthető és értelmezhető szakmunkából egy szakmailag magas szintű, ugyanakkor könnyen olvasható, szép könyv született. No igen, egy pszichológiával, az emberi lélekkel foglalkozó szakembertől talán el is várható, hogy tudja, mivel lehet az ember érdeklődését fölkelteni, s ezt az érdeklődést mindvégig fenntartani. Ez a könyv lehetetlen. Újra és újra kézbe kell vennünk, s máris roszthatjuk, legközelebb egy-egy kiránduláson melyik rotundát keressük föl. S most már nem pusztán az építmény szépségében gyönyörködünk, hanem a könyv segítségével láthatjuk a történeti, művészeti, vallási hátteret is. Az embert elfogja az áhítat, talán még azokat is, akik addig a vallás iránt közömbösek voltak.

(Semmelweis Kiadó. Bp. 2009. Második, javított kiadás.)

Csorba Csaba

CSÁKY KÁROLY:

Pribéltől Garamsallóig

Alsószemeréd, Drégelypalánk, Garamsalló, Inám, Ipolyszakállós, Ipolyszalka, Lukanénye, Nagycsalomja, Pribél, Szalatnya, Zsély

Nemesbori sorsforduló

Ör hely a történelem sodrában

Csáky Károly új könyvet olvasva sokat gondolkodtam azon, hogy külön – külön vagy együtt ismertessem őket. A döntés azért is volt nehéz, mert a két írás tartalmában, mondanivalójában annyira összefügg, hogy akár egy sorozat részeként is értelmezhető, noha a valóságban önálló, különálló művekről van szó. Mindkettő a Felvi-

déket, Hont megyét, az ott található kisebb-nagyobb települések múltját, jelenét mutatja be. Olyan területet, mely hosszú évszázadok óta egy és elválaszthatatlan a magyarság történelmétől, mely már az Árpád korban is Hont-Pázmány birtok volt. (Hunt és Pázmány a svábföldi testvérpár, – valószínűleg – fejedelmi származású lovagok, 983-ban, Gejza vezérsejre idején jöttek Magyarországra és hamarosan Hunt és Pozsony megyék grófjai lettek. Wasserburgi Vencelin társvezéreiként legyőzték Koppányt és a lázadó magyarokat, majd Esztergom mellett, a Garam torkolatánál frank módra vitézzé ütötték (Szent) István királyt. Törzsatyjai az Árpád-házi királyokkal és szentekkel is rokonságba jutott Hunt-Pázmány genusnak, ahonnan több országos méltósággal dicsekvő főúri és ősnemesi család ered.)

A két részből álló térséget már az 1300-as évektől Kis-Hontnak és Nagy-Hontnak nevezték. Később Mátyás király kedvelt vadászterülete lett. A török időkben fontos védvonallá vált, azonban 1552 nyarán Ali pasa elfoglalta Drégely várát, majd elestek Nógrád megye erődítményei is. 1606-ban a zsitatoroki béke eredményeképpen az Ipoly-menti várak visszakérültek Magyarországhoz. Hont vármeje, mint közigazgatási egység 1919-ig létezett. Sorsát a trianoni béke pecsételte meg, melynek során Magyarország elvesztette területének 71%-át. A megcsontított Hont vármeje és az ország határát, az Ipoly folyó jelentette és jelenti a mai napig. Csáky Károly írásaival elfajta hiányt pótol – hiszen a határon kívül maradt települések életéről sokáig nem „illett” őszintén beszélni –, amikor a helytörténeti kutató érdeklődésével mutatja be az itt élő emberek mindennapjait, múltját, jelenét. Az írások szinte azonos szerkezeti felépítése a jó áttekinthetőség záloga. A településrajzok a földrajzi fekvés, és a táj bemutatásával kezdődnek, majd a helységnevek magyarázatával folytatódnak. Ezután tér át a szerző a szinte kivétel nélkül középkori eredetre visszavezethető települések aprólékos bemutatására. Szól a lakosság nemzeti és felekezeti összetételének változásairól, gazdálkodásról, népszokásokról, hagyományokról, híres helyiekről, építészeti jellegzetességekről, érdekességekről és – nem utolsósorban – a jövőre vonatkozó lehetőségekről.

A „Pribéltől Garamsallóig” című könyvében 11 község életébe pillanthatunk be. Tömör, néhány oldalas falurajzokat láthatunk, melyek két jól elkülöníthető részből állnak. A beszámolóban a szerző ismerteti mindent, amit az adott helységről fontosnak tart, majd hozzáértő alaposítással összeválogatott fényképekkel illusztrálja a leírakat. Csáky Károly szívén viseli a régió sorsát, ami nemcsak a sorokon átívelő aggodalomból szűrhető le, hanem a könyv megírásának módjából is észrevehető. Különlegessége, hogy nemcsak könyvtárakban kutatót, nemcsak régi helyi vagy levéltári feljegyzéseket használt fel, hanem a falvakban lakó idősebb nemzedék személyes beszámolóira is támaszkodott, így hozza az olvasó közvetlen közelébe a település történetét. A könyvnek többes szerepet szánt, hiszen egy-egy község életének bemutatása mellett a figyelemfelkeltés, esetenként a segítségkérés is a célja. Hangsúlyozza, hogy a nehéz és viszontagságos múlt ellenére, a nemzeti és felekezeti hovatartozástól függetlenül együtt kell(ene) keresni a települések fejlesztésének módjait. A régió napjainkban sincs könnyű helyzetben. Gazdasági kiszolgáltatottság, elöregedés, elvándorlás egyaránt jellemzi. Egy Garamsallón elhangzott mondat szerint, „Aki kitanót egyszer, az egy se gyűn vissza.” Pedig minél több szakemberre

lenne szükség, mert sok helyen még nincs gázvezeték, csatorna-, ivóvízhálózat. Másfelől a hagyományörző települések jelentős szakrális és néprajzi emlékekkel, népi kultúrával rendelkeznek, amit fontos volna átörökíteni az utóknak. A kedvező földrajzi fekvés, a gyönyörű táj a falusi turizmus fejlesztésére kínál lehetőséget.

A második – „Nemesbóri sorsfordulói – Őrhely a történelem sodrában” című – könyv témájában szorosan kapcsolódik az elsőhöz, azonban jellegében kicsit más. Erre a különbségre a szerző – már az előszóban – a következőképpen hívja fel a figyelmet: „Sokan talán egy szokásos falumonográfiára vagy az érintett település valamelyik korszakát (középkor, két világháború, kitelepítések) megörökítő helytörténeti könyvre gondolnak, ám nem csupán erről van szó. Mert Bori esete is rendkívül: történelme sajátos, bonyolult, és sokszínű. Mégis felfedezhető benne hasonlóság: az egyetemes történelem megannyi szála fonódott, gubancolódott össze eme kis Őrhelyen a múlt áramlatainak sodrában.”

A címdalalon Bori (rég) 1907-ből való pecsétje látható. A kötetet, Fusch Gábor Bevezetése után, Csáky Károly előszava és a község nevezetességeit bemutató fényképek foglalják keretbe. Ez utóbbiak azon túl, hogy alátámasztják a már leírtakat és ismertetik Bori látnivalóit, érdeklődéssel keltő hatásúak is. A fotók között meglepődezem fel a székesfehérvári „Bori vár”-at és nagyon kíváncsívá tett az a kérdés, hogy vajon mi lehet a közös pont a felvidéki település és a dunántúli város között (ahol felnőttem).

Az összefoglaló mű mindenre kiterjedően mutatja be a helység múltját és jelenét. A könyvet idézetek, visszaemlékezések színesítik, beszélgetések tarkítják. A szerző empátiával, de ugyanakkor elfogulatlanul ismerteti a régi levéltári adatokat, feljegyzéseket, érdekességeket – jót és rosszat egyaránt. Történelmi korokon vezeti át az olvasót, felidézve az itt élők életét egy-egy időszakban. Külön figyelmet szentel – a népesség összetételének és változásainak vizsgálata mellett – az ősi családok, családnevek, illetve a község és egyes részei nevének származására, és egyben magyarázatára. Egy olyan falut ismerhetünk meg, mely eredetét egészen a XII. századig vezeti vissza, és a történelmi, gazdasági nehézségek ellenére megőrizte emlékeit, ápolja hagyományait. Egy közösséget, mely a magyarságát minden körülmények között büszkén vállalta, a határok földrajzi változásait méltósággal élte meg. Az itt élők szívében eltörölhetetlenül él a múlt, de a közös, új célok már a jövőbe mutatnak. A jövő azonban csak akkor lehet reménytel, ha békében, – tolerálva a nemzeti hovatartozásból eredő különbségeket, kölcsönösen elfogadva és tisztelve egymást – élnek, dolgoznak együtt az emberek. Ahogy Berzsenyi írta egykoron: „Nem sokaság, hanem Lélek és szabad nép tesz csuda dolgokat.”

Dr. Csáky Károly új könyveit mindenkinek szeretettel ajánlom.

M. Pázmány Kata

MAKLÁRI JENŐNÉ:

Újpest hőskora képekben (1830–1950)

Maklári Jenőné nyugalmazott pedagógus 1997-ben, akkor még az első kaposztásmezei iskola aktív tanáraként keresett meg először az Újpesti Helytörténeti Gyűjteményben. Diákjai helyismereti oktatásához keresett se-

gédanyagot. Gyűjteményünk képanyagát válogatva mondta: „Jó lenne a gyerekeinkkel is minél részletesebben megismertetni Újpest létrejöttének speciális fejlődését.” Elsősorban a szántóföldön létrehozott, nagyon fiatal városrészt gyókerlente lakóira gondolt...

Az ötlet megvalósult, összeállításában már minden gyermekhez, pedagógushoz és szülőhöz, egyszóval mindannyiunkhoz kíván szólni. Csaknem tízezer gyűjtőmunkája során teljességre törekedett. Úgybuzgalma és a feltárt ismeretek újabb és újabb felkutatni valót igényeltek. Újpest történetének 80 évét legapróbb részleteiig kívánta feltárni, és közérthető módon tárgyalni azt. A szerzőt támogató Karinth Frigyes Általános Művelődési Központ keretében működő Homoktövis Környezetvédelmi Oktatóközpont nevében inoktól előszóban olvashatjuk a kiadvány létrejöttének indokait és mondanivalójának szándékát: „Tájékozódjunk a város születésének körülményeiről. Legyünk tanúi a növekedése során jelentkező gyermekbetegségeinek, és az azok gyógyításáért vívott küzdelemnek. Lássuk meg a város felnőtt férfiúvá való érésének folyamatát az első százhusz esztendő tükrében. Kívánjuk, hogy a tisztelt olvasó kultúrájába épüljön be mindaz, ami valódi érték. Okuljunk az emberi gyarlóságokból és erősödjön meg bennünk az elkötelezettség, másokat tiszteletben tartó lokálpatriotizmus igénye.” Az általános történet minden szegmensét érintő fejezetek a helyismeret széles skáláját tárják fel. Az alapító Károlyi István gróf családjának története mellett a kötet áttekinti a kaposztásmezei majorság életét, a terület természeti adottságait. Újpest első szőlőművelőitől az iparváros kialakulásáig, a közigazgatás, közbiztonság, infrastruktúra, kultúra, egészségügy, szociálpolitika, hitélet fejlődése szerepelnek a kötet fő fejezeteiben. A helyi társadalmi élet irányítói mellett sok „pillanatfelvétel”, zsánereké idézi meg a századelő kisvárosi életét.

Az 1910-es években Újpest Magyarország negyedik iparvárosa volt. Az asztalosipar fellegváraként ismert település számos jelentős gyárával, nemcsak a közismert, de napjainkra megszűnt, bór- és pamutiparral vagy a sejtjeiben még létező Chinoi és Tungsram vállalatokkal találkozunk a könyv lapjain. Fotókat látunk a város vegyipari üzeméről, vasgyáráról, a híres Borwn Boveri elektromos gépgyárról, mely Európában először gyártott elektromos hűtőszekrényt 1934-ben. E nagy cégek számos személyisége mellett a kisiparosok érdekvédőit, az Újpesti Ipartestület képviselőit is bemutatja.

A „nagy” politika sem hiányzik a kötetből. Feltárt dokumentumai közléseivel az országért érintő politikai események helyi hatásait szintén közelünkbe hozza. Megrázó fotókon szemléltetve az első és második világháború ember- és környezetpusztító eseményeit is.

Nem maradhat el természetesen egy város életének szerves részét jelentő kultúrátörténet és sportmúlt feldolgozása sem. Láthatjuk Erzsébet királyné vadászkastélyát, a Pestvidéki Versenyegylet pályáját és a fotókról alig ismert Újpesti Nyári Színház épületét is. A háromszáz oldalas kiadvány magyarázó szövegei korabeli személyes iratokból, kortárs sajtóból és Újpesttel foglalkozó tanulmányokból idézve hitelességre és közérthetőségre törekedve ábrázolnak egy-egy témakört.

A kiadvány képanyaga valószínűleg az eddigi legteljesebb gyűjtés. Számos nem közismert felvételt közöl a szerző a köz- és egyházi gyűjtemények anyagából, magántulajdonból. Az egy-egy témakör részletesebben feldolgozni kívánó kutatók számára külön esemege, hogy a

közölt dokumentumok, relikviák fellelhetőségét precízen közli. A szép kivitelű, feket-fehér kiadvány az Alföldi Nyomda Zrt. munkáját dicséri. A helytörténet-oktatás jelentős kiegészítő, szemléltető anyaga született Maklári Jenőné munkássága nyomán. Felhasználását Újpest Önkormányzata a helyi általános és középiskolák könyvtárai valamint a Szabó Ervin Könyvtár Királyi Könyvtára számára biztosítja. Kutatók számára hozzáférhető még az Újpesti Helytörténeti Gyűjteményben is.

Szóllósy Marianne

KECSKEMÉTI KÁROLY:

Tök község parasztsága az Urbáriumtól az úrbéri per végéig 1770–1879.

A figyelmet érdemlő honismereti publikációk sorát gyarapítja Kemény Attila, a tóki Petőfi Emlékkönyvtár és Művelődési Ház igazgatója által megindított helytörténeti füzetsorozat, melynek első száma a közelmúltban látott napvilágot. A szerkesztő keresve sem találhatott volna alkalmasabb munkát a tudományos kiadványsorozat elindításához, mint Kecskeméti Károly jeles levéltáros-történész 1956-ban készített szakdolgozatát, amely Tök község agrármúltjába enged betekintést, a szerző által még egyetemi hallgatóként feltárt levéltári anyag alapján. Noha Kecskeméti Károly 1956-ban elhagyta az országot, Franciaországban telepedett le és jelentős szakmai karriert ért el; jelenlegi szaktudományos elfoglaltsága mellett mégis vállalkozott diákkori dolgozatának szöveggyűjtésére, és hozzájárult annak kiadásához. Amint a szerkesztői előszóban olvashatjuk, „ennek a nemes gesztusnak köszönhetően a falu végre megismerheti múltját mindaddig homályban rejlő mintegy száz évét. Nyomon követheti, hogy miként válik az Óbudai Koronauradalomnak alávetett jobbágyságból öntudatos, a saját földjén gazdálkodó parasztság, amely annak is megtalálja a módját, hogy védje és érvényesítse érdekeit, amikor szükség van rá – szemléletesen példázza ezt a négy évtizedig húzódó hűbéri per.”

A közreadott munka két nagyobb részből áll, az első részben a szerző a község 1848 előtti általános helyzetét vizsgálja, mindenek előtt a jobbágyság terheit, a község viszonyát az uradalomhoz, a település határát, a gazdálkodás változását, a társadalmi szerkezet alakulását. Ezen vizsgálat alapjául a község aránylag épségben megmaradt jelentős levéltári anyaga szolgált. A második részt maga az úrbéri per több mint négy évtizedes (1837–1879) terjedelmes dokumentációs anyagának feldolgozása és a peranyag tanulságainak levonása teszi ki. A feldolgozás a polgári korszak gazdasági életének mind határozottabban jelentkező változásait is nyomon kíséri a gazdálkodás, a birtokmegosztás és a paraszti társadalom átértékelődése terén.

A témakör vizsgálatának kiindulásául a szomszédos településeket is felölelő tájegység gazdaságföldrajzi helyzetének áttekintése szolgált. Majd a község parasztságára háruló uradalmi, állami és megyei terhek részletes számbavételére kerül sor, a levéltári források alapján konkrét példák révén kimutatható birtokmegosztás szerinti tagolódás ismertetésével. Noha a XVIII. század végétől nyomon követhető uradalmi szolgáltatások csak az Urbárium behozatala után, az 1820-as évektől súlyosbodtak, az egy-évi állami és megyei terhek (hadiadó, házi adó, közmunka, porcío, egyházközségi adó, stb.), folyamatosan és mind nagyobb mértékben járultak hozzá a

jobbágyság helyzetének romlásához. A hagyományos gazdálkodás idején a határt a rendkívüli elaprózottság jellemezte, a háromnyomásos földművelésben a búza és a kétszeres jelentette a fő terményt. A XVIII. század közepén már jelentkezett a kukorica, amit kezdetben külön földeken, majd később a tavaszi nyomásba vetettek, hasonlóképpen az 1808-tól megjelenő burgonya is. A község nem nélkülözte a szőlőterületeket, melyeken a szomszédos zsámbékiakkal osztoztak. Az állattenyésztés területén igen korán, a XVII. század második felében végbement az ökörnek, mint igaerőnek a lóval való felváltása. A ló igaállatként való mind nagyobb méretű alkalmazása a gazdasági fejlődésről bizonyodik. A mobilabb életformához a vásározás és fuvarozás révén a nagyszámú igaállomány jelentősen hozzájárult. A továbbiakban a szerző gazdag forrásanyag révén foglalkozik az egykori jobbágyfalu áruteremtésének és pénzforgalmának különböző formáival, valamint a helyi társadalmi mozgásokkal, a népességszaporodás irányzatával, a társadalmi rétegződés alakulásával. A leirtakat szemléletesen egészíti ki a függelékkel közölt 1772-es úrbéri összeírás, valamint több statisztikai adatsor.

Az 1837-ben kezdődő és több mint négy évtizedig tartó úrbéri per fordulatának végigkövetése és részleteinek megvilágítása izgalmas oknyomozó adatfeltárás, mely számos tanulsággal jár. A község az uradalom által korábban elvett legelője visszaperlésének bonyolult és rendkívül elhúzódó folyamatát a szerző a per alakulásának megfelelő időszakokra bontva tárgyalja, melyből egyetlen rövid időszak, 1848–49 hozott egyértelműen előnyös változást, azonban a későbbi évtizedek az uradalomnak kedveztek. Végül is az időközben rendkívül kiterjedő és bonyolult váló kölcsönös pereskedés a község számára kedvezően zárult le, és megnyitotta az utat a gazdasági modernizáció felé. Ennek a rendkívül tanulságos folyamatnak a konklúzióját a szerző a következőképpen vona le: „Polgári forradalom végrehajtotta a jobbágyság felszabadítását, ezzel azonban nem oldotta meg az úr és paraszt közötti feudális jellegű viszony mindenoldalú felszámolását. Nagyszerű, sokat ígérő kezdet után fájdalmas, parasztnyomorító évtizedek jöttek. A történelem így is előrehaladt, de nem 48 útján. A polgári forradalmat értőn és éretten fogadó parasztság 48 szellemében kívánt volna továbbhaladni. A bukás azonban defenzívába kényszerítette, célul csak azt tűzhetette ki, hogy peres úton, legalábbis részben megtartsa a 48-ban de facto elért eredményeket. Ezek a perek alakították ki a forradalmat követő évtizedekben a XX. század első felének magyar agrártársadalmát. A helytörténeti kutatás feladata, hogy tisztázza az újkori magyar agrártörténelemnek ezt az egyik legfontosabb kérdését.”

A következőkben a XIX. század második felének helyi gazdálkodásában végbemenő számottevő változásokkal ismerkedhet meg az olvasó, mint pl. a művelési ágak átalakulásával, az intenzív növénytermesztés arányának növekedésével, az agrotechnika modernizációjával, a vaseszközök terjedésével, az állattartásban a piaci értékesítéshez igazodó fajtaváltással. A változás felmérése kiterjed a társadalmi viszonyokra, a birtokmegosztás alakulására, a paraszti polgárosodás viszontagságos folyamatára, a társadalmi polarizáció mind jelentősebbé válására. A kötetet szövegjegyzék és a korabeli iratanyagból közölt változatos dokumentációk anyaga zárja.

(*Tóki helytörténeti füzetek* 1. Szerk. Kemény Attila. Tök 2009.)

Selmezi Kovács Attila

Írások Nagymágocs múltjából

Örvendetes módon Csongrád megyében nagy hagyománya van a helytörténeti kutatásnak és írásnak. Az elmúlt évtizedekben a megye városai és községei számos monográfiát, tanulmánykötetet, helytörténeti füzetet jelentettek meg, amelyek legfőbb célja a hagyományörzés, a múlt értékeinek ápolása és felmutatása.

Mágocson is régen vallják, hogy a patriotizmus érzésének kialakulásához a szűkebb szülőföld, vidék, lakóhely szeretetén keresztül vezet az út. Bizonyítja ezt az a helytörténeti füzet sorozat, amelyet 1989-ben indítottak útjára *Fejezetek a község történetéből* címmel. Húsz év elteltével továbbléptek ennél, amennyiben tetszetős küllemű, nagyobb formátumú, színvonalas dolgozatokat tartalmazó tanulmánykötettel rukkoltak elő. Az Oktatási és Kulturális Minisztérium támogatásával megjelent izléses könyv 200 oldal terjedelmű; címe *Írások Nagymágocs múltjából*. A gazdagon illusztrált, csaknem száz korabeli képet, térképet, tervrajzot tartalmazó kiadvány szerkesztője *Mód László és Tóthné Rostás Ágnes*.

A nyitó tanulmány szerzője *dr. Vörös Gabriella* régész, a szentesi, majd a szegedi múzeumok ny. igazgatója, a népvándorlás-kori leletek nemzetközi híru kutatója. A nagy előd és példakép, *Móra Ferenc* könnyed, olvasmányos stílusában írt munkájának címe *Másfélezer éves falu a Mágocs-ér partján*. Előljáróban utal a helybeliek által jól ismert *Felicián atya* gyűjtőmunkájára, amely bizonyítja, hogy Nagymágocs környékén kb. hétezer évvel ezelőtt már a Körös-csoport embere is megtelepült. Részletesebben azonban az I. század közepén megtelepült szarmatákról ír, érzékletesen bemutatva mágocs környéki lakhelyüket, szerszámaikat, életmódjukat, viseletüket.

Bede Ádám fiatal helytörténész jegyzi a kötet második tanulmányát, aki ifjú kora ellenére máris az alföldi halmok egyik legkiválóbb szakértőjének számít. *Halmok Nagymágocs és Árpádhalom határában* című tanulmányából megtudhatjuk, hogy a kunhalmokként emlegetett földművek minden esetben mesterséges magaslatok. Sokféle célt szolgálhattak: lovas-nomád népek sírhalmjai, ősi kultikus áldozóhelyek, bronzkori falvak lakóhalmjai, háborúk vagy járványok tömegsírhalmjai, régi építmények, templomok megmagasított alapjai. A szerző elsőként vette számba és írta le egyenként a térség halmait, szám szerint 28-at. A térképen is ábrázolt halmok közül tíz a szűken vett mágocsi határban található.

A kötet szerkesztője, *Mód László* jeles néprajzkutató önálló tanulmánnyal is szerepel, amelynek címe *Uradalmi gazdálkodás és Nagymágocs betelepülése a XIX. század második felében*. Felvillantja a település törökkori előzményeit, majd bemutatja, hogyan és mikor került a hatalmas elhagyott pusztára a gróf Károlyi nemzetség birtokába. Gazdagon dokumentálva nyomom követi a majsorsági gazdálkodás és a tanyarendszer kialakulását, egészen Mágocs eszmei község 1870-es évek elején történt megalakulásáig. Külön fejezetben aprólékos nyomozás-

sal kimutatja, kik népesítették be a mesterségesen létrehozott falut. A lakosok származási helyéből kitűnik, hogy a legtöbben Szentesről és Szegvárról jöttek, de sokan származtak Hódmezővásárhelyről, Kenderesről, Mindszentről, Derekegyháztól, Orosházáról, Surányból, Fehérvárról, Endrődről, Sámsonról, Kunszentmártonból, Gyuláról, Csongrádról, Csanyról, de jöttek Komárom, Csanád, Győr, Sopron, Pozsony, Nógrád és más vármegegyékből. Rendkívül izgalmas rész a társadalmi tagolódásról szóló fejezet is.

*Dóczi Juszti*na: *Szülőföldem eselédvilága* c. tanulmánya elüt az eddig ismertetett munkáktól. Ő foglalkozására nézve újságíró, de még inkább remek elbeszélő, mesélő, aki együtt él, érez, cselekszik hőseivel, és ezáltal hitelesek történetei. Mesél a Károlyi grófok mintagazdaságáról, a cselédsorsról, a cselédség lakásvizonyairól, ünnepeiről, vallási szokásairól, kenyérharcairól, a népi bölcsességekről, a családi életéről, az asszonyok helytállásáról; mindez gazdagon megtűzdelve a tárgyhoz illő versikkkel, mondókákkal, dalokkal.

Az ötödik tanulmány *Verrasztó Gábor* helytörténész munkája, címe *Adatok a volt Károlyi-uradalom nagymágocsi magtárának, templomának és kastélyának történetéhez*. A szorgalmas kutatáson és aprólékos adatfel-táráson alapuló kitűnő munka egy korábbi változata már olvasható volt az imént említett *Fejezetek a község történetéből* c. helytörténeti sorozatban, de ismételt közzétételét üdvözölni lehet, hisz így könnyebben elérhetővé válik e remek dolgozat. Az olvasók megcsodálhatják *Ybl Miklós* 1848–1856 között Mágocson emelt épületeit: a ma is álló számtartói lakot, az uradalmi irodaházat és a párjátó ritkító ötszintes magtárat. Ungváncsak megismerhetővé válik az 1883-ban felszentelt római katolikus templom, valamint az 1896/97-ben épült gyönyörű, neobarokk stílusjegyeket hordozó Károlyi-kastély.

A kötet befejező tanulmányát *Bede András* helytörténész készítette, aki középiskolás korától kutatta a Csongrád megye területén épült gazdasági kisvasutak történetét. *Nagymágocs kisvasútja* című munkájából kitűnik, hogy a községen két vasútvonal is áthaladt. Az első gróf Károlyi Imre építette 1899-ben. Ez a vonal 13,1 km hosszú volt, 600 mm nyomtávú, s a gőzmozdony legnagyobb sebessége 10 km/óra. A második vonalat a szomszédos árpádalmi birtokos, gróf Berchtold Lipótné szüllett gróf Károlyi Ferdinanda készítette 1907-ben. Ez 760 mm nyomtávú lóvasút volt, mintegy 15 km hosszúságban. A szerző részletesen foglalkozik a kisvasutak későbbi sorsával, forgalmával, személyzetével, járműveivel, végül megszüntetésükkkel. A tanulmányt számos archív felvétel teszi szemléletessé.

Úgy értesültem róla, hogy a nagymágocsi lokálpatrióták újabb helytörténeti tanulmányokon dolgoznak, tovább szaporítva településük múltjának feltárt lapjait. Abban a reményben, hogy akadnak majd önzetlen támogatók, segítők; új vállalkozásukhoz sok sikert kívánok!

Labádi Lajos

Honismereti Bibliográfia

Andrássy Péter – Kubinszky Mihály: A soproni Erzsébet Kórház kertje. 2. kiad. Andrássy Péter. Sopron. 2009. 47 old.

Andrássy út. Szerk.: Fazakas István. Bev.: Saly Noémi. Fotók: Surányi J. András. Budapesti kultúrtörténeti séták, 1. Fekete Sas. Bp. 2009. 244 old.

Az anyanyelv ez életemben. Válogatás az Oktatási és Kulturális Minisztérium anyanyelvi pályázataiból. Szerk.: Balázs Géza – Grétsy László. Kiadja az Anyanyelvpolók Szövetsége és a Tinta Könyvkiadó. Bp. 2009. 280 old. – **Baksa Péter:** Közéletek az anyanyelvhez; **Bencze Imre:** Anyád nyelve: A magyar nyelv szimfóniája – tíz tételben; **Bodnár Diána:** Anyanyelvünk parazitái; **Bodor Loránd:** Gyermek csángók az édes anyanyelv tükrében; **Boronkai Dóra:** A társalgás, mint a szocializáció első lépcsőfoka; **Bozsik Loránd:** Kitisztul az ég; **Cseh Katalin:** Utórezzenések: Az anyanyelvről meg a közérzetről; **Iványi Tibor:** A házzámot elvitte a szél: „Há való vagy? Sehá se!”; **KÖLCSEY FERENC REFORMÁTUS IFJÚSÁGI MÉDIA ALAPÍTVÁNY: Vitéz Ferenc:** Gyönyörű...; **Kiss Fanni:** Nyári Seta; **Kovács Manuella Emese:** Szerelm a Balatonon; **Turczai Nóra:** „Trendi” a magyar nyelv; **dr. Körtvélyesi Klaudia:** Az anyanyelv jelentősége a szlovákiai magyar közösség életében; **Lackfi János:** Variációk anyanyelvre – századok hangján; **dr. Laczkó Mária:** A szavak ereje napjainkban; **Madarasi Mónika:** Mi a roma gyerek anyanyelve? – Felmérés egy általános iskolában; **Márku Anita:** „Po zákár-pátszki” – interferenciajelenségek a kárpátaljai magyar közösségben; **Nagy Éva:** Magyararnak lenni a fiatalnak; **Nigriny-Demeter Adrienn:** Kítaszítva; **dr. Pomozsi Péter:** Levelek a szederfa alól: Őrse nénem meséitől a nyelv-ökológiáig; **Salamon Ferenc:** Állandó szókapcsolatok Háromszéken; **Schirm Anita:** Az anyanyelv az ember életében; **dr. Schweighardt Zsanett:** Bormondások, Fröccs-szótár; **Sebő József:** Nyelvünk Bakony-erdejében; **Simon Dorottya:** Mi is az anyanyelv?; **dr. Somogyi Erika:** A síófoki gimnazisták szóbeli kommunikációjának szó- és kifejezés készlete; **Somos Csilla:** Ez a föld, ahol annyiszor, és ahol soha mégsem...; **Svindt Veronika:** Gróf Széchenyi István: Az anyanyelvről ember és nemzet életében – Széchenyi lappangó írása a magyar nyelvről; **Szarvas Melinda:** Határtalan élet?; **dr. Szilvási Csaba:** Az anyanyelv az életem; **Szitás Benedek:** A jog nyelve – a nyelv joga; **Vigh Erika:** Ősztönösen és tudatosan; **dr. Zágorec-Csuka Judit:** Hűség és kétnyelvűség a muravidéki magyarok identitásának tükrében.

Baltigh Csabáné (szerk.): Évkönyv 1929–2009. Váci Mihály Általános Iskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény Ágfalva. Váci Mihály Általános Iskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény, 2009. 96 old.

Bácsország. Vajdasági honismereti szemle. Kiadja a Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság. Szabadka 2009. 3. (50. szám) 158 old. – A tartalomról: **Silling István:** Az első bácskai néprajzi kalauz; **Jung Károly:** Apró adalék Bellicos Útmutatójának kiadástörténetéhez; **Káich Katalin:** A Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi

Társulat évkönyve; **Voigt Vilmos:** A százéves Ortutayról; **Bárh Dániel:** A zombori ördögűző; **Barna Gábor:** A karmelita harmadrend Zomborban és a skapuláré társulat; **Kothenz Kelemen:** A Czintula-féle templompad ügye Nemesmiliticsen; **Rind Melitta:** Topolya az 1900-as évek táján; **Ókrész Károly:** A temerini uradalmi magtár kirablásának pöre; **Szilágyi Miklós:** Történeti emlékek Magyarokánzsáról; **Klamár Zoltán:** Közös múlt, közös megszgyekövek; **Silling István:** Szent Iván napi hagyományok a soknemzetiségű Bácskában; **Szöke Anna:** Régi és új hagyományok Székelykeve vallásos népeletében; **Szlávics Károly:** Úrnapi kápolnák Csomopolján; **Kónya Sándor:** Mária szép rózsá; **Balla Ferenc – Balla István:** A halál és temetés Bezdánban; **Bánszky Mária:** Komáromi ládák a Vajdaságban; **Raj Rozália:** Sütéménykészítés és fogyasztás; **Filus Erika:** A kiskőrösi szlovák lányok viselete az 1900-as évek első felében; **Papp Imre:** „Örökös otthonkeresésben”; **Lovrity Ernőné Nincsevics Ágnes:** Amikor az űstben festék fő; **Szabó Kocsis Zsuzsanna:** Bajai mézeskalács-készítők; **Fodor Ferenc:** A martonosi paprika; **Mód László:** Tudósítások Horgos-Királyhalomról; **Mód László – Simon András:** Az ártéri szőlő és gyümölcsstermesztés a magyaroknál Szigeten a 19.20. szd. fordulóján; **Nebojszki László:** Kerekólak Felső-Bácskában; **Sinka Nóra:** „Egy, kettő, három, négy – kopasz ember hívá mégy?; **Klamár Sára:** A magyaroknál Szent Ördöngyalok templomának vitázsai; **Faár Tamara:** Vándormozisok a XX. szd. eleji Szabadkán; **Katona Csaba:** Egy pénzügyőr visszaemlékezése; **Legeza Márta:** Tájházak kutatása a Vajdaságban; **Ricz Péter:** Szemelvények a vajdasági magyarság történetéből a kezdetektől Trianonig; **Csota Antónia:** Nemesmiliticsi nemesek kiállítás katalógusából; **Silling Léda:** Beszámoló a 37. Országos Honismereti Akadémiáról.

Bándi László: Kelet népe vagyunk. Helikon Kiadó. 2007.184 old.

Bényei Miklós: Hajdú-Bihar megyei helyismereti művek, 2008. Kiadja a Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár és Művelődési Központ. Debrecen 2009.144 old.

Bölcskei Andrea – Havas Péter –Sliz Mariann: A háromszéki Angyalos és Kőkös család- és helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok 203.* Szerk.: Bárh M. János. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Bp. 2008. 132 old.

Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv VI. Szerk.: **Gábrriel Tibor.** Kiadja a Budapesti Honismereti Társaság. Bp. 2010. 254 old. – **Brenich Gábor:** Előszó; **Tóth József:** Budapesti Históriaik; **Budai Attila:** A Nyugat és a Ferencváros; **Lukács Emília:** Ferencvárosi Helytörténeti Egyesület; **Tóth József:** A budai iskolák államosítása 1948-ban; **Fokasz Nikosz:** Kariatidák – Görög-Magyar Nők Kulturális Egyesülete; **Bencze Zoltán:** Későközépkori régészeti emlékekből; **Földesi Ferenc:** Mátyas budai könyvtára; **Balázs Attila:** Hunyadi Mátyas és a XII. kerület kapcsolata; **Takács Ferenc:** Mátyasföld létrejötte és nevének eredete; **Lantos Antal:** A XVI. kerület közép-

kori falvai; *Széman Richárd*: Corvin Honismereti és Helytörténeti Klub; *Szabó Ivett*: A XIII. kerület vízisport története; *Román János*: Soroksári Grassalkovich Kör; *Debreczeni Droppán Béla*: A Múzeumkert története; *Karacs Zsigmond*: Karacs Teréz és a 19. sz-i nőnevelés; *Dobos Károly*: Klauzál Károly Társaság (2005-2008); *Kovácsné Pázmándi Ágnes*: A Ráday Könyvtár; *Báder György*: Pestújhelyi Pátia Közhazsnú Egyesület; *Gábrriel Tibor*: Budapesti Honismereti Társaság; *Gali Ágnes*: Budapest történetének válogatott bibliográfiája (2008).

Budapest templomai: Ferencváros, IX. kerület. Írták: *Fabó Beáta* és mások. Fotó: *Keszegh István*. *Templomtörténeti sorozat 7.* Városvédő Egyesület. Bp. 2009. 64 old.

Czvikovszky Tamás: A város háza – a győri város-háza története és bemutatása. Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata. Győr 2009. 129 old.

Csak csend ne legyen: határainkon túli költők az anyanyelvéről. Vál. és az utószót írta *Z. Szabó László*. 2. kiad. Kazinczy Ferenc Gimnázium. Győr 2009. 112 old.

Dénes József – László János: Burgenland. Anno Kiadó. Bp. 2009. 95 old. – Borostyánkő, Dobra, Feketeváros, Fraknó, Kabold, Kismarton, Köpcsény, Lajtpardány, Lakompak, Lánzsér, Léka, Monyorókerék, Nezsüder, Ruszt, Sopronkeresztúr, Szalónak, Szarvkő.

Dohi Tamás: A ligeti porond: 120 év története. Közreadja a Magyar Cirkusz és Varieté Nonprofit Kft. – Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat. 2009. 128 old.

„Eszmevándorlás”. Hagyomány és közművelődés. Kárpát-medencei tanácskozás sorozat, 2008–2009. Összeállította: *Halász Péter*. MMIKL Bp. 2009. 144 old. – *Halász Péter*: Hagyomány és közművelődés; [a Kárpátalján, Délvidéken, Felvidéke, Partiumban, Székelyföldön, Belső-Erdélyben tartott tanácskozások összefoglalói]; *Borbáth Erika*: Köszöntő; *Romhányi András*: Az Eszmevándorlás zárótanácskozására; *Jankovics Marcell*: A kultúra, mint fundamentum, avagy hogyan állítsuk a fejére Marxot?; *Kötő József*: A hagyomány megtartó ereje; *Király Katalin*: A hagyomány a hazai szlovákság közművelődésében; *Pál Lajos*: „Aki velem kapcsolatba kerül, egy idő után vagy muzsikál, vagy énekel, vagy táncol...”; *Rézműves Melinda*: „Fontos, hogy ne szegénységként tekintsenek a kultúránkra, hanem értéknek éljék meg; *Csasztvan András*: A hagyományok továbbélése a jelen kultúrájában; *Sándor Ildikó*: „Add tovább!”; *Agócs Gergely*: Hagyomány a közművelődésben? – Közművelődés a hagyományban!; *Gyönyörű Zsigmond*: „A menyegző hagyományos elemeinek újjáéledése; *Halász Péter*: Az „Eszmevándorlás” hozadéka.

A filmarchívum: a Magyar Nemzeti Filmarchívum története a kezdetektől napjainkig. Írta: *Gyürey Vera*, *Kurutz Márton*, *Veress József*. Közreadja a Magyar Nemzeti Filmarchívum. MNFA. Bp. 2009. 112 old.

Fogadó a határon – római kori útállomás Gönyűn (kiállításvezető) – Raststation an der Grenze: römerzeitliche Strassenstation in Gönyű: Ausstellungsführer. [Xantus János Múzeum, Győr: 2009. november 12. – 2010. április 4.]. Szerk.: *Biró Szilvia*, *Molnár Attila*. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága. Győr 2009. 151 old. – *Biró Szilvia*: Fogadó a határon; *Grynaeus András*: A gönyői famaradványok elemzése;

Gyulai Ferenc: Növénymaradványok a gönyői feltárásból; *Daróczy-Szabó László*: A gönyői útállomás állatcsont-anyaga; *May Zoltán*: Téglák archeometriai vizsgálata; *Szőnyi Eszter*: Római őrtorony Gönyű-Proletáron; *Gabler Dénes*: Római castellum Ács-Vaspusztán, Múlt és jövő; E.ON-erőmű Gönyűn.

Galambosné Visy Mária – Horváth Imre Szaniszló: A Rábaköz bölcsejében: Rábapordány, 1900–2965. Cegléd 2009. 172 old. **Győri énekeskönyv**. Szerk.: *Perger Gyula*. *Raritates Jaurienses 2*. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága. Győr 2009. 63 old. – A Xantus János Megyei Múzeum néprajzi adattárában őrzött kézirat alapján készült: A Győri énekeskönyv reprintje; A énekeskönyv versei, *Perger Gyula*: Lírai dalok, történeti énekek, pasquillusok és az utolsó nemesi felkelés emlékezete a Győri Énekeskönyvben.

Győri tanulmányok 30. – Zeichmeister Károly emlékszám I. 1910–2010. Szerk.: *Dominkovits Péter*, *Horváth József*: Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata. Győr 2010. 114 old. – A tartalomról: *Perger Gyula*: Pozsonytól Pasadenáig: a Zeichmeister család története; *Bana József*: Győr legnagyobb polgármestere, Zeichmeister Károly; *Szakál Gyula*: A város és polgárai, Zeichmeister Károly polgármestersége idején; *Csik Tamás*: Révfalu Győrőz csatolásának története és az egyesítés utóélete; *Borbély Tamás*: Dr. Giesswein Sándor és Zeichmeister Károly vitája a kegyüri jog értelmezéséről; *Jegyzőkönyv Zeichmeister Károly királyi tanácsos, polgármester 25 éves közszolgálati idejének megünneplésére tartott díszközgyűlésről*.

Hajdú Mihály: Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink. *A magyar nyelv kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. 2010. 552 old.

Határaink mentén – a szlovák-magyar határtéresség társadalmi-gazdasági vizsgálata, 2008. Szerk. *Hardi Tamás*, *Tóth Károly*. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja 2009. 283 old.

Az identitás összefüggései. Köszöntő könyv Gyivicsán Anna tiszteletére. Szerk.: *Krekovičová, Eva – Uhrinová, Alžbeta – Žiláková, Mária*. Békéscsaba 2010. 452 old. – A tartalomról: *Uhrin Erzsébet*: Előszó; *Lami István*: A 70 éves Gyivicsán Anna köszöntése; *Krekovičová, Eva*: Gyivicsán Anna személye és munkássága; Gyivicsán Anna személyi bibliográfiája az 1965–2009-es években; *KULTÚRA: Botiková, Marta – Botik, Ján*: Az Alföld és az alföldi szlovákság jelenségéhez; *Slavkovsky, Peter*: Az alföldi szlovákság hagyományos megélhetése – szociokulturális problémák; *Voigt Vilmos*: A szellemi örökség védelmének problémái; *L. Juhász Ilona*: Egy temetői fénykép szerepe a lokális emlékezetben; *Paládi-Kovács Attila*: Gyermekhordó kendők a fel-földi magyar-szlovák kontaktusban; *Cukan, Jaroslav*: A vasút és a vasutasok Békéscsaba hagyományos kultúrájában; *Ondrej Krupa*: Egy tótkomlói szlovák asszony vallomása; *Pintér-Jurkovic Mária*: Jánosik alakja a szlovák kultúrában; *Eperjessy Ernő*: A légrádhelyi templom balladája; *Krekovičová, Eva*: A megszemélyesített halál, mint menyasszony a közép-európai folklórban. NYELV: *Janusz Banczerowski*: A kategorizálás szerepe a világnyelvi képében; *Nyomárkay István*: Természetes nem – grammatikai nem; *Slavomir Ondrejovič*:

Néhány megjegyzés a szlovák nyelvtörvényről; *Heé, Veronika*: A nyelvek egyenjogúsága a nemzetközi kommunikációban, avagy igazságos és racionális megoldás lesz az angol? *Kiss Jenő*: Gondolatok az új magyar nyelvjárási atlasz előkészítése után és anyagának gyűjtése közben; *Lanstyák, István*: A nyelvi problémák típusai a magyar nyelvközösségben; *Borbély Anna*: Szubjektív vélekedések a kisebbségi nyelvváltozatokról; *Zilákóvá, Mária*: Tótkomlós kontra Nagybányhegyes, avagy „biblicina” kontra „stürovcina”; *Balleková, Katarína*: A magyarországi szlovákok nyelvszigetein élő közösségek képi nyelve (frazológiai cseréptörédek); *Marloková, Júlia-Szabóóva*: A pillszentkereszti szlovák nyelvjárási hangtani és alaktani jegyek tükrében; *Pallay, Jozef – Stefánik, Jozef*: A szlovák-magyar-német háromnyelvűség fokának összehasonlítása két testvér példáján; *Király, Péter*: Comenius „Orbis Sensualium Pictus”-ának szlovák fordítása; *Ráduly Zsuzsanna*: Irodalmi hősök nevéből származó szavak és kifejezések a magyarban és a lengyelben. CSALÁDNEVEK: *Hajdú Mihály*: A leggyakoribb szlovák családnevek Magyarországon; *Gombósi, Ján*: A családnév, mint a dél-alföldi szlovákság 18. századi történetének lehetséges forrása; *Kugler József*: Adalékok a mezőberényi szlovákok 1930-as évekbeli történetéhez; *Chlebnický, Ján*: A csabaiak vezetékeveiről és előző lakóhelyeikről; *L. Csengődi Ágnes*: A Szarvasi járás tanulságos család nevei; *Tóth, Alexander Ján*: A magyarországi szlovák vezetékevek kutatásának koncepciója. TÖRTÉNELEM ÉS IDENTITÁS: *Novák László Ferenc*: Gömöri szlovák jobbágycsapatok Mária Terézia korában; *Zilák, Ján*: Az Alföld benépesítéséhez Gömör és Kis-Hont vármegyéből; *Szencs, Juraj*: Wallaszkyról nemcsak a komlósiaknak; *Kmet, Miroslav*: Haan Lajos és Zsilinszky Mihály szlovák egyháztörténészek; *Kazansky, Rastislav*: Dr. Milan Hodza, a szlovák geopolitika nagy alakja; *Tusková, Tünde*: Magyar környezetben élő fiatal szlovákok etnikai paramétereinek képe; *Lenovský, Vladislav*: A békéscsabai szlovákok identitásának néhány kontextusáról; *Maruzs, Pavol*: Kis létszámú nemzeti kisebbségek perspektívái a globalizációs folyamatban (A szegedi szlovák közösség); *Michalik, Boris*: Az asszimiláció tényezőinek csoportosítása; *Homisinová, Mária*: Gyivicsán Anna és a magyarországi szlovákok empirikus kutatása. IRODALOM: *Harpán, Michal*: Mai határon túli szlovák irodalom (fogalma és tipológiája); *Káfer István*: Az 1918 előtti magyar-szlovák irodalmi kapcsolatok helye a két etnikum szellemi összefüggérendszerében; *Nagyová, Zuzana*: Pavol Országh Hviezdoslav és a magyar irodalom; *Katarína Maruzsová-Sébová*: A humánus szerepe az etnikai sztereotípiák feloldásában; *Kováčová, Anna*: A város mint fenomenon művészeti reflexió; Budapest geográfiai motívumai; *Lukac, Stejpan*: Dusznoki passió; *Újszégi Dező*: Rekonstruálható-e az ember élete? INTÉZMÉNYEK: *Urban, Janina*: Az orlovi szlovák gimnázium 100 éve – a csehországi lengyel kisebbség nemzeti identitásának alakítója; *Uhrinová, Alzbeta*: A magyarországi szlovákok intézményei – A kulturális autonómia csirái, a nyelv megőrzésének feltételei?; *Horváthová-Farkasová, Eva*: Nemzetiségi iskolák, nyelvhasználat; *Nováky Plesovszki Zsuzsanna*: A mezőberényi szlovákok evangélikus népoktatásának 1890-ig tartó identitásmegőrző tényezői; *Lesfalvi Tibor*: Adalékok a szarvasi

intézményrendszerek és a helyi szlovákság kapcsolatáról 1722–1918 között; *Andó, Juraj*: A Legatum Szolgáltató és Ingatlanhasznosító Közhasznú Társaság új publikációja (A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete és a Legatum Kft. együttműködése); *Katarína Királyová*: Folklormozgalmak Magyarországon; *Antalová, Zuzana – Benuskov Zuzana*: A magyarországi szlovákok a cadcai Etnofilmm Fesztiválon; *Horváthová, Terézia*: A szlovákiai eszperantó mozgalom története és az eszperantóul megjelent szlovák irodalom áttekintése.

Janitsek Jenő: A háromszéki Székföld jelenkori és történeti hely- és családnevei. *Magyar Névtani Dolgozatok 201.* Szerk.: *Bárth M. János*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Bp. 2008. 202 old.

Józsa Kálmán: Nagyrabéi képeskönyv. Kiadja a Nagyrabéi Baráti Kör és Egyesület. Nagyrabé 2009. 264 old.

Kocsis Katalin: Nagykanizsa 100 zenei emlékhelye. Czupi Kiadó. Nagykanizsa 2009. 345 old.

Kapocsy György: A magyarság nevezetes fái. barangolás történelmi és irodalmi emlékhelyeken. 2., bőv. kiad. Budapest: Helikon Kiadó, 2009. 111 old.

A Kazinczy Ferenc Gimnázium jubileumi évkönyve, 1908–2008. Megjelent az iskola alapításának 100. évfordulójára. Szerk.: *Németh Tibor, Szivánsné Vásárhelyi Zsuzsanna, Vadász Anna*. Palatia Bt. Győr 2008. 301 old.

Kovács József László (összeáll. és ford.): A céltáblákat szülő díszítse! – szülő- és lövészünnepek Magyarországon a 16–29. században. (Trauben sollen Scheiben zieren! – Traubenfeste und Freyschiessen vom 16. bis 19. Jahrhundert in Ungarn.) OSZK Bp. 2009. 268 old..

Kozák Ágnes: A Mátyás Király Általános Iskola története. Mátyás Király Ált. Isk. Bp. 2009. 124 old.

A kulturkincsek millioma. Benke László emlékkötet. Válogatás Benke László tanulmányaiból, levelezéséből és visszaemlékezéseiből. Kiadja a Révfülöpi Honismereti Egyesület. Révfülöp 2009. 166 old.

Kunhegyesi Nagykun Kalendárium. Szerk: *Vig Márta*. Kunhegyes 2010. 440 + 18 színes képes old. – A tartalomról: *Dienes Erzsébet*: Múltidéző emlékképek Török Imre esperes 1937-ben írt irodalmi művében; *Vig Márta*: 125 éve alakult az Önkéntes Tűzoltó Egylet; *Nagy Dező*: Mikus István családfájának részlete; *Vig Márta*: Boesári Mocsáry Lajos dr.; 223 zsidó mártír tetemének temetése a St. Pölteni zsidó temetőben; *Pál Imréné Vig Etelka*: A kunhegyesi paraszti élet jeles napjai, hiedelmei, néphagyományai; *Bánkiné Molnár Erzsébet*: Települési igazgatás és jogszolgáltatás a Jászkun Kerületben; *dr. Bartha Júlia*: A Nagykunság népviselete; *Kunkovacs László*: Kunbabák, ötörök kömberek; *Szabó Atila*: Emlékezés a Bori-tanító családra; *Jesko Mária*: Dr. Réthy Aladár a kecskeméti kórház igazgató főorvosa; *Ráczné Barta Julianna*: Gál József vőfély; *Szentpéteriné Lávaio Mária*: Kovács Tibor – Gombóc; *Magyar György*: Nagy Tibor különös élete; *Nagy Tibor*: Magyar György; *Köröcs József – Sárközi Otília*: Mária napja a bácsfeketehegyi naptárban; *Köröcs József – Sárközi Otília*: Népi viselet Kunhegyesen; *Pál Károly*: Csángóinkról, janicsárjainkról, és más egyéb közös dolgainkról; *Klein Magda*: Nem is a drámaírás a nehéz

(Naplórészlet); *Simai János*: Kunok I. világtalálkozója; *Simai János*: A Jászok Huszárok emlékére; *Vig Márta*: 20 éve város ismét Kunhegyes; *Üő*: Hagyományörző nap Kunhegyesen; *Nagy Zsuzsanna*: Kunhegyesi helytörténeti füzetek; *dr. Bartha Júlia*: A kunbálvány avatásán mondott beszéd.

Langó Péter: Amit elrejt a föld... A X. szd.-i magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében. L'Harmattan. Bp. 2007. 342 old.

Lábadai Károly: Élet háború után. Etnikai, néprajzi és kulturális jelenségek a horvátországi magyarság körében az 1991-es déli szláv háború után. Mackensen. Bp. 2009. 120 old. – *Mák Ferenc*: Utószó: közösségi távlatok és a nemzeti hagyomány.

A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus Évkönyve. Szerk.: *Halász Péter–Tóth Zsóka*. Bp. 2010. 267 old. – *Borbáth Erika*: Előszó; A Kutatási Főosztály munkáiból; *Dóri Éva*: Az amatőr alkotóművészek kiemelkedő eseményei; *Bálványos Huba*: Sokan vannak az alkotó emberek; *Újfalusi Gábor*: Mi a PANKKK? *Merza Gábor*: International Filmworkshop, Bp. 2009; *B. Hegedűs Katalin*: Informatikai kantáta három tételben az Erikanet Megújítása kapcsán; *H. Kovács Éva – Kovács Edit*: Szakmai vizsgáztatások 1976-tól; *Kereszti Ferenc*: Kulturális pályázati lehetőségek; *dr. Kádár Zsolt*: Krízis és konfesszió – az Egyházi Közművelődési Egyesület konferenciája; *Neveda Amália*: 10. jubileumi Vivace Nemzetközi Kórusfesztivál és magyar karnagy szeminárium, 2009.; *Vidor Ferenc*: A harmadik évezred küszöbén; *Vozár Péterné*: Közkecske a Nyugat-Balatonnál; *Laczó László*: A Közkecske pályázatok tapasztalatai az Őrségben; *Gergye Rezső*: Hegyháti Toborzó, Vasvár, 2009. *Angyal László*: „Zsindely van a háztetőn”; *dr. Bokányi Péter*: Köszög és vonzaskörzetének közművelődési koncepciójáról; *dr. Sajó Gyula*: Közművelődés Väckisújfalun; *Gárgyán István*: Száz év hagyományainak átöröklése; *Berkiné Balasi Anikó*: A Művészetek Háza Pilisvörösváron; *Majdanics Lászlóné*: A kulturális referens munka bodrogközi tapasztalatairól; *Simon Márta*: A kultúra mecénása; *Joós Tamás*: A kistérségek közművelődési szerepe egy megyei intézmény szempontjából; *Hunyadi Zsuzsanna*: Magyar Fesztivál Regisztrációs Program; *Székely Gabriella*: Mi fán terem a minőségbiztosítás; *Zsille Dóra*: A Szekszárdi Szüreti Napok minősítő szemmel; *Borbáth Erika*: A felnőtt tanulás köszöntése – Részletek a „Tanulni érdemes?” és a „Kitűnőre vizsgáztunk!” című pályázatokból; *László Péter*: A Nemzetiségi Kulturális Szakértői Tanács első öt éve; *Iova, Eva*: Nemzetiségi fiatalok jelene és jövője; *Hajnal Jenő*: A Kárpát-medencei Közművelődési Kerekasztal; *Halász Péter*: A hagyomány szerepe a közművelődésben; *Romhányi András*: A tizedik Budakalászi Találkozó előtt; *Nagy Anita*: Ister-Granum Euréiós rendezvények az [esztergomi] Fėja Géza Közösségi Házban; *Győri Lajos*: Utazás a világ körül – 2009 – Ausztrália; *Tóth Zsóka*: Petőfi versek – akcentussal [Ausztráliában élő magyarok között]; *Péterfi Ferenc*: Az állam nem szolgál, hanem uralkodik; *Mátyus Aliz*: A „jól szövítt társadalom” hiányáról; *Daróczi Ágnes*: „A cigányokról nem lehet a nélkül beszélni, hogy Magyarország problémáiról ne szóljunk”; *Halász Péter*: Beke Pál halálára.

Moldvai Magyarság. Szerk.: *Iancu Laura*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2010. 2. 22 old. – A tartalom-ból: *Máthé Krisztina – Neagu Adrián*: Informatikai labor a frumószi Magyar Házban; *Halász Péter*: A lakodalmom pénzügyi egysülya Pusztinában; *Iancu Laura*: „Aki szeretetet ad, annak esélye van arra, hogy szeretetet kapjon”; *S. Nagy László*: A klezsei Gecsemáné-kert; *Gazda László*: Vrancea kincei pionirexpedíció IV. (Foglalkozások, mesterségek); *Sylvester Lajos*: Csupa csapás az élet – Eröss Péter vallomása; *Jerney János*: Călători în est pentru investigarea țării de baștină a maghiarimii 1844–1845; *Iancu Laura*: Penitentia.

Molnár Adrienne: 89:56 – ötvenhatosok a rendszerváltásról. Az Oral History Archívum életútinterjúiból Nagy Pirokska 1988–89-es fényképeivel. Bp. 1956-os Intézet. 2009. 286 old.

Molnár Mihály: Bánrre a nevek tükrében. *Gömör néprajza LX*. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Tanszékének kiadványa. Debrecen 2008. 137 old.

Móser Zoltán: Gömör ködben, fényben. *Gömör-Kishonti téka 17*. Szerk.: *B. Kovács István*. Kiadja a Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület. 2009. 196 old.

Néprajzi Hírek: A Magyar Néprajzi Társaság tájékoztatója. Fel. szerk.: *Hála József*. Bp. 2008. 3-4. 132 old. –

Redemptio. A jász és kun települések honismereti lapja. Fel. szerk.: *Hortiné dr. Bathó Edit*. Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. 2010. 1. 24 old. – *Dr. Tóth Péter*: Az 1433. évi jász kérelmek a Vatikáni Levéltárban; *Basa László*: II. Rákóczi Ferenc utolsó tartózkodása és táborozása a Tápó mentén 1710. február-márciusában; *B. János Gyöngyi*: Megszépült a homoki betlehem; *Benedeck József*: Felújították Kury Klára síremlékét; *Gubicz András*: II. Rákóczi Ferencre emlékezünk; *Vig Márta*: Kun emléknep Kunhegyesen; *Gulyás Erzsébet*: Jászági sajtó a rendszerváltáskor II.; *Őrsi Zsolt*: Adalékok Mándok Kongur István kun-magyar turkulógus (1944–1992) életéhez; *Lukács László*: Régi karácsonyok; *dr. Suba Györgyné Kocsis Julianna*: Emlékeim a jászapáti Hősök ligetéről; *Gurzó K. Enikő*: Töser Béla grafikai a Hamza Múzeumban; *Gecse Árpád*: Hogyan lett három keze és három lába Keresztelő Szent Jánosnak Jánoshidán; *dr. Bagi Gábor*: A „közös” 68-asoktól a „királyi” 10-esekig.

Róbert Péter: Zsinagóga Angyalföldön. *XIII. kerületi helytörténeti füzetek.15*. Angyalföldi József Attila Művelődési Központ. Bp. 2009. 40 old.

Sarnóczay György: Erzsébet királyné úti villák. Közreadja a Budatétényi Polgári Kör. Bp. 2009. 18 old.

Somogy megye múltjából. *Levélári Évkönyv 38*. Szerk.: *Böszé Sándor*. Kaposvár 2007. 320 old. – *Varga Szabolcs*: Horváth Márk szigeti kapitány hagyatéki leltára 1561-ből; *Nagy-Tóth Mária*: Valentianus Purgolt, a Batthyányk újkeresztény orvosának levelei 1622–1636; *Dominkovits Péter*: Az 1635. évi „nagybajomi” urbárium; *Végh Ferenc*: A szentgyörgyvölgyi Bakács család Somogy megyei birtokállománya a 17. szd.-ban; *Gözy Zoltán*: Adalékok Somogy vármegye világi és egyházi közigazgatásához a 17. szd. végén és a 18. szd. első har-

madában; *Polgár Tamás*: Somogyi diákok a Pécsi Püspöki Jogliceumon 1831–1848 között; *Gárdonyi Máté*: Piarista kegyuraság Somogyban; *Récei Balázs*: Somogyvármegye monografiájának története a dokumentumok tükrében; *Nühl János*: Somogy vármegye helyzete az első világháború előtt, a statisztikák tükrében; *Domokosné Szalai Zsuzsanna*: Levelezőlapok és képes levelezőlapok a Somogy Megyei Levéltárban III.; *Czirák Zoltán*: A kaposvári repülőszázad (1918–1919); *Vonyó Anita*: Boskovits István nemesvidi zsidó orvos ingóságainak leltára, 1944; *Szántó László*: Az 1956-os forradalmat követő megtorlás Somogyban és a megtorlást elszenvedők adataira; *Seewann, Gerhardt*: In memoriam Szita László.

Sulyokné Bazsó Szilvia (szerk.): Tényői barangoló. Ady Endre Általános Iskola. Tényő 2009. 110 old.

Süle Sándor: Révfülöp földrajzi nevei, 1979. Szerk.: *P. Miklós Tamás. Révfülöpi Honismereti Füzetek 7.* Kiadja a Révfülöpi Honismereti Egyesület, 2008. 120 old.

Szabolcs – Szatmár – Beregi Szemle. A megye önkormányzatának folyóirata. Főszerk.: *Németh Péter*. Kiadja: Móríc Zsigmond Könyvtár. Nyíregyháza 2010. 1. 158 old. – A tartalomból: *Bene János*: Nyíregyháza az I. világháborúban; *Veszprémi László*: A kenyérmézei csata (1479) emlékezete; *Tóth Sándor*: A Szabolcsvármegyei Benczúr Kör megalakulása és működése; *Elek Andrásné – Komiszár Dénes*: A Felső-Tisza-vidéki Vízügyi Történeti Gyűjtemény régi arcképcsarnoka; *Tatai Zoltán*: A mátészalkai „kötszövőipari kombinát”; *Fekete Antal*: „Egy tiszta lappal indulunk”. Az írott sajtó rendszerváltásához Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében; *Bodnár Zsuzsanna*: A korszakalkotó néprajzkutató, Erdész Sándor, a folklorista-muzeológus, a Sóstói Múzeumfalva alapítója; *Sipos László*: A reneszánsz kései virágai – a 17. sz-i lónyai freskók.

Századok. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata. Bp. 2009. 6. 1289–1524. old. A tartalomból: *Klaniczay Tibor*: Közép-Kelet-Európából Közép-Nyugat-Európába: „átmenet” a középkorban; *Toroczkay Gábor*: Szent István okleveleiről; *Tóth Péter*: „Regnum vacavit vero regimine – Egy krónikahely és annak értelmezése; *Bradács Gábor*: *A Chronica patriae* – Egy 14. sz.-i osztrák krónika és a magyar történelem; *C. Tóth Norbert*: Az 1501. évi tolnai országgyűlés – Adatok a királyi adminisztráció működéséhez; *Bálint Csanád*: Magyar néptörédek Kazakisztánban?

Százhusztat verő szív. A Váci Mihály Általános Iskola 120 éves története. Szerk.: *Unti Mária: Szentivániai Szentivánért Alapítvány – Váci Mihály Általános Iskola. Győr 2009. 198 old.*

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Ferenccs István*. Kiadja Hargita Megye Önkormányzata Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2009. 11. 194. old. – A tartalomból: „Lövete ma is életem része...” (*Oláh-Gál Elvira* beszélgetése Balázs Márton matematikussal); *Kolumbán-Antal József*: A kitaposott ösvény veszélyei, avagy határőrök voltak-e a székelyek a középkorban; *Balázs Lajos*: Kísérlet mitikus rítusok azonosítására székely-magyar sorsfordító szokásokban I.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Ferenccs István*. Kiadja Hargita Megye Önkormányzata Har-

gita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2010. 1. 194. old. – A tartalomból: *Cseke Péter*: „Inkább a székely hódítson meg bennünket” (Móríc Zsigmond és a székelyek); *Gáll Erwin – Gergely Balázs – Gáll Szilárd – Vremir Máttyás*: Kolozsvár és a magyar honfoglalás (Régészeti adatok a „Kincses Város” kora középkori történetének előzményeihez); Nem cím teszi az embert, nem székely himnusz a székelyt – Sárosi Bálint népzenekutatóval beszélget *Daczó Katalin*; *Gazda József*: „Mint fészket ütök le a kis falut” (A Székelyföld történetéből).

Székely Zoltán (szerk.): Válogatás a javából: a 150 éves győri Xántus János Megyei Múzeum gyűjteményei. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr: 2009. 223 old.

Tabi kilátó. Helytörténeti Olvasókönyv 11. Szerk.: *Bertalan Béla*. Kiadja a Város Polgármesteri Hivatala. Tab 2009. 330 old. – *Schmidt Jenő* polgármester Előszava; *Magyar Kálmán*: Erődített templomok és kolostorok Északkelet-Somogyban (Tab és környéke a 16–17. sz.-i végvári harcok idején); *Magyar Kálmán*: Tab és környéke ősi birtokosai (A Felsőlendvay, az Osztopáni Perneszy és a tóti Lengyel család); *Sipos Imre*: Zics története a középkori Zichy birtokost pusztulásáig; *Magyar Kálmán*: Kapoly története az Árpád-kortól a középkorig – történeti forrásanyag alapján; *Hegedűs István*: Kapoly történeti adatai – Forrásközlés; *Zoltán Péter*: Válogatás a Koppány-völgye kistérség művészeti értékeiből (Színes képtáblák); *Bertalan Béla – Gombérné Sámoly Anikó*: Ahol a Koppány-patak kanyarog (A Koppány-völgye kistérség természeti és kulturális értékei); *Sipos Imre*: „Malenkij robot” a Szovjetunióban – A Koppány-völgyi falvakból ártatlanul elhurcoltak kálváriája; *Lukács Alexandra*: Adalékok a tabi 1956-os forradalom és szabadságharc tabi eseményeihez.

Téglás Tivadar: Ganztelep – Ganzkertváros története. Kiadja a Kertvárosunk 18 Egyesület. Bp. 2009. 64 old.

Toroczkay Gábor: Írások az Árpád-korról. Történeti és histográfiai tanulmányok. *TDI Könyvek 9.* Bp. 2009. 246 old.

Udovecz György: Königrätztől Litomelig. A császári és királyi 68-as jászkun és a magyar királyi 10. Bethlen Gábor gyalogezred története. Püedlo Kiadó. 2007.

Ulrich Attila – Pozsonyi József: A jobaházi Döry család története. Tiszántúli Történész Társaság, Debrecen. 2009. 223 old. Régi magyar családok, 8.)

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés Tudományos és Kulturális folyóirata. Szerk.: *Gyurácz Ferenc*. Kiadja: Vas Megyei Közgyűlés. Szombathely. 2009. 6. 647–772. old. – A tartalomból: *Széll Kálmán*: Nyomasztó évek, pisllakoló remények – Családközpontú korrajz (1943–1954) korabeli levelek alapján IV.; *Fekete Mária*: A fekvő kincs – késői bronzkori kincsleteink a homéroszi eposzok tükrében; *Illés Péter*: A bűnös hegy – szőlőhegyi lakosok üldözése a Kemenesalján a XIX. század első felében; *Gecse Veronika*: A zsidóellenes rendeletek hatásai szombathelyi közösségre; *Csuk Ferenc*: A szentgotthárdi légitámadás 1944-ben; *Weiner Sennyey Tibor*: Békássy Ferenc életrajza; *Zátonyai Sándor*: Bognár Ce-

cil – a fizika és a pszichológia kiváló művelője; *Gráfik Imre*: A celldömlői bábos cégér.

A vasművesség évezredei a Kárpát-medencében. Szerk.: *Nagy Zoltán és Szulovszky János*: MTAVEAB. Szombathely 2009. 160 old.

A városligeti Vajdahunyad-vár. Szerk.: *Estók János*. Fénykép: *Papp Tibor, Szikszay Ágnes*. Mezőgazdasági Múzeum. 2007. [2009] 93 old.

Városunk. Budapesti Honismereti Társaság Híradója. Fel. szerk.: *Gábrriel Tibor*. Bp. 2009. 4. sz. 16 old. – A tartalomról: *G. T.*: Buda város középkori helyrajza; *Pestszentimrei hagyományörzők; Breinich Gábor*: Magyar Városok Országos Kongresszusa; *Sándor P. Tibor*: Az első kommunális lakásépítési program; *H. Zs.*: Helytörténeti nap a XVIII. kerületben; *gr*: Ferencvárosi közraktárak; A Pest megyei Érdy János Honismereti Egyesület vándorgyűlése; *Gábrriel Tibor*: Budai Vigadó; *Vízi László*: Zsinagóga Pesten; *H. V.*: Szklanitzky Antal; *Szöllősy Marianne*: Kulturális Örökség Napok Újpesten; *Iványiné Konrád Gizella*: Újpest-Belsővárosi Református Templom. *Horváth Péterné*: Falk-ház – Fehér Kereszt fogadó (a Batthyány tér 4.); *Gönczi Ambrus*: Budapest templomai: Ferencváros; *Kadlecovits Géza*: Egek Királynéja Főplébánia Templom, IV. kerület; *Horváth Péterné*: Hikisch-ház – Négy évszak ház, I. Batthyány tér 3.; *Hidvégi Violetta*: Egykor palota, ma egyetem, Pollack Mihály tér 3.; *Tóth József*: Belvárosi Fő-

plébániatemplom (V. Március 15. tér); *H. V.*: Ybl Miklós; *Hidvégi Violetta*: Önkormányzati Minisztérium (V. József Attila u. 2-4.); *H. V.*: Alpár (Schöckl) Ignác; *Bazsó Gábor*: Újpesti Zsinagóga (IV. Berzeviczy u. 8.); *B. G.*: Greiner Adolf; *Horváth Péterné*: Masjon-ház; *H. P.*: Máltás Hugó; *Horváth Péterné*: Kapiszatory-ház (I. Fő u. 20.); *g. t.*: Korma Lajos Faipari Szakközépiskola (IV. Deák Ferenc u. 40.); *Gali Ágnes*: Tanulmányok Budapest Múltjából XXXIV.; *Molnár Péter*: Budapest Antikvárium.

Vásáry István: Magyar őshazák és magyar őstörténetesek. *Magyar Őstörténeti Könyvtár 24.* Balassi Kiadó. Bp. 2008. 198 old.

Veszprémy László: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára–Argumentum Kiadó. Bp. 2008. 296 old.

Vót, hol nem volt. Moldvai csángó népmesék. Összeállította: *Zakariás Erzsébet*. Illusztrálta: *Salat-Zakariás Csaga*. Koinóia. Kolozsvár 2009. 447 old.

Zákonyi Ferenc: A savanyúvizek városában. *A Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 50.* Balatonfüred 2008.

Zsigmond Győző: Gomba és hagyomány. Etnomikológiai tanulmányok. LKG – PONT Kiadó. Sepsi-szentgyörgy-Budapest 2009. 174 old. és 4 lap színes kép.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 1980,- Ft, fél évre: 990,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:

1370 Budapest, Pf. 364. Tel./fax: 327-77-61

Dátum:

aláírás

A fecskék éve, 2010

Bécsy László felvételei

